

БОРБЕ У СРЕДЊОЈ БОСНИ

Од Корићана до Масловара и Ободника

Након доласка на терен средње Босне, на неколико мјеста нађен је непријатељски летак, објава команданта њемачких трупа у Хрватској од маја 1943. године. У летку се, поред осталог каже:

„Исто ће тако бити кажњени смрћу они који буду вршили насиља и саботаже. Саботажом се сматра сваки акт који иде на штету пољопривредне производње, резерви од војног значаја, објеката било које врсте и цијепања или мрљања изложених наредби или објава.

Поред тога, казниће се смрћу сваки онај који без посебне дозволе буде носио или скривао ватрено оружје (укључивши ту и ловачке пушке, а искључивши старинско оружје без употребне вриједности), муницију, ручне бомбе, експлозив или било који други ратни материјал.

Споменуто оружје треба одмах предати најближим њемачким властима или њемачким трупама.

Општине које помажу устаничке банде и куће у којима буде нађено оружје биће уништене.

Оним лицима која су се борила на страни устаника или су им служила као помоћне снаге

биће загарантован живот, ако се као дезертери (устаника) добровољно предају њемачким оружаним снагама.⁵⁶

Командант Дивизије Јосип Мажар Шоша је захтијевао да војсци и народу, уколико би та објава масовно циркулирала на терену, укажемо на карактер тзв. Независне Државе Хрватске, а народу у хрватским селима средње Босне на њену тоталну зависност од њемачке оружане силе. Такође је требало борцима и народу објаснити да су позив њемачког окупатора на предају и његова обећања обично подстрекавање на дезертерство из јединица Народноослободилачке војске, а обећања најобичнија лаж и обмана.

Штаб 2. босанског корпуса својим наређењем од 1. јуна 1943. одредио је операцијска подручја дивизија. Тако је 12. дивизији, у чијем су саставу биле 5. и 12. бригада, те Бањалучки и Козарски одред, додијељено оперативно подручје на простору између ријека Босне и Врбаса, у висини до планине Влашић, укључујући и козарски терен. У томе наређењу се наглашава:

„Штаб Дивизије ће, са једним дијелом својих снага, осигурати планински терен јужно од комуникација Котор-Варош—Теслић, разбијајући четничке групације које се на том терену буду налазиле и четнике Тешановића. Овај планински терен ће послужити као база Дивизије. Од другог и већег дијела својих снага Штаб 12. дивизије формираће ударну групу, која ће имати за задатак да продире у прњаворско-дервентски сектор, разбијајући четничке банде на тој просторији и учвршћујући наш војно-политички утицај на том терену, који представља резервоар људства и хране за Дивизију. У прво вријеме главне ударце усмјерити на четнике.

Настојати да Бањалучки одред прерасте у бригаду, попуњавајући га новомобилисаним људством. Дванаеста бригада је, такође, мала и треба

²⁹ Зборник НОР-а, том IV, књ. 11, док. 135, стр. 248.

је попунити. Козарски одред ће одвојено дјеловати на свом сектору и треба настојати да се с њим успостави курирска веза, преко прњаворског сектора и Лијевча-поља ...

... У централној Босни постоје загрижени четници који имају чврст савез са окупатором и они који су присилно мобилисани или као ранији партизани, због одсуства наших снага, ушли у састав четничких јединица. Све ове заведене или силом мобилисане сељаке — четнике, који почињу да се окрећу против окупатора, треба знати придобити за нас и уврићивати их у наше редове, распоређујући их по већ постојећим јединицама (подвукли аутори). При томе треба настојати да се истовременом најширом пропагандом против њихових издајничких вођа и енергичном војничком акцијом против свих њихових група, које су остале у служби окупатора, и данас су постале, у ствари, обичан саставни дио њихове војске, сузбије њихово дјеловање. Уопште речено, борбу заразбијање четништва, као базе окупатора, треба водити комбинованим војничким и политичким мјерама, заштравајући борбу против изразитих окупаторских слугу међу њима, а олакшавајући прелаз на нашу страну масама заведених и силом мобилисаних сељака и ситних вођица, које су, под утицајем данашњег развоја у свијету и земљи, почеле да се колебају и одвајају од њих.

Потребно је појачати политички рад међу хрватским војницима, које Нијемци укључују у своје формације и стављају под своју команду. Више него икад треба бити будан у погледу правилног поступка према домобранима и настојати да се што већи број домобрана укључи у наше јединице ..."⁵⁷

Према подацима наших обавјештајних служби, на терену средње Босне, гдје је дејствовала 11. дивизија, средином 1943. године било је око 21.800 неприја-

⁵⁷ Исто, књ. 14, док. 1, стр. 7.

тељевих војника, састављених од њемачких, усташких, домобранских, жандарских и милицијских јединица. У четницима је било око 2.300 људи. Те снаге су држале околне гарнизоне и поједине секторе. У току 1943. и 1944. године тај број се повећавао доласком јединица 373, 369 и 114. дивизије, те 1. брдске њемачке дивизије. Четничке снаге су повремено добијале појачања од четника из источне Босне и са Мањаче.

Тридесетог маја Бригада је извршила покрет из Витовља и истог дана увече стигла у Корићане. За вријеме одмора у Корићанима одржане су политичке конференције по батаљонима, а основна тема била је: како политички дјеловати на новом терену и користити искуства 2. бригаде и Бањалучког одреда, који су већ били на том терену. На конференцијама је истакнуто да је, поред борби против четника, неопходно организовати и рад на терену. У складу с тим ставовима, замјеник политичког комесара Бригаде Триво Богуновић написао је упутство замјеницима политичких комесара батаљона, о партијско-политичком раду на терену. У том упутству се, између осталог, истиче:

„У вези са доласком на терен који се у многоме разликује од досадашњег на којем смо дјеловали, скреће се пажња руководствима да и свој рад усмјере према приликама у каквим се налазимо, тј. да наше дјеловање буде активније и да однос према средини у којој дјелујемо буде правилан и на линији наше партије.

С обзиром на то да је на терену мали, скоро незнатан број политичких радника, дужност је наша да са своје стране учинимо све како би код народа, који нама није толико туђ, створили извјесно и правилно расположење према народно-ослободилачкој борби. Од нашег рада и политичког дјеловања зависиће у многоме и разбијање четничких група на овом терену. Треба имати у виду и то да пред нама стоји, као најважнији, проблем проширивање наше бригаде, и у том смислу мобилисање људства на добровољан начин за нашу војску, а то ћемо постићи ако сваки парти-

јац буде правилно дјеловао и настојао да привуче у наше редове што већи број појединаца ... Пред нашу партију постављају се најозбиљнији задаци у вођењу народноослободилачког рата и ми, као њени чланови, морамо свестрано и обавезно приступити извршавању свих задатака и рјешавању свих постојећих и наметнутих проблема."⁵⁸

Одмор у Корићанима и у Крушевом Брду, Стопању и Маљевоу, искоришћен је и за увођење евиденције у разним дјелатностима. Најважније је било испуњавање упитника за чланове и кандидате Партије и њихово евидентирање, такође, подношење редовних петнаестодневних и мјесечних извјештаја.

Почетком јуна Бригада је кренула из Корићана преко Крушева Брда. Тако је 1. батаљон са Штабом Бригаде залогоровао у селу Маљево, а 2. батаљон у селу Борике. Трећег јуна ујутру, батаљон је запосјео Ободник, а 2. батаљон се са Штабом Бригаде сјестио у Масловаре.⁵⁹

Одмах након доласка на ту просторију отпочеле су борбе јединица 1. батаљона са непријатељевим снагама, које су нападале из Котор-Вароша. Истога дана (3. јуна) одбијен је напад групе од 80 непријатељевих војника, Нијемаца и домобрана, који су напали на Ободник. Четвртог јуна развила се жестока борба са непријатељем у рејону Врбањаца, у којој су убијена три непријатељева војника, а више рањено. У тој борби погинуо је Милан Шашић из 1. батаљона, а тешко је рањен Чедо Крнета, замјеник политичког комесара батаљона, који је касније подлегао ранама.

Чедо Крнета рођен је у селу Срефлије, недалеко од Босанске Дубице, у Поткозарју. Још као ђак гимназије у Босанској Градишци повезао се са напредним омладинским покретом, а непосредно пред рат 1941. године предано је радио на ширењу и објашњавању идеја комунизма у селима моштаничког подручја. Убр-

⁷⁹ Исто, док. 53, стр. 105.

⁸⁰ Исто, док. 73, стр. 140.

зо након дизања устанка у Кнешпољу, септембра 1941. године Чедо Крнета ступа у новоформирану Моштаничку чету и од тада, као борац и> руководилац, учествује у многим акцијама против непријатеља. Био је храбар, цијењен и омиљен и код бораца у јединици и код народа моштаничких села.

Сљедећег дана непријатељ је у три колоне, са око 150 војника, уз подршку артиљерије, кренуо из Котор-Вароша и напао снаге 1. батаљона код Врбањаца. После је жестоке борбе, задобивши веће губитке, непријатељ се вратио у Котор-Варош. И батаљон је претрпио губитке — два погинула и седам рањених, од тога двојица теже. Погинули су Богдан Срдић и Марко Вранеш а тешко рањени Бранко Васиљевић и Љубан Матијаш. Они су наредног дана умрли у болници.

У то вријеме из болнице у Корићанима све реконвалесценте Штаб 2. босанског корпуса упућивао је у 12 бригаду. Били су то борци из разних крајишких бригада. Поред осталих у Бригаду су дошли: Станко Васиљевић, Никица Гашић, Милан Мајкић, Маринко Аврамовић, Никола Коврлија, Стево Мајсторовић, Душан Мајсторовић, Бранко Томић, и други.

Наредбом Штаба 12. дивизије од 10. јуна, а уз сагласност Штаба 2. босанског корпуса, формиран је нови одред — Прњаворски. Значи, на терену средње Босне у то вријеме, поред 2, 5. и 12. бригаде, дјеловала су и два партизанска одреда — Бањалучки и Прњаворски. Истом наредбом, за политичког комесара 12. бригаде постављен је Радош Раичевић, а Јоцо Марјановић је стављен на располагање Штабу 12. дивизије.⁶⁰

Наредбом Штаба Бригаде од дванаестог јуна постављене су неке старјешине у командама чета и у штабовима батаљона. У 1. батаљону, за политичког комесара, постављен је Коста Семиз, а у 2. батаљону, за замјеника команданта, Никица Милић.⁶¹

⁶⁰ Зборник НОР-а, том IV, кн>. 14, док. 21. стр. 50.

⁶¹ Архив Војноисторијског института, фонд НОР-а, кут. 875, фасц. 12, док. бр. 1.

Дванаеста бригада је требало да се смјести на просторији Доња Орахова — Ободник — Гарићи, са задатком затварања правца према Котор-Варошу, те патролирања и чишћења села од четника.

Непријатељ је био детаљно обавијештен о покретима партизанских јединица према средњој Босни, и о нашим јединицама које су се бориле на том терену. Тако се у извјештају оружничке постаје, из Котор-Вароша, број 211 — тајно, од 10. јуна 1943, поред осталог каже:

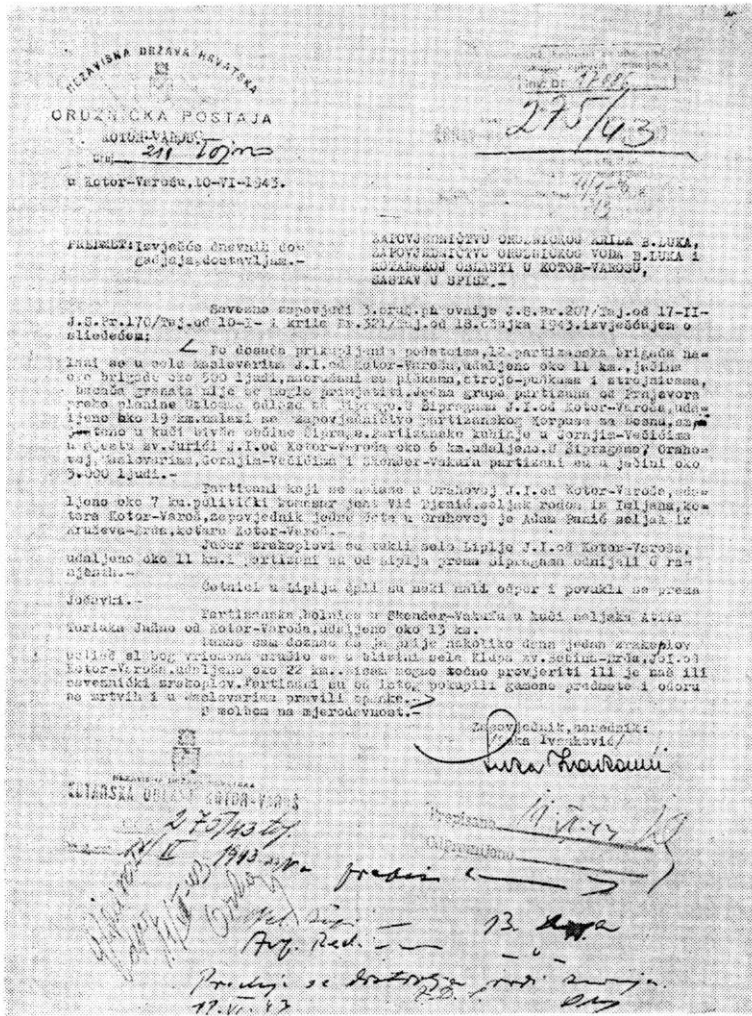
„По доласку прикупљених података, 12. партизанска бригада налази се у селу Масловарама (ј.и. Котор-Варош), удаљено око 11 км. Јачина ове бригаде око 500 људи, наоружани су пушкама, стројопушкама и стројницама, бацача граната није се могло примјетити. Једна група партизана од Прњавора, преко планине Узломац, одлази за Шипраге. У Шипрагама ј.и. од Котор-Вароша, удаљено око 19 км, налази се заповједништво партизанског корпуса за Босну, смјештено у кући бивше опћине Шипраге. Партизанска болница у Скендер-Вакуфу у кући сељака“.⁶²

Наредних дана (крајем прве половине јуна) почеле припреме за чишћење просторије коју су запосјеле 2, 5. и 12. бригада, те Прњаворски и Бањалучки одред.

Непријатељ се није мирио еа чињеницом да се на том простору налазе јаче снаге НОВ, које ће настојати да прошире слободну територију и угрозе непријатељеве гарнизоне, а посебно важне комуникацијске правце Брод — Добој и Градишка — Бања Лука — Јајце. Њемачка команда је организовала напад на јединице 12. дивизије, којем је дала шифровани назив „Подухват духови“, са циљем да се спријечи спатање бригада и да се нанесу губици.⁶³ Јединице 114. њемачке дивизије, заједно са усташама, домобранима и четницима, од 14. до 17. јуна наступале су из правца:

⁶² Исто, кут. 313, фасц. 16. док. 11.

⁶³ Зборник НОР-а, том IV, кн>. 14, док. 157, стр. 346.

Извештај Оружничке постаје Котор-Варош од 10. јуна 1943. године достављеног Заповједништву оружничког крила Бања Лука и другим заинтересованим заповједништвима, о присуству 12. крајишке бригаде у селу Масловаре, 11 км. ј. и. од Котор-Вароши

Бања Лука — Јошавка, Прњавор — Котор Варош и Теслић — Котор Варош. Жесточе борбе водиле су 2. и 5. кргуишка бригада у рејонима Прибинића, Чечаве, Маља, Карача, Јошавке, Вијачана и Шњеготине.

Из Котор-Вароша непријатељеве снаге, у три колоне кренуле су ка Узломцу, сјеверније од положаја 1. батаљона, који се налазио у Ободнику и затварао правац од Котор-Вароша.

Други батаљон, који се налазио у Масловарама, са задатком да затвори правац од Теслића на планини Борју, изненада су нападе јединице 721. ловачког пука, па се под борбом морао повући из Масловара. У тој борби из 2. батаљона погинули су: Боривоје Илић, Милан Кондић, Стево Павић, Дмитар Маливић, Милан Танасић, Саво Гојић и Петар Ђукић, курир Штаба Бригаде. Тог мјесеца од посљедица тифуса у Подгрмечу је умро Лазо Мајкић.

Тај напад непријатељу није донио очекиване резултате. Напротив, он је убрзао концентрацију јединица 12. дивизије, организованије нападе на непријатељеве гарнизоне и ширење слободне територије.

У обавјештењу Штаба 1. босанског корпуса Штабу 2. корпуса од 22. јуна 1943, стоји да је 12. дивизија разбила непријатељев „Подухват духови“, нанијевши му велике губитке. Између Јошавке и Вијачана уништена је цијела бојна и заплијењено доста материјала. Код Прибинића непријатељ је разбијен и натјеран у Теслић, а потучен је и код Котор-Вароша. Четници Раде Радића у тој офанзиви нису учествовали активно, служили су Нијемцима само као водичи. У њиховим редовима настала је деморализација.⁶⁴

Седамнаестог и 18. јуна јединице, 5. бригаде избиле су на просторију Ободник — Масловаре — Борје, а снаге 12. бригаде заузеле су положаје Борак — Грабовица, са задатком заштите Скендер-Вакуфа од могућих напада четничких јединица.

⁶⁴ Исто, док. 128, стр. 298.

Разбијање четника на просторији Скендер-Вакуф—Котор-Варош Јаворани—Чемерница

У то вријеме, послије одласка јединица 5. дивизије, на сектору Живинице, Рађићи, Јаворани, Бокани и Мокри Луг поново су се активирале четничке банде Лазе Тешановића. Стога је Штаб Дивизије одлучио да снагама 5. и 12. бригаде и Бањалучког партизанског одреда ликвидира та непријатељева упоришта. Иначе, Лазо Тешановић је у првим данима устанка, пребјегао из Подгрмеча у тај крај. Он је био један од првих четничких вођа које су у селу Дералама потписале споразум са италијанским окупатором. Он и Раде Радић најодговорнији су за убиство крајишких пролетера и вође устанка на Козари — доктора Младена Стојановића.

Штаб Дивизије је 19. јуна издао наређење штабовима 5. и 12. бригаде и Бањалучком партизанском одреду за напад на четнике Лазе Тешановића, чији је штаб био у селу Поповцу. Ту акцију требало је извршити брзим, изненадним, дубоким и свеобухватним нападима, како би се уништила непријатељева упоришта у поменутих мјестима. У наређењу се наглашава да треба уништити што више четника, а њихову имовину реквизирати, али да се њихове породице не смију оставити без неопходних намирница. Непријатељ је на том сектору имао снаге наоружане са око 350 пушака, једним тешким и седам пушкомитраљеца. Те снаге сачињавале су тзв. Врбаску четничку бригаду. Биле су подијељене у два батаљона. Људство 1. батаљона било је састављено од сељака из Јаворана, Липовца, Поповца, Љубачева и Мемића. Командант батаљона је био Младен Милановић, бивши полицајац. Људство 2. батаљона сачињавали су сељаци из Ћуковца, Рађића, Костића, Вагана и Борка. Главнина 1. батаљона налазила се је у Ћуковцу, гдје је био и његов Штаб и Команда општине Скендер-Вакуф. Главнина снага 2. батаљона налазила се у Костићима.

Дванаеста бригада је добила задатак да 21. јуна у 2 сата ујутро крене са положаја Борак — Грабовица, преко Скендер-Вакуфа, за Шолаје, и да се задржи на положајима Шолаји — Костићи. Двадесет трећег јуна 1943, по тој наредби, 12. бригада треба да изврши покрет у правцу Мокри Луг — Бријегови — Баљевине и покуша да ухвати везу са 6. бригадом преко Врбаса, а 24. јуна Бригада је кренула, преко Бочца, у Агино Село — Крмине.⁶⁵

Припремајући се за извршење тог задатка, Штаб 12. бригаде је 21. јуна 1943, након доласка на положаје Шолаји — Костићи, издао штабовима 1. и 2. батаљона и референту санитета Бригаде наређење да у току 22. јуна остану на тим положајима (Шолаји — Костићи), са задатком да претресу цијели околни сектор ради чишћења четничких групица, које из разних правца повремено припуцавају на јединице Бригаде.

Грви батаљон је добио задатак да хвата и одржава везу десно, са Бањалучким одредом у Костићима. Други батаљон морао је обратити нарочиту пажњу на правце који воде према Грабежу и Мокром Лугу.

Пошто се главнина јединица Бригаде 22. јуна одмарала, санитету је наређено да организује купање људства и чишћење од вашију. На крају се скреће пажња политичким комесарима да се строго спроводи политика народноослободилачке борбе, да се не сме дозволити никаква самовоља, те да се реквизира само оно што је нужно за исхрану војске.⁶⁶

Јединице 12. бригаде извршиле су покрет тачно по наређењу Штаба Дивизије. За вријеме покрета и претресања сектора од Грабовице до Шолаја није било никаквих сукоба са четницима. До сукоба је дошло у селу Шолајима. У извјештају Штаба 12. бригаде, поред осталог, каже се:

„Четничка банда у јачини од њих 150 налазили су се у самом селу Шолаји, испод Чемернице (пл.) и то у групицама по засеоцима, сачињавајући снагу једног

⁶⁵ Исто, док. 50, стр. 103.

⁶⁶ Исто, док. 56, стр. 123.

четничког батаљона команданта Крше. Чим се осјетила ватра наших снага, непријатељ се одмах хватао шуме, планине Чемернице, одакле је припуцавао, али на великој даљини. Уперена ватра против наших снага није имала никаквог ефекта и наше снаге, иако је био брисани простор, у стрељачком строју, напредовале су према непријатељу и ушле у само село Шолаје, а поједини дијелови са бокова и у саму шуму (преко висова) Чемерницу и протјерали четничку банду. Из противколског топа тучена је планина Чемерница, и то она мјеста одакле се непријатељ појављивао, као и сам четнички логор у селу Шолаји. Гранате су падале међу четничке чете, које су се одмах разбјежале. Приликом бјежања из својих логора, четничке банде оставиле су на два мјеста свој ручак (месо у казану), тако да су наше јединице таман стигле на ручак. Губици са њихове стране су нам непознати, а наши без губитака."⁶⁷

Двадесет трећег јуна ујутро јединице Бригаде су извршиле покрет у двије колоне, са задатком да избију на десну обалу Врбаса. Прву колону сачињавале су јединице 2. батаљона и оне су се кретале правцем Мокри Луг — Брегови — Баљевине, да би се у току ноћи пребациле у Горњи Бочац и ту заноћиле. Другу колону сачињавале су јединице 1. батаљона и оне су се кретале правцем Шолаји — Пиштала — Бијела Раван — Шљепура м једним дијелом снага избиле су у Агино Село, а другим дијелом за Бочац, гдје су ухватиле везу са 2. батаљоном. У току 24. јуна јединице 2. батаљона и дијелови 1. батаљона извршили су покрет у правцу Крмина, а главнина јединица 1. батаљона остала је у Агином Селу. Приликом чишћења тог простора, јединице 2. батаљона, које су ишле преко Баљевине, заробиле су двојицу четника, а један им је успио побјећи. Јединице 1. батаљона у Чемерници изненадиле су једну четничку чету (јачине 30 људи). Они се нису хтјели предати, него су, изгубивши једног човјека, у паници побјегли и пребацили се пре-

⁵⁴ Исто, док. 128, стр. 298.

ко Врбаса. Мања група те чете побјегла је у Чемерници, изнад Поповића. Заплијењена су два карабина са цјелокупном војном спремом. У тим борбама једна патрола из 2. батаљона сукобила се са групом од 15 до 20 четника, под командом четничког командира Зеле. Том приликом ухваћена су три борца са 1 карабином и пушкомитраљезом. Међу нашим друговима налазио се и бивши четник Цвијо Главаш, кога је заробио Бањалучки одред. Он је стављен на располагање 12. бригади.⁶⁸

Био је то тежак губитак не само за 2. батаљон него и за цијелу Бригаду.

Непријатељеве снаге, а прије свега јединице 114. њемачке ловачке дивизије, у то вријеме биле су концентрисане у Бањој Луци и Котор-Варошу. Команда те дивизије, да би осујетила избијање јединица 12. дивизије на десну обалу Врбаса и пресијецање комуникације Бања Лука — Котор-Варош, предузела је покрет, тј. наступање дијеловима своје дивизије из правца Котор-Вароша према Скендер-Вакуфу, како би пресјекла наше снаге, а својим омогућила да се забаци иза леђа јединицама 5. и 12. бригаде и Бањалучког одреда. Стога је Штаб 12. дивизије, кад је сазнао за тај покрет јединица 114. ловачке дивизије из Котор-Вароша према селу Подосје, наредио да 12. бригада повуче своје снаге из Крмина у Агино Село, те да успостави везу са снагама 5. бригаде, које су се налазиле на линији Г. Јаворани — село Вагани — Зубовићи — Вишевице. У случају да Бригада не успостави везу са 5. бригадом, наређено је да се са свим јединицама лагано повлачи према Скендер-Вакуфу. Повлачење треба да буде прикривено, како би се избјегла артиљеријска и авионска интервенција непријатеља.⁶⁹

Примивши то наређење, Штаб Бригаде је 26. јуна издао наређење штабовима 1. и 2. батаљона, о помјерању јединица на простор Агиног Села. Ево, како је то било замишљено:

⁷⁹ Исто, док. 53, стр. 105.

⁸⁰ Исто, док. 73, стр. 140.

„... снаге ове бригаде, које се налазе на сектору Крмине, тј. 2. батаљон и једна чета 1. батаљона са Пратећим водом, имају на дан 27. о.м. ујутро у 8 часова да се повуку на положаје Агино Седо, и то у двије паралелне колоне и на овај начин: Штаб бригаде, са четом I батаљона, образоваће једну колону, која ће ићи лијево од Гускиних кућа, а другу колону сачињаваће снаге II батаљона, са двије чете и противколским топом бригаде, које ће се кретати кроз заселак Гуске, паралелно са првом колоном.- Обје колоне кретаће се у правцу Агиног Села, гдје ће запосјести положаје. 2. батаљон оставиће једну своју чету на сектору Крмине, која ће имати задатак да контролише терен у правцу Карановца и да, у случају непријатељског покрета ма са које стране, благовремено извијести батаљон, а он бригаду, и да непријатеља задржава на тај начин што ће му на погодном мјесту поставити засједе, отворити ватру и полако се повлачити, али не у правцу артиљеријске ватре. Чету која остаје на овом сектору упозорити на будност и опрезност, с обзиром на стање које влада на том сектору и на банду која се по групицама налази на Осмачи, Тисовцу, Крминама, итд.

Снаге II батаљона запосјест ће положаје и контролисати терен према Крминама и Тисовцу из Агина Села. Први батаљон контролисаће терен који је и до сада имао. Штаб Бригаде налазиће се у Агином Селу, куће Бругије".⁷⁰

У току 27. јуна све јединице бригаде концентрисале су се у Агином Селу.

У вези са новим наређењем Штаба 12. дивизије од 27. јуна 1943,⁷¹ јединице Бригаде запосјеле су нове положаје на линији Туковац — Зубовићи — Вишевице.⁷² Јединице 114. њемачке ловачке дивизије извр-

⁷⁰ Исто, док. 87, стр. 192.

⁷¹ Исто, док. 89, стр. 197.

⁷² Исто, док. 91, стр. 200.

шале су покрет из Котор-Вароша у двије колоне — прва колона је заноћила на Превилама код Вагана, и 29. после подне у 3 сата кренула према Ћуковцу. Истог дана из Котор-Вароша кренула је друга колона, кроз Јакотину, према Зубовићима. Непријатељ је имао намјеру да потисне наше снаге из Рађића, односно са сектора према Скендер-Вакуфу. Јединице 2. Батаљона на положајима према Ћуковцу, да би избјегле опкољавање, повукле су се под борбом и, заједно са јединицама 1. батаљона, запосјеле положаје на Живиницама и Вишелицама западно од комуникације Скендер-Вакуф—Котор-Варош. Јединице 5. бригаде држале су положаје у Рађићима. У поподневним часовима дошло је до борбе. Захваљујући дејству противколског топа и тешких митраљеза непријатељ је одбачен приликом покушаја да заузме коту 1.004 и повукао се према Котор-Варошу. У том сукобу лакше је рањен један борац. Непријатељ је имао око 20 мргових и рањених војника.⁷³

У току јуна Штаб Корпуса је у 12. бригаду упућивао реконвалесценте, тако да је 17. јуна извршена реорганизација чета у 1. батаљону. Формирана је 3. чета од реконвалесцената, старијих бораца. У то вријеме Бригада је имала два батаљона — сваки батаљон по три чете, Пратећи вод са потребним санитетским особљем распоређеним по јединицама и при Бригади, и Вод за везу.

Доласком на терен средње Босне, пред све јединице бригаде постављени су бројни задаци — и војнички и политички. Осим тога, требало је интензивирати, прије свега, политички рад у јединицама а нарочито на терену — у позадини. У томе су најзначајнију улогу и највећу одговорност имали политички комесари, њихови замјеници и политички делегати водова. Да би се њихов рад подигао на одговарајући ниво, неопходно је било обавезати их на подношење извјештаја о раду.

⁵⁴ Исто, док. 128, стр. 298.

Стога је посебно значајно било Упутство политичког комесара 12. дивизије Жарка Згоњанина, које су проучили сви политички комесари, водни делегати, команде и партијске организације.⁷⁴

Првог јула одржано је савјетовање штабова 5. и 12. бригаде и Бањалучког одреда са Штабом 12. дивизије, уз присуство Штаба 2. босанског корпуса. На савјетовању је одлучено, с обзиром на ситуацију у источној Босни и у Босанској крајини, да се прегрупишу 2, 5. и 12. бригада, те Бањалучки и Прњаворски партизански одред на терену средње Босне.⁷⁵

Дванаеста крајишка бригада и Бањалучки одред добили су задатак да дјелују као оперативна група на сектору јужно од Бање Луке, између ријека Врбаса и Врбање, наслањајући се на падине Днолучке планине, Галице и Влашића, те на јужне стране Борја планине. Задатак Оперативне групе, под командом команданта 12. бригаде Петра Мећаве био је, прво, да мобилише људство, да и даље разбија четнике Лазе Тешановића, да изводи акције на комуникацијама Бања Лука — Јајце, Бања Лука — Котор-Варош — Ободник, те Турбе — Витовље — Скендер Вакуф — Котор-Варош. Осим тих задатака, Оперативна група имала је задатак да штити болницу на просторији Ковачевићи — Чуднић — Паливук и одржава чврсту везу са Штабом 1. босанског корпуса.⁷⁶

Послије одласка јединица 5. бригаде, а извршавајући наређење штаба 12. дивизије,⁷⁷ Штаб 12. бригаде наредио је штабовима 1. и 2. батаљона да у току 8. јула запосједну нове положаје.⁷⁸ Први батаљон је кренуо према положају Орахово Доње, са задатком затварања правца Котор-Варош — Шипраге и запосјео положаје Вечићи — Жежевац — Орахово Доње, а у Борцима је успостављена веза са 4. батаљоном 2. крајишке бригаде. Четвртог јула четници Лазе Тешано-

⁷⁴ Исто, док. 80, стр. 175.

⁷⁵ Исто, док. 94, стр. 208, и док. 107, стр. 235.
Зборник НОР-а, том IV, књ. 15, док. 16, стр. 36.

⁷⁷ Исто, док. 31, стр. 59.

⁷⁸ Исто, док. 40, стр. 79.

вића извршили су напад у правцу Костића. Борбе са истим четницима водила је 1. чета и један вод 2. чете. Четници су преко Ћуковца протјерани према Вагану.

Јединице 2. батаљона одбиле су 13. јула четничку групацију Лазе Тешановића, јачине два батаљона, на положајима Рађићи (Градина), Драгишевац, кота 1.004. Четници су се повукли у правцу Вагана. Том приликом заплијењен је један тешки митраљез, 2 карабина, 2 реденика са муницијом за тешки митраљез, 600 метака и 3 товарна коња. Други батаљон није имао губитака. Четрнаестог јула чете 2. батаљона извршиле су напад на четнике у Ћуковцу. Послије краће борбе, они су се повукли према Тисовцу. У тој борби погинуо је један борац.

У првој половини јула, Штаб Бригаде је предузео низ мјера ради реорганизовања и сређивања јединица. Наредбом штабовима батаљона, од 10. јула, тражи се да батаљони оформе своје чете, тако да све по способности и наоружању буду приближно једнаке.⁷⁹ Наредбом Штаба Бригаде од 13. јула формиран је у Живиницама 3. батаљон.⁸⁰ За команданта 3. батаљона постављен је Никица Милић, дотада замјеник команданта 2. батаљона те бригаде, а за политичког комесара Станко Васиљевић, дотада политички комесар артиљеријског дивизиона 1. босанског корпуса. Штабови 1. и 2. батаљона издвојили су по једну комплетну чету, са цјелокупним командним кадром, наоружањем и комором, које су ушле у састав 3. батаљона. Формирање 3. батаљона било је од великог значаја за даљи успјех Бригаде и за успјешније вођење борбе на том подручју.

У општини Шипраге вијековима су живјели једни поред других, Срби и Муслимани. Њемачки окупатори и њихове слуге усташе и четници — настојали су да их окрену против народноослободилачког покрета. У томе нису успјели ни у првим данима устанка на терену средње Босне, ни у доба четничких пучева.

⁷⁹ Исто, док. 53, стр. 105.

⁸⁰ Исто, док. 73, стр. 140.

Доласком пролетерских бригада крајем 1942. године, потом 1. и 2. крајишке бригаде, а нарочито формирањем Бањалучког партизанског одреда и доласком 5. и 12. бригаде, четничке вође су настојале да их неутралишу. Потом су, уз помоћ усташких власти потпомогнутих њемачким снагама, настојали да их усмјере против НОП-а. Како у томе нису успјели, четници су почели да врше насиља, не презајући ни од злочина.

Простор шипрашке општине и по свом географском положају представљао је веома значајну територију за НОП на простору средње Босне, па је један од веома важних задатака НОП-а био да Муслимане што прије и што масовније укључи у своје редове, те да их одвоји од организатора тзв. муслиманске милиције. Увиђајући значај тог проблема и ван територије шипрашке општине, Штаб 2. босанског корпуса и Обласни комитет КПЈ за Босанску крајину, упутили су наређење и писмо свим партизанским командама на том подручју о односу према Муслиманима и њиховом придобијању за НОП.⁸¹

Када су снаге 2. и 5. бригаде и Прњаворског одреда ослободиле Прњавор, 12. бригада појачава притисак у правцу Котор-Вароша. Ради остварења тог задатка, јединице Бригаде и Бањалучког одреда убрзо су помјерене са дотадашњих положаја. Штаб бригаде је сматрао да акције Бригаде и Бањалучког одреда треба усмјерити на разбијање четничких групација и акције на цести Котор-Варош — Бања Лука, како би се Котор-Варош и с те стране блокирао. Стога Штаб Бригаде издаје наредбу да 1. батаљон заузме нове положаје на линији Рађићи — Драгишевац.⁸² Ускоро је Штаб 12. дивизије подржао ту замисао команданта 12. бригаде Петра Мећаве. Наредбом издатом 18. јула, од јединица 12. бригаде, Бањалучког одреда и 4. батаљона 2. бригаде формирао је Оперативну групу, под непосредном командом начелника Штаба Дивизије

⁸² Исто, док. 113, стр. 255.

⁸³ Исто, док. 185, стр. 433.

Мирка Пекића. Задатак те групе био је да оперише на сектору између ријека Врбаса и Врбање.⁸³

У то вријеме, по наредби Врховног штаба од 16. јула, 12. дивизија улази у састав 1. босанског корпуса.⁸⁴

У другој половини јула јединице 12. бригаде извеле су више акција ради уништења четничке групације на простору између ријека Врбаса и Врбање и акцију на прузи и цести Котор-Варош — Бања Лука.

Први батаљон дејствовао је у рејону Живинице, Превиле и Вишевица, чистио терен и имао повремене сукобе са четницима, којима су нанесени губици од 20 мртвих и више рањених. Заплијењено је 6 пушака, мања количина муниције, ратне опреме и намирнице за исхрану.

У истом периоду 2. батаљон држао је положаје на линији: Рађићи — Градина — Ћуковац. Поред неколико мањих борби са четницима, треба поменути и ону од 21. јула, када је 1. чета тог батаљона напала на четничке положаје у Ваганима и убила 4, а ранила 9 четника. Наредних неколико дана главнина 2. батаљона држала је положаје у рејону Вишевица и Ћуковца. Двадесет петог јула јаче непријатељеве снаге напале су чету на Ћуковцу. У тој борби погинуо је борац Роквић Душан, а рањен је Мирко Кецман, кога су четници заробили и однијели. Наредног дана Маринко Аврамовић са својом четом отео је од четника рањеног друга. Неколико дана касније, Мирко Кецман је подлегао ранама у дивизијској болници. У току тих борби убијено је 11 непријатељевих војника, а више је рањено. Из батаљона су погинули Чича — Милан, замјеник политичког комесара чете и борац Стево Кецман.

Од 15. до 30. јула 3. батаљон није имао већих сукоба са четницима. Чете су држале положаје на линији: Костићи-пролаз Ћуковац—Агино Село, и за то вријеме четници су извршили три безуспјешна напада.

Двадесет првог јула Штаб Бригаде формирао је ударну групу под командом Петра Међаве,⁸⁵ која се, усиљеним маршем, непримјетно иривукла кроз четничке засједе и извела акцију на прузи и цести Котор-Варош—Бања Лука. Група је покидала жељезничку пругу на дужини од 200 метара, уништила један луксузни аутомобил, а потом се оријентисала према четницима, који су се концентрисали код цркве у Јаворанима. Послије кратке али жестоке борбе четници су растјерани, а тек завршена нова кућа злогласног четничког команданта Лазе Тешановића, по трећи пут је запаљена.

Након тих успјешних акција, четнике је захватила паника, па су хитно затражили помоћ са Мањаче. На појачање нису чекали дуго. Већ 25. јула у Карансвцу се концентрисала већа групација четника Тешановића, Дреновића и Мишића, који су кренули преко села Вагана, са задатком да „униште 12. бригаду”. Међутим Штаб Бригаде правилно је процијенио намјере непријатеља, па је брзо реаговао и 26. јула упутио једну чету 1. батаљона у позадину непријатеља, са задатком да, у садејству са четама 2. батаљона, нападне главнину четничких снага са леђа. Са том четом био је и командант 1. батаљона Милан Егић. Напад је у потпуности успио. Четницима су нанијети тешки губици — око 25 је убијено и преко 30 рањено. Изненађени и потучени до ногу, четници су се разбјежали, па су се и „Мањачани” наредног дана вратили одакле су дошли, говорећи да они неће више ни једног четника послати на терен Лазе Тешановића. Кад год су дошли на тај сектор, нису се добро провели... каже се у петнаестодневном извјештају Штаба 12. бригаде, упућеном Штабу 11. дивизије, оп. број 17/43. од 1. августа 1943. године. У овом истом извјештају се наводи:

„Мишљења смо да је акција успјела. Саобраћај непријатеља је прилично оштећен, а четничка банда је растројена и деморалисана. Важан

⁸⁵ Исто, док. 121, стр. 229.

успјех акције је у томе што се неповољно одразила на штету самих четника. Прво, нијесу успјели као слуге усташа, које су хтјеле да ревносно изврше задатак, а друго, народ је увидио да су четници, као војна организација, пред ударцима партизана врло слаби и да уопште народ не могу осигурати обећање да неће партизани кроз те крајеве пролазити и да неће бити кажњени због сарадње са четницима. Одмах се на терену осјетило да је народ све више спреман да заузме оштрији став према четницима и да не жели да се четници задржавају на њиховом терену, јер у томе виде опасност за своју имовину. Нарочито се примјећује да је негодовање народа против Лазе Тешановића, као лажова, постало прилично. Народ се свакако увјерио у нашу војничку надмоћност, а четник је почео нападати због тога што му наносе штету, а не зато што је довољно увидио њихов издајнички рад. Послије ове акције услови за рад на пређеном терену су бољи ..⁸⁶

О тим борбама сачувани су и четнички документи. Они евидентно о њиховом поразу у борбама са јединицама 12. крајишке бригаде на Јаворанима, 26. јула 1943. године.

Командант четничког корпуса војвода Урош Дреновић, за тај неуспјех окривио је 1. бригаду и њеног команданта Јову Мишића, од кога је 30. јула тражио писмено изјашњење зато што је „... та бригада неизвршењем добивених задатака од 26. и 27. ов. мј., уз губитке своје сопствене, цио план и замисао команданта босанских четника пореметила напуштајући положај”.⁸⁷

⁸⁶ Исто, књ. 16, док. 4, стр. 12—17.

⁸⁷ Наредбе команданта босанског четничког корпуса од 30. јула 1943. команданту 1. бригаде, да достави изјашњење због неуспјеха у борбама против НОВЈ код с. Јаворана, Зборник НОР-а, том, XIV, књига 2, док. 179, стр. 835.

У писменом изјашњењу од 4. августа 1943, командант 1. бригаде Јово Мишић износи да је на вријеме посјео положаје на Јаворанима, али да није имао заштиту на лијевом крилу и да му није указана помоћ. Он образлаже свој пораз:

„То је тачно доказ да ме је непријатељ заобишао са свију страна и дошао позади леђа мојих бораца, а да на крилу нити пушка није опалила ... Паклено ме је тукао непријатељ са свих страна и са јачом снагом прошао је позади наших леђа (наравно да се створила паника међу мојим борцима, када су видјели да су опкољени са свих страна, те су се почели из те ватре повлачити, по моме наређењу, како је ко знао, по одјељењима, пробијајући се кроз непријатељске обруче) ... Требало би имати у виду да сам изгубио преко 10 бораца и неколико рањених, док друге јединице нису ни пушку опалиле, сем команданта батаљона Крше из Врбаске бригаде .. „⁸⁸

.. „Јасно Вам је било да се заповијест неће моћи извршити чим сте се сви до једног дали у бјекствд, а мене и моје борце препустили немилој судбини, да нас непријатељ туче како он хоће. Ви сте са осталим јединицама бјежали преко Чернице, не осврћући-се на мене и моје жртве ... За овај случај примам и сносим сву одговорност пред Богом и Народом, јер сам се борио часно и јуначки, док су други бјежали, а међу њима сте били и Ви... За неизвршен задатак криве су само старјешине у Корпусу, које су командовале и вршиле распоред снага ... Борци су изгубили свако повјерење у команданта корпуса и начелника штаба. >.”

На посљедње питање изјашњења Мишић одговара:

⁸⁸ Ујутро 26. јула 1943. године, 1. батаљон 12. крајишке бригаде сукобио се са четницима 1. бригаде. У сусретној борби четници су разбијени и у паничном бјекству напустили положаје. Том приликом погинуло је 20 четника. Зборник НОР-а, том XIV, кн>. 2, док. 184, стр. 681.

„Положај сте напустили Ви, заједно са сусједним јединицама, а ова бригада се борила и ту борбу доказала великим жртвама изгинулих бораца, које Ви, као старјешина, нећете да признате.“⁸⁹

Партијско-политичко савјетовање

Двадесет деветог и 30. јуна 1943. године одржано је савјетовање политичких комесара батаљона, политичког комесара Бригаде и Бањалучког партизанског одреда, којим је руководио политички комесар 11. дивизије Жарко Зрењанин. Савјетовању су присуствовали другови Осман Карабеговић и Велимир Стојнић. Са тог савјетовања сачуван је записник.⁹⁰

Расправљало се о политичкој ситуацији, о извјештајима политичких комесара, о стању у јединицама и о општим војним и политичким задацима.

У извјештајима политичког комесара Бригаде Радоша Рајичевића и политичког комесара батаљона, поред осталог, наводи се да Бригада има по списку 501 бораца и руководиоца, 367 пушака, 12 пушкомитраљеза, 4 тешка митраљеза, 2 бацача и 1 топ. Износи се тешко стање у Бригади, које је настало као посљедица епидемије тифуса, непријатељских офанзива и тешких покрета. Али, констатује се да је борбеност Бригаде сачувана. Критиковане су појаве небудности, недисциплине, дезертерства и губљења контроле над борцима. Све то је условило појаве лоших односа и у бригади и према становништву. Констатује се да је свему томо допринијела мањкавост политичког и партијског рада. На основу тога извучени су закључци за даљи

⁸⁹ > Изјашњење команданта 1. бригаде „Војвода Мишић“ од 4. августа 1943. команданту Босанскокрајишког четвртог корпуса о неуспјеху у борбама против јединица НОВЈ на сектору Јаворана, Зборник НОР-а, том XIV, кн>. 2, док. 184, стр. 881.

⁹⁰ > Архив Војноисторијског института, фонд НОР-а, кут. 892/А' фасц. 10, док. 10—1.

рад. Даље, наводи се да је направљен план политичког рада и да су предвиђена предавања на теме: Развој народноослободилачке борбе, Народноослободилачка власт, О нашим савезницима, О члановима партије у НОР-у, О братству и јединству, О националном питању, О Совјетском Савезу и животу у Црвеној армији, О фашизму, О четницима и Зашто је капитулирала бивша југословенска војска. Говорено је о значају редовног информисања бораца, те о томе да исхрану људства треба схватити као политичко питање и да здрављу бораца с обзиром на то да је 85% пребољело тифус, треба посветити велику пажњу. Посебно је указано на значај политичког рада у народу, на однос према народу и на потребу мобилисања нових бораца са тог терена.

Закључено је да треба интензивирати рад Партије и СКОЈ-а и примати нове борце у Партију и СКОЈ. Културно-просвјетном раду, закључено је, треба посветити далеко више пажње, а нарочито описмењавању неписмених и образовању бораца организовањем предавања из географије, историје и слично.

У петнаестодневном извјештају политичког комесара 12. бригаде, послатом политичком комесару 11. дивизије 15. јула 1943. о политичком раду у Бригади, између осталог, каже се:

„У времену када се борци одмарају и када немају неки одређенији војнички или политички задатак, редовно се организују састанци бораца, на којима се колективно читају поједини чланци из наше штампе, или се одржавају састанци на којима борци износе поједине моменте из значајнијих акција у којима су учествовали, такођер, моменте из живота појединих познатијих бораца или команданата. При одабирању чланака руководи се тиме да се читају чланци који дјелују у правцу стварања мржње према непријатељу и љубави према народу, као што су чланци Иље Еренбурга. Овај начин рада показао се правилним, јер код бораца откдања појаву успаваности и индолентности, а сживљава жељу за осветом и борбом... Рад

се, углавном, због држања положаја, обавља по четама, а за то су задужени политички комесари чета. Политички комесари батаљона у току тих 15 дана уредно су обилазили све чете и помагали политичким комесарима чета у њиховом раду. Политички комесар Бригаде такођер је присуствовао неким четним конференцијама, тако да је политички рад комесара са борцима у читавој Бригади био повезан и правилно контролисан.

Приликом расправљања са борцима на конференцијама и у личним контактима, констатује се да их у садашњим моментима највише интересују догађаји у појединим земљама Југославије, а специјално у Србији, борбе наших пролетерских јединица, наш положај у међународној јавности, а специјално у односу према четницима. Даље их интересује однос савезника и њихове обавезе једних према другима, борба наших народа у градовима и крајевима, гдје ми, као оружана снага, не постојимо или нисмо продирали . . .⁹¹

О морално-политичком стању, раду партијске организације и СКОЈ-а и борбеној спремности Бригаде у то вријеме, говори се и у извјештају руководиоца Политодјела Владе Ковачевића, упућеном Централном комитету КПЈ септембра 1943. године. Ево неких дјелова из тога извјештаја:

„Бригада је млада. Формирана је у непријатељској офанзиви на ослобођеној територији Босанске крајине. Људство те бригаде претежно је састављено од реконвалесцената из разних крајишких бригада. Њен развој, као војне јединице, од формирања па до данас, био је врло тежак. Партијска организација врло је млада, неискусна, те усљед тога има мало рутине при изналажењу, постављању и рјешавању проблема у Бригади. Скојевска организација је исто тако млада и неискусна. У организационом погледу тек сада се

⁹¹ Исто, кут. 875, фасц. 17, док. 24.

поставља на своје ноге. Сада је формиран Бригадни комитет и неки батаљонски комитети. Иначе, квалитет СКОЈ-а је врло добар. Бригади недостају партијски руководиоци, батаљонски руководиоци, а и неким четама. То је једна од најважнијих запрека за брзо и успјешно подизање партијске организације ...

У војничком погледу Бригада стоји добро. Дисциплина је на завидној висини. Борбеност је врло добра. Одржавају се врло често теоријски и практични војни састанци. Нарочито борбено расположење влада у односу на четнике. Политичка свијест код бораца, у најширем смислу те ријечи, задовољава, али недостаје један интензиван и плански политички рад. Културни рад се, углавном, свео на одстрањење неписмености, која још влада у прилично великом броју, мада се доста успјело на уклањању неписмености. Било би веома потребно додијелити једног друга, који би могао организовати и оживјети културни рад ...

Испочетка се много гријешило у односима са народом, јер су борци дошли са предубјеђењем да је терен на којем бивакује Бригада искључиво четнички, те се није правила никаква диференцијација и поступало се према свима дрско. Касније је то добрим дијелом отклоњено, захваљујући правилном политичком објашњавању како се треба односити према народу ...

Штаб Бригаде ужива добар ауторитет код бораца ...

Односи између Штаба Бригаде и Политодјела су врло добри. У односима и раду влада потпуно разумијевање и толерантност.

Партијска организација сада броји: 122 члана, 43 кандидата, 147 чланова СКОЈ-а, а 169 није обухваћено никаквом организацијом ...

Перспектива даљег развоја Бригаде је повољна. Квалитет бораца је вриједан. То су махом старији борци са Козаре и Подгрмеча. Пошто је Бригада малобројна (око 480 бораца), то јој је не-

опходна попуна новим људством и, ако се тај проблем успјешно ријеши, Бригада ће бити способна да извршава тешке задатке ...⁹²

Ослобођење Котор-Вароша

Око 5 сати ујутро 3. августа јединице тзв. „Тигар дивизије”, јачине око 6 сатнија, извршиле су покрет из Котор-Вароша ка Скендер Вакуфу. На положајима изнад Живиница сукобиле су се са четама 2. батаљона. Једна чета батаљона (са којом је био командант бригаде Петар Мећава) извршила је бочни напад на колону која се кретала према положајима на Драгичевцу. Командант батаљона убацио је потом једну ударну групу од пет добровољаца на простор између непријатељевих колона. Непријатељ је био изненађен, разбијен и натјеран на повлачење према Котор-Варошу. Претрпио је знатне губитке — 10 до 15 мртвих и рањених. Заплијењено је око 1.000 метака.⁹³

Паралелно са покушајима продора према Скендер-Вакуфу, непријатељ јачине једне сатније, 3. августа, кренуо је из Котор-Вароша према Врбањцима. Јединице 1. батаљона су га дочекале и приморале да се повуче у Котор-Варош. Непријатељ је имао једног погинулог и три рањена.

Рано ујутро 4. августа 2. батаљон није успио да ностави засједу на цести Котор-Варош—Челинац, јер га је осујетио непријатељ из Котор-Вароша. Затим је 6. августа непријатељ извршио продор из Котор-Вароша, уз подршку два тенка, цестом према Врбањцима. Снаге Бањалучког одреда су потиснуте, па су интервенисали дијелови 1. батаљона, прешавши Врбању, и присиле непријатеља на повлачење. Потом је у току дана дошло до новог испада непријатеља из Котор-Вароша. Тада је био подржан са 8 тенкова

⁹² Исто, кут. 706, фасц. 10, док. 5.

⁹³ Зборник НОР-а, том IV, кут. 16, док. 11, стр. 30.

и јаком артиљеријском и минобацачком ватром. Борба је трајала око пет сати. Непријатељ је претрпио осјетне губитке. На попришту је оставио 11 мртвих, а више мртвих и рањених успио је извући. Том приликом погинуо је Петар Бундало, политички комесар 2. чете 1. батаљона. Заплијењен је један пушкомитраљез, 8 пушака, 1 стројница, 2.000 метака и извјесна количина одјеће и друге опреме.

Новоформиран 3. батаљон је у првој декади августа логоровао у Костићима, са задатком контролисања сектора Мокри Луг, Шолаји, Пауновићи, Радићи, Видиво Врело, те да прикупља храну на сектору Грлићи и Вучица Брдо.

У петнаестодневном извјештају Штаба Бригаде, Штабу Дивизије од 16. августа, поред осталог, пише:⁸⁴

„Исхрана за сада на овоме сектору може се рећи да је добра, али је једноставна. Воћа нема, а нема ни поврћа, сем нешто кромпира који се куха са месом. Обућа и одјећа је врло слаба. Углавном људство је обувано у опутњаке.

Културно-просвјетни рад је врло слаб, али је овај штаб донио закључак да се тражи, ма са које стране, одговарајући друг или другарица, који би имали смисла за културно-просвјетни рад, чиме ће се и то поправити.

Јединице живе логорским војничким животом и другарство је на доста доброј висини.

Штабови батаљона, а тако и команде чета, извршавају сва наређења и задатке, који се постављају без поговора.

Морал и дисциплина ове бригаде јесте на достојној висини, како у погледу борбености, тако и у погледу приватног живота, како у служби тако и ван службе".

У то вријеме Штаб Бригаде цијени да још није сазрела ситуација за напад на К. Варош. Стога предлаже да се 12. бригада, Бањалучки одред, а по могућности и дијелови других јединица Дивизије усмјере

⁸⁵ Исто, док. 121, стр. 229.

на блокаду К. Вароша, те да се тиме осујете непријатељеви испади из града. Тежиште напада треба да буде усмјерено на комуникацију Бања Лука—К. Варош, односно Челинац—К. Варош, како би се покидале све комуникацијске везе, мостови и тунели на цести и прузи. Тенкови и камиони могли би се тада ефикасно уништавати противтенковским пушкама. Као што ће се видјети, та тактика је и примјењена, а резултат је био улазак у К. Варош 26. августа.

Ради разбијања четничких групација и блокаде Котор-Вароша јединице Бригаде су до 15. августа извеле низ успјешних акција. Јединице 1. батаљона, послје успјешне акције од 5. августа код Врбањаца, извршиле су неколико акција против четника на простору Агино Село, Крмине и Јаворани, да би 19. августа посјеле положаје Бановац—Превиле. Чете 2. батаљона, послје успјешних борби од 3. августа са јединицама 373. дивизије „Тигар“, остале су на положајима Рађићи—Вишевица. На састанку командног кадра 5. августа, уз присуство команданта Бригаде, извршена је свестрана анализа борбе од 3. августа и дате су поуке за командовање и садејство у будућим акцијама. До 13. августа изведене су двије четне акције против четника у рејону Ћуковац, Кијавац, Бановац. Заплијењен је један пушкомитраљез.

Од снага 2. батаљона и једне чете 3. батаљона 4. августа формирана је ударна група, са задатком да на правцу Вагани—Бољанићи—Подосје разбије четнике и да дејствује на пругу и цесту К. Варош—Б. Лука. Групом је командовао командант бригаде Петар Мећава. На поменутом правцу четници су разбијени и протјерани према Липовцу и Мемићима. Убијен је један четник, а 5 је рањено. Потом се ноћу 14/15. августа ударна група спустила на пругу и цесту К. Варош—Б. Лука, разорила пругу у дужини од 1,5 км и у саму зору у засједи сачекала непријатељеву колону (један теретни камион, један њемачки аутомобил са радио-станицом и један тешки тенк). О тој акцији командант бригаде Мећава 16. 8. 1943. извјештава команданта дивизије Шошу, и каже:

„Захваљујем вам на пушки противтенковској, коју сте нам послали. Са њом смо јучер, 15. ов. мј., у саставу једног батаљона ове бригаде учествовали — извршили акцију на прузи и цести К. Варош—Б. Лука на непријатељске тенкове и камионе. Акција је успјела. Непријатељ је наишао у саму зору из Б. Луке, у јачини: 1 камион, 1 тешки тенк и једна њемачка радио-станица, са теретним колима. Засједа је отворила ватру на камион који је ишао напријед и одмах је заустављен. Окренуо сам тући противтенковском пушком и већ други метак погодио је мотор који се одмах упалио. Затим је отворена ватра на њемачки лаки аутомобил са радио-станицом и она је одмах уништена. Наставило се са уништавањем једног тенка. Оклоп је био јак, пошто је тенк био тежине око 15 тона, а можда и више, и пушка му, у ствари, по трупу није ништа могла учинити. Видио сам послије неколико испалених метака да се не може уништити никако другачије, успио сам да му онеспособим точкове и, факат, тенк је био више непокретан. Али док није била уништена радио-станица, Нијемци су хитно ухватили везу са Котор-Варошом и одмах затражили помоћ. У помоћ је пошло 7 тенкова у пратњи 8 камиона војске. Војска је дочекана. Уништен је поново један тенк и један мотоцикл. Тенк је уништен са два метка противтенковске пушке. Довлачена су и даље појачања — 3 пута по 8 камиона, а довучена су и 2 противколска топа, са 5 тешких бацача и много више малих и тромблона. Како је засједа отворила ватру на првих 8 камиона војске, нанијети су им велики губици, који се цјене на 50 мртвих и рањених, али више мртвих него рањених. Када смо видјели да се довлаче већа појачања и да се до плијена неће моћи доћи снагама са којима сам се налазио на положају, повукао сам снаге да не би трпјеле жртве. Оставио сам неколико на положају ради осматрања шта ће непријатељ касније да ради.

Непријатељ је отворио паклену ватру из свих оружја и оруђа, која су имали на расположењу. Ватра је била страховита, тенкови, бацачи, топови и сви могући митраљези отварају су ватру.

Дакле, уништено је: 2 тенка, њемачки аутомобил са радио-станицом и један тешки камион. Било је око 50 мртвих и рањених, што смо видјели када су их износили, товарили на камионе и одвезли за Бању Луку и Котор-Варош, а уништен је и један мотоцикл".⁹⁵

У тој борби при превијању и збрињавању рањених посебно се истакла болничарка Поповић Госпава.

Користећи развијену обавјештајну мрежу на том терену, а нарочито четнике, непријатељ је сазнао да се Штаб 12. бригаде налази око Ђуковца, испред Вагана. Враћајући се из акције, ударна група са Међавом застала је ради краћег одмора у једној шуми пред Ђуковцем и осматрала један авион који се устремио према Ваганима. Авион је направио неколико кругова око Ђуковца и Вагана, а затим изручио свој товар на зграду у којој се налазио Штаб Бригаде, обасипајући га и са неколико рафала из митраљеза. Било је то 16. августа 1943. У нападу на Штаб Бригаде погинули су: Триво Богуновић, замјеник политичког комесара Бригаде, Анте Краљевић, шеф обавјештајног центра Бригаде и Никола Сучевић, курир. Рањена су 3 друга и једна другарица. Био је то тежак губитак за 12. бригаду, тим прије што је у то вријеме недостајао већи број руководилаца и партијског кадра.⁹⁶

Посебно велики губитак био је погибија Триве Богуновића. Био је то партијски руководилац у правом смислу ријечи. Мада физички хендикепиран (осакаћена једна нога) трудио се да увијек и на дугим маршевима и у тешким борбама — покаже упорност и издржљивост. Триво је рођен у селу Врелу код Цазина 1919. године. Био је у борби од 1941. године.

⁹⁵ Архив, ВИИ, фонд НОР-а, кут. 875, фасц. 3, док. 19.

⁹⁶ Исто, кут. 865, фасц. 1, док. 20.

Деветнаестог августа, Штаб 1. босанског корпуса обавјештава Штаб 12. дивизије да ће по наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ, Дивизија носити назив 11. НОУ дивизија.⁹⁷

Тих дана непријатељ повећава репресалије над народом на том терену. У вези с тим, Штаб 1. босанског корпуса у свом извјештају Врховном штабу НОВ и ПОЈ наводи:

„Уједно вас извјештавамо да смо преко наших повјереника у Котор-Варошу, сазнали да се непријатељ служи провокацијама, а истовремено настоји да из села извуче што више хране. Тако је утврђено да на капе ставља петокраку звијезду, у мањим групама иде у околна села и тражи од НОО храну за Народноослободилачку војску. Уколико која породица дадне храну, одмах је хапси и гони у Котор-Варош. До сада је било десет таквих случајева.“⁹⁸

У другој половини августа са непријатељевим јединицама 373. дивизије „Тигар“, које су биле стационаране у Котор-Варошу и Челинцу, дошло је до одлучујућих сукоба, а такође и са четничким снагама на том терену. Резултат тих борби био је ослобођење Котор-Вароша. Наиме, тих дана јединице 12. бригаде и Бањалучког одреда вршиле су снажан притисак на непријатељев гарнизон у Котор-Варошу.

Борба на Вишевицама и погибија Милана Егића

Први батаљон се од 15. до 19. августа налазио на положајима Бановац—Превиле, такође на подручју око Чемернице, које је чистио од четника, а 19. августа запосјео је положаје на Драгишевцу.

⁹⁷ Зборник НОР-а, том IV, књ. 16, док. 47, стр. 132.

⁹⁸ Исто, док. 84, стр. 133.

Двадесет четвртог августа, непријатељ јачине једне бојне, са тешким оружјем, кренуо је из Котор-Вароша ка Вишевицама. Патроле првог батаљона, које су биле истурене изнад Котор-Вароша, на вријеме су примјетиле тај покрет и благовремено обавијестиле Штаб 1. батаљона. Захваљујући тој околности, 1. батаљон је правовремено организовао засједу и добро распоредио своје чете. Непријатељ је упао у клопку. На знак команданта батаљона Милана Егића обасут је јаком ватром из свих оружја. Сви покушаји непријатеља да се извуче били су узалудни, па је био присиљен да организује кружну одбрану и тражи хитну помоћ из Котор-Вароша.

Борба је била жестока — прса у прса. Трајала је од 8. до 14. часова. Затим је опкољена бојна добила појачање из К. Вароша и подржана авионима. Снаге 1. батаљона биле су приморане да се повуку. Непријатељу су нанесени осјетни губици. Уништен је Штаб бојне (5 официра). Убијено је око 100 непријатељских војника и официра, а 7 их је заробљено. Заплијењено је: 25 пушака, 3 пушкомитраљеза, 1 бацач 80 мм, 1 ручни бацач, 4 пиштоља и око 5.000 метака, те већа количина опреме и одјеће.

У тој борби рањена су три борца из 1. батаљона, а међу њима и командант батаљона Милан Егић, који је умро на путу до болнице.

У извјештају Штаба 12. бригаде од 25. августа Штабу Дивизије, поред осталог, пише:

„Батаљон заслужује највећу похвалу и признање, а нарочито погинули командант Милан Егић. Милан Егић је у свим досадашњим борбама успјешно водио батаљон. Иначе, лично се истицао као нарочито неустрашив и храбар командант”.⁹⁹

Борци 1. батаљона Самуел Кабиљо, Милош Совић, Драго Соломун, Рафајло Каменко и Бранко Кременовић приложили су своја свједочења о борби на Вишевицама:

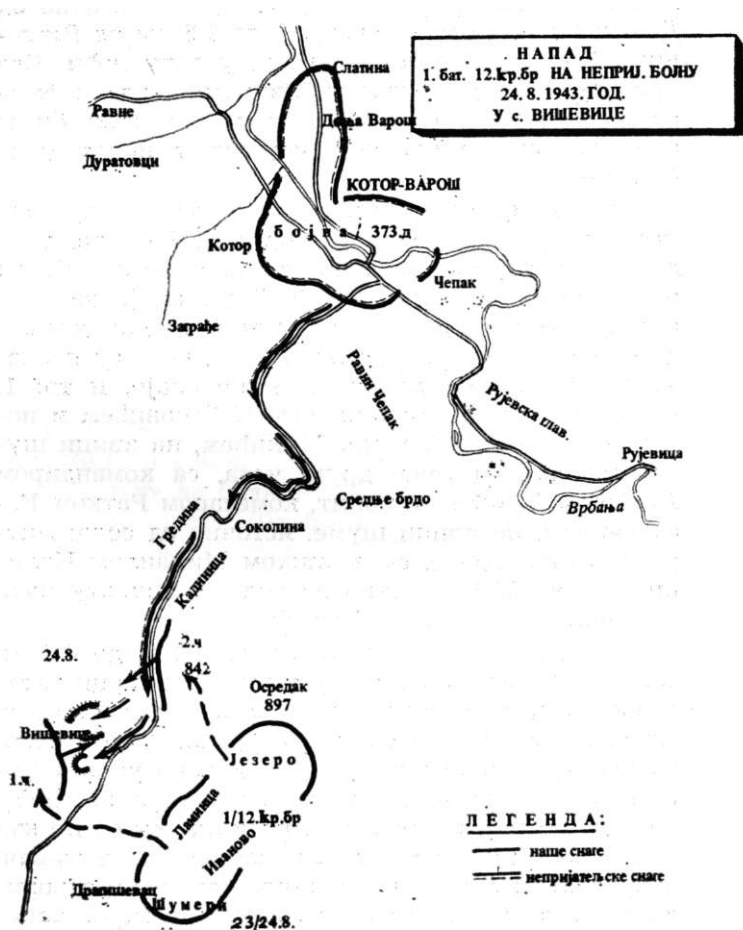
⁹⁹ Исто, док. 82, стр. 250, и књ. 17, док. 20, стр. 50.

„Акцију је планирао Штаб 1. батаљона, на челу са командатом Миланом Егићем и политичким комесаром Костом Семизом. Штаб батаљона је 23. 8, преко обавјештајних органа, добио информацију да ће сутра једна непријатељска бојна наступати из К. Вароша ка Вишевици. Да би створио што повољније услове за напад, Штаб батаљона је истог дана, по паду мрака, прикривено довео батаљон у рејон шуме, сјевероисточно од Драгишевца, на удаљености 1 до 1,5 км од Вишевица. Ту смо остали притајени у току ноћи. Сва лица која су се кретала у близини батаљона била су задржавана све до почетка напада, како би се очувала тајност нашег присуства у непосредној близини села.

Још прије сванућа извиђачке патроле су биле истурене у непосредну близину К. Вароша, тако да је покрет непријатеља благовремено примјећен и о томе обавијештен Штаб. Батаљон је већ био припремљен за посједање положаја за напад и када се непријатељ приближио селу, чете су неопажено изашле на додијелене положаје, и то: 1. чета, са командиром Миланом Чобановићем и полит. комесаром Здравком Михићем, на ивици шуме, западно од села; друга чета, са командиром Љубаном Лазићем и полит. комесаром Ратком Ресановићем, на ивици шуме, источно од села; митраљеско одјељење, са водником Михаилом Калинићем, око 700 м јужно од села, у захвату пута Вишевица — Скендер-Вакуф.

Чете су биле удаљене од села 200 до 400 м, зависно од повијања ивице шуме. Ми борци батаљона били смо притајени иза дебелих стабала, спремни на отварање ватре и јуриш. Око 8 часова непријатељ је ушао у село и тако упао у постављену засједу. Групе његових војника, међу којима је било и мјештана, разишле су се по кућама, тако да је будност код непријатеља знатно попустила. На знак команданта батаљона отворили смо брзу паљбу из свих оружја. Потпуно изне-

нађен, већ у првом налету непријатељ је претрпио велике губитке и почео да одступа ка унутрашњости села. Користећи овакву ситуацију, гонили смо непријатеља, не дозвољавајући му да се среди. Групе бораца су бомбама и јуришем уништавале поједине отпорне тачке непријатеља. Покретом јединица батаљона у току борбе непријатељ се нашао скоро у потпуном окружењу. Борба је била

све жешћа и непријатељ се упорно бранио иако је имао све веће губитке. И када су приведени први непријатељски заробљеници и очекивао потпуни слом непријатеља, услиједила је интервенција авијације (око 10 часова) и непријатељских снага из К. Вароша (око 11 часова), која му је омогућила да се дјелимично среди и извуче мртве и рањене.

Наш напад је био заустављен и ми смо се постепено извучили из борбе и повукли се у село Живинице, гдје смо провели остатак дана и гдје смо преноћили. Извукавши мртве и рањене, непријатељ се повукао у К. Варош, остављајући на попришту борбе веће количине оружја, муниције и војне опреме.

У овој борби борци 1. батаљона испољили су велику храброст и вјештину, иако знатно бројно слабији и са слабијим наоружањем постигли су значајну побједу. Посебна заслуга за успјех у овој борби припада команданту батаљона другу Егићу, који је заиста зналачки водио батаљон и при том испољио изузетну личну храброст, јуришајући заједно са својим борцима на непријатеља. Пораз непријатеља на Вишевицама био је толико тежак да је већ 26. 8. напустио Котор-Варош, практично без озбиљније борбе.¹⁰⁰

Милан Егић, погинувши јуначком смрћу, растао се од свог батаљона и 12. бригаде. Најбољу оцјену Милану Егићу као команданту, човјеку и другу дали су његови саборци из 1. батаљона. Није то показала само борба на Вишевицама. Милан је био такав од прве устаничке пушке на Козари, када је из својих родних Брезичана, крај Приједора, пошао у тешке и непредвидиве окршаје са окупатором и домаћим крволоцима. До формирања 12. бригаде, Милан је био на дужности замјеника политичког комесара 3. батаљона 5. козарске бригаде. У Дринићу, приликом формирања 12. бригаде, требало је да прими дужност замјеника политич-

¹⁰⁰ Свједочење групе бораца 1. батаљона.

ког комесара бригаде. На лични захтјев постављен је за команданта 1. батаљона. Желио је да предводи борце, да јуриша. У јуришу је и погинуо.

У дневном извјештају команданта њемачких трупа у Хрватској од 25. августа истиче се да се ситуација на подручју 373. дивизије погоршава, те да је код Котор-Вароша непријатељ појачао своје снаге и да је једна јединица за вријеме свог наступања 5 км југозападно од Котор-Вароша упала у непријатељевој засједу и окружена. Ту јединицу ослободила је „Борбена група Лан“ (Брандербург). Губици су били 15 погинулих, 46 несталих, а код непријатеља, по процјени, 50 мртвих.¹⁰¹

Због свакодневних тешких губитака у борбама са јединицама 12. бригаде и Бањалучким одредом, Нијемци су се под заштитом 6 тенкова и неколико топова повукли из Котор-Вароша. У граду су оставили жандармерију и домобране. Јединице 1. батаљона и Бањалучког одреда, пратећи то повлачење, напале су 26. августа Котор-Варош и готово без борбе упале у град. Посада из Котор-Вароша није пружила отпор, већ се разбежала. Она је била састављена од домаћег људства, из околних села и из града. Јединице 1. батаљона заплијениле су 5 пушака и нешто муниције.¹⁰³

Иако нису имали већих окршаја са непријатељем, борбена активност 2. и 3. батаљона у другој половини августа није била безначајна. Они су наизмјенично или истовремено крстарили просторијом између Врбаса и Врбање и између Врбаса и Угра, чистећи те терене од четника и усташа. Обезбјеђивали су снаге 1. батаљона и Бањалучког одреда из правца Бање Луке и Челинца, те од четника Тешановића и Радића.

Други батаљон је са снагама 1. батаљона 30. августа имао један јачи сукоб са непријатељским снагама, јачине око двије бојне, које су из Бање Луке, преко Карановца, наступале према Пониру. Том приликом погинуо је Вид Мајкић, водник из 2. батаљона. У току августа погинули су Мићо Адамовић и Бранко Љекановић, борци трећег батаљона.

¹⁰¹ Зборник НОР-а, том IV, књига 10, док. 164, стр. 431.
¹⁰² Исто, књ. 17, док. 20, стр. 50.

Дејства последије ослобођења Котор-Вароша

Послије ослобођења Котор-Вароша, 28. августа, јединице Бригаде су отпочеле поново чишћење терена од четника, на простору Котор-Варош — Скендер-Вакуф, до Врбаса, 1. батаљон на правцу: Превиле — Вагани — Јаворани — Понир; 2. батаљон на правцу: Ћуковац — Агино Село — Крмине, успостављајући везу са јединицама 6. крајишке бригаде на лијевој обали Врбаса; 3. батаљон је контролисао простор према Мокром Лугу и Шолајима, спречавајући продор четника ка Угру.

У наређењу за ту акцију, Штаб Бригаде говори о поступку са домобранима, који све чешће дезертирају из својих јединица и предају се нама. У том наређењу се каже:

„Има се података да већи број домобрана у Бањој Луци, који имају намјеру да организовано побјегну на нашу стрну, и то на правцу Карановца, и на основу предњег се скреће пажња другарским штабовима батаљона на што правилније извршавање својих задатака, како би се на вријеме стигло на положаје око Карановца, ради прихватања и домобрана и људства које буде избјегавало из Бање Луке.“¹⁰³

Разбивши једну четничку јединицу на потезу Јаворани — Понир, 28. септембра 1. батаљон је из четничког затвора, ослободио 6 домобрана, који су изашли из Бање Луке, са намјером да ступе у наше јединице. Сви ти домобрани остали су у 12. бригади.

Послије те акције, до 3. септембра, главнина бригаде (1. и 2. батаљон) и Бањалучки партизански одред, затварала је правце из Бање Луке према Котор-Варошу и вршила притисак на Челинац. Трећи батаљон је 3. септембра извршио покрет правцем Подосоје — Весићи — Градина — врх на Осмачи — Љубачево, са задатком чишћења тог терена од четничке групације.¹⁰¹

¹⁰³ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 875, фасц. 1, док. 21.

¹⁰⁴ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 875, фасц. 1, док. 23.

У времену од 4. до 7. септембра јединице Бригаде налазиле су се на положајима на просторији: Липовац — Опсјечко — Јошавка-Шњеготина, са задатком блокирања Челинца, контролисања и затварања праваца од Бање Луке, акција на четнике, прикупљања података о стању непријатељских снага у Бањој Луци, Челинцу и Карановцу, затим рушења објеката на комуникацијама и вршења мобилизације људства за попуну јединица Бригаде.

Ради даљег организацијско-формацијског сређивања и јачања партизанских јединица, у првој половини септембра 1943. године, штабови бригада добили су наређење о формирању радних водова при батаљонима и Упутство за рад референата санитета.

Тим наређењем укидају се кухиње и коњовоци по четам и при штабовима батаљона. Радни вод има свога командира и политичког делегата. Посебно се разрађује функција референта санитета у батаљону, а указује и на дотадашње слабости и неправилан однос према санитетским органима, обавезују се референти санитета да подносе петнаестодневне извјештаје референту санитета Бригаде. У истом наређењу каже се:

„Често се дешавају многе појаве у нашој војсци, које не смију бити својствене Народно-ослободилачкој војсци, а то је удаљавање у животу наших руководиоца од бораца. Увођењем чиновна то се још појачало. Ради тога штабови батаљона ће одмах предузети потребне мјере да се то у будуће не дешава:

а) укидају се лични пратиоци (који су поставили обичне слуге);

б) команде чета и штабови батаљона морају се хранити на казану. Не морају ићи на казан, него ће им се доносити са казана. Они могу настојати да поправе храну и за читав радни вод;

г) укидају се заштитнице, остаје само до десет курира. Такођер, укидају се сеизи за појединце, него одређује се један друг за два коња. Штабови

батаљона и поједини чланови на путу треба да узму пратњу, али ту пратњу узимају из јединица.

Због тога непокретности Штаба Бригаде, расформирати бригадну идендантуру. Остаје комисија за исхрану, коју сачињавају: интендант бригаде и 3 помоћника. Батаљонске интендантуре и коморе удесити да буду што покретније.

Све ово спровести одмах.¹⁰⁵

У периоду од 1. до 18. септембра батаљони су успешно одржавали блокаду непријатељевог гарнизона у Челницу, затим комуникације: Челинац — Б. Лука, Челинац — К. Варош и Челинац — Шњеготина и истовремено чистиле ослобођену територију од преосталих четничких јединица и припадника усташке милиције. Поред неколико мањих сукоба са непријатељем, јединице бригаде водиле су веће акције и борбе. Тако је на 1. батаљон 7. септембра увече, док се налазио на положајима у Горњој Јошавци изненада напао непријатељ јачине 900 четника, подржан јаком ватром тешких минобацача. Послије жестоке четворочасовне борбе, Батаљон је успио да се успјешно извуче из полуокружења и споји са снагама 2. батаљона. У тој борби непријатељ је имао 15 мртвих и више рањених, док је 1. батаљон имао једног рањеног борца. Наредних дана батаљон је извршио покрет преко с. Јелића, Товладића и Милића, да би 17. септембра стигао у рејон с. Шибови. Када је батаљонска колона пролазила кроз село Јелиће, непријатељева авијација открила је покрет и у више наврата бомбама и митраљеском ватром засипала колону. Истовремено, јединице Батаљона биле су изложене нападима четника Лазе Тешановића. За вријеме борбе, која је трајала скоро читав дан, рањено је пет другова. Непријатељ је претрпио осјетне губитке, имао је много мртвих и рањених.¹⁰⁰

✂ У архиви 12. бригаде није сачуван овај документ, који је потпуно исти као документ у Архиви 5. козарске бригаде. Зборник НОР-а, том IV, кн>. 17. док. 105.

¹⁰⁶ Зборник НОР-а, том IV, кн. 18, док. 8, стр. 22.

У току 6. и 7. септембра, док су се налазиле на положајима у Липовцу, чете 3. батаљона напали су четници, усташка милиција и дијелови 373. непријатељеве дивизије из Челинаца. Јачина тих снага била је око 150 војника, а оне су биле подржане авијацијом. Због снажног притиска непријатеља и недовољног садејства са јединицама Бањалучког партизанског одреда 3. батаљон је био приморан да се повуче према с. Товладићу, да би већ наредног дана потиснуо непријатеља и поново заузео положаје на Липовцу. У тим борбама рањено је седам бораца из 3. батаљона, углавном, приликом бомбардовања непријатељеве авијације.¹⁰⁷

За три и по мјесеца борби од Масловара до Врбаса и од Скендер-Вакуфа до Челинца, у борби са четницима, усташама и домобранима, те јединицама 373. њемачке дивизије, јединице Бригаде извршиле су готово све постављене задатке. Усташе и четници су разбијени на том простору. Четници, на челу са својим вођама, сјединили су се са њемачко-усташким снагама, које су се, потиснуте са тог сектора, склониле у околне непријатељеве гарнизоне или непосредно поред њих. Тако су преостале четничке снаге постале својеврсна предстража непријатељских усташко-њемачких гарнизона и њихова спољна одбрана.

Број бораца и старјешинског кадра у Бригади знатно је повећан. Поред великог броја старијих и искусних бораца и руководилаца из јединица 5. дивизије, у чете је ступио знатан број омладинаца са тог терена, па је Бригада са 341 борцем колико их је имала у маршу из Босанске крајине, до краја августа нарасла на 556 бораца и руководилаца.

Попуњена су упражњена старјешинска мјеста. У Штабу Бригаде постављени су: за замјеника команданта Миле Вученовића,¹⁰⁸ за политичког комесара Раде Башић, на мјесто Радоша Рајичевића, (који је отишао на нову дужност), за замјеника политичког коме-

¹⁰⁷ исто, док. 26.

¹⁰⁸ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 875, фасц. 1, док. 24.

RADIO VIJESTI

XII Krajiške Nar. Osl. Udarne Brigade.

2, 3, 4 i 5. septembar 1943. god.

"Oslobodna Jugoslavija" dala je nedeljni pregled borbe naše NOV. Naša teritorija sa koje je istjeran neprijatelj prestaje se od rijeke Bosne do Sarajeva. Ona je veća od teritorije Švajcarske Republike. Samo u Zapadnoj Bosni nalaze se u našim rukama gradovi Gornji i Donji Vakuf, Jajce, Bugosno, Mrkonjić Grad, Ključ, Glamoč, Duvno i Tomislav Grad. Posljednji od njih oslobodjen je Bugojno. Borba je vodjena 40 sati. Poginulo je 200 neprijateljskih vojnika, a veliki broj je ranjen. Poručen stalog zaplijenjeno je nekoliko vagona municije i nekoliko vagona hrane.

U Centralnoj Bosni uspješno se nastavljaju operacije naših jedinica. Poslije dužih oštih borbi oko Kotor-Vučoški pao je i ovaj grad u naše ruke. Naši borci su u tim borbama potpuno uništili jedan bataljon divizije "Tigar". Veliki broj domobrana predao se našim jacinicama. Na neki od njih već su stupili u borbu protiv zajedničkog neprijatelja. U toku ovih borbi zaplijenjena je prilična količina oružja i municije, između ostalog 3 bacača i 3 mitraljeza "Sarcas", kao i više desetina pušaka.

U spremu je također velika kativnost naše vojske. U vojvodjansku divizioniju partizanskih odredaka svakodnevno napadaju neprijateljske jedinice i objekte. Tako je VI odred zauzeo Vrbanju, te zarobio 28 domobrana od kojih je 7 prišlo u našu vojsku. Zarobljeno je 2 p mitraljeza i 6 pušaka. Jedinice III brigade zaplijenile su 2 p mitraljeza i 20 pušaka. Zarobili su vojnika. Djelovi iste brigade uništili su jedna četni pionera. Zarobljena su 24 neprijateljska vojnika, zaplijenjeno 15 t mitraljeza, 100 pušaka, 6 pari širama, kao i velika količina municije.

Slavonija je poprište velikih i ogorčenih borbi. Ikvadranti su garnizoni Gerjanovi kod Biskupa, kao i 1 garnizon kod Bjele r. i kod Bezeje. Uništeno su također i 3 željezničke stanice, 2 mosta, 3 oklopna vozila. Ubijeno je 90 nijemaca i 70 ustaša, a zarobljeno 28 hrvatskih vojnika. Također je zaplijenjeno 6 t mitraljeza, 7 p mitraljeza, 178 pušaka, 43 hiljade metaka, 20 bicikla, 4 motorcikli i 20 hiljada kuna.

U luci Benji i kod ravnih posljednjih dana nije bilo naročitih promjena. Kod Čiline je oslobodjeno jedno mjesto. U Slavini Kaštel je zarobljeno 123 četnika. Kod Perušića su se naše jedinice sukobile sa jednom surijatskom kolonom i ubila 70 neprijateljskih vojnika, a više ranila. Kod Kulen Vakufa u sukobu sa jednom njemačkom kolonom naši borci ubili su 24, a zarobili 6 Nijemaca i 29 konja.

Jedinice naše III divizionije vode u pješne bojeve u Hercegovini i Dalmaciji uništavajući neprijateljske jedinice i oslobadajući teritoriju. U Dalmaciji je oslobodjeno Zadarje. Zarobljeno je 350 domobrana, 380 pušaka, 2 bacača mina, 13 t mitraljeza i mnogo municije.

U Slovenačkoj naše jedinice vode bojeve naročito u Notranjskoj i Dolenjskoj oblasti. U poslednje vrijeme uništeno je 21va aktivnost na željezničkim linijama Ljubljana-Trst i Ljubljana-Novo Mjesto i Ljubljana-Zidani Most. Na pruzi Ljubljana-Trst, na 4 mjesta je porušena pruga. Saobraćaj je prekinut na duže vrijeme. Sa 1 njemačkim vojnom vozom vodila se ogorčena borba. U njemu su bile iud. enjerske jedinice 24 njemačke divizije. Naši borci uništili su 2 lokomotive, 20 vagona i 15 automobila. Također je zarobljen velika količina municije. Poginulo je 50 Nijemaca, a 6 zarobljeno.

Prelazak na našu stranu NOV varšavskog artiljerijskog domobran kog puka široko je odjeknuo čitavom našom zemljom. Među svim dom. bran. k. i garnizonima rastu simpatije za našu borbu. Javičaju iz Hrvatske o svo novijim slučajevima prelaska domobrana na stranu naše NOV. Tako je 18. avgusta kod Vinkovaca prešao na našu stranu II bataljon III domobranskog puka na čelu sa 29 oficira i 6 podoficira. Dobar dio od njih je već stupio u borbu protiv zajedničkog neprijatelja. Sve ovo govori o jacini naše NOV u svakoj narodi i narodu.

Velika oslobodilačka borba naše narod. utiče i na druge narode i manjine u našoj zemlji. U našim redovima već duže vremena bore se Englezi i Novozelandski zarobljeni u Grčkoj, a oslobodjeni iz Njemačkog zarobljenništva od strane naših partizana. Takođe velik broj turskih vojnika - bježenaca, antifašista bori se u Istočnoj Srbiji.

U Slavoniji se također bore bivši francuski zarobljenici. U Slavoniji je na svedan način izvršeno organizovanje jednog češkog udarnog bataljona koji je dobio ime "Jana Žižka", po čuvenom nacionalnom junaku češkog naroda. Takođe je organizovan i jedan mađarski bataljon, te jedna njemačka Asta.

Prva stranica radijo-vijesti 12. krajiške brigade od 2. do 5. septembra 1943. godine

сара Владо Ковачевић, до тада руководилац Политодјела Бригаде.¹⁰⁹ У 1. батаљон постављени су: Раде Чекић — за команданта, Гојко Маринковић — за замјеника команданта и Никола Коврлија — за замјеника политичког комесара батаљона. У 2. батаљону, за замјеника политичког комесара постављен је Милан Мајкић, а у 3. батаљону, такође за замјеника политичког комесара, Тоне Викић.¹¹⁰ Поред тога, постављен је већи број старјешина у команде чета и водова.¹¹¹

Одлазак Бригаде у рејон Жупе и Лијевча-поља

Из ширег рејона Котор-Вароша (Јаворани, Шибови, Подбрђе), јединице Бригаде извршиле су покрет 18. септембра и наредног дана, одређеним правцима — преко Дубраве, стигле у рејоне Хрваћани — Поточани — Деветине. Циљ је био извршење задатка који је поставио Штаб 11. дивизије, да са јединицама 5. козарске бригаде опколе, разбију и униште четничке групе Радића, Форкапе и Бундала, јачине око 1.000 четника, које су знајући да их гоне 5. бригада, Прњаворски партизански одред и 2. крајишка бригада, настојале да се пробију од Орашја преко Поточана, на просторију Јошавка — Челинац — Понир, како би избегле уништење и повратиле изгубљене позиције на том терену, и шире, према Скендер-Вакуфу и Котор-Варошу, гдје су их снаге 12. бригаде разбиле и натјерале да се склањају у непријатељеве гарнизоне.

Ради извршења тог задатка Штаб 12. бригаде је 20. септембра издао прецизна наређења батаљонима. Први и 3. батаљон кренули су из Хрваћана, правцем Црквине — Поточани — Гусак — Гајеви, са задатком спречавања извлачења четничких снага према Јошавци, а затим ће наступати према Орашју и Просјеку, потискујући четнике на Мотајицу, ка 5. бригади и

тог исто, фасц. 17, док. 11.

Из Исто, док. 13.

ин исто, фасц. 12, док. 8.

Прњаворском партизанском одреду, који су се кретали у сусрет 12. бригади. Други батаљон имао је задатак да посједне положаје на Деветинама к да их обезбеђује од Црног Врха и Бошковића. Са њим се налазио Штаб Бригаде. У наређењу се скреће пажња штабовима батаљона и командама чета да испоље што већу иницијативу у наступању и уништавању четника.¹¹²

Батаљони су посјели одређене положаје. Истог дана 1. и 3. батаљон напале су врло јаке четничке снаге. Борба је вођена од 7. до 15. часова. Због јаког притиска четника и њихове надмоћности, 1. и 3. батаљон били су принуђени да се повуку на положаје Деветине — Марков Храст — Сатара, одакле су са јединицама 2. батаљона у поподневним часовима извршили снажан противнапад, разбили и растјерали четнике, који су намјеравали да се пробију на Црни Врх. Пред ноћ јединицама Бригаде стигао је у помоћ, 4. батаљон 5. козарске бригаде, са замјеником команданта Ратком Вујовићем и посјео положаје на лијевом крилу, уз Врбас, до Милосаваца.

У тој борби непријатељеве снаге су разбијене и претрпјеле су тешке губитке, што су потврдили и мјештани својим изјавама. Према извјештајима батаљона, убијено је 10, рањено 19 и заробљена су 2 четника. Два борца 12. бригаде су погинула, а три су рањена.

Батаљони Бригаде су 21. септембра извршили покрет ради даљег гоњења и уништавања четничких снага, одређеним правцима — 1. и 3. батаљон до Просјека, а 2. батаљон до Церове Косе. На десном крилу Бригаде наступао је 1., а на лијевом крилу 4. батаљон 5. козарске бригаде. У таквом поретку према Врбасу је наступало пет батаљона 11. дивизије. Пошто се, према процјени, очекивао јачи четнички отпор, Штаб Бригаде, у наређењу за наступање, дао је упутства о начину наступања и вођења борби, посебно у равници, бољем осматрању и чувању бораца.¹¹³ Јединице Бригаде у свом наступању нису наишле на већи отпор, јер су се

¹¹² Исто, фасц. 1, док. 30.

¹¹³ Исто, док. 32.

четници разбјежали. Убијено је 5 и рањено 5 четника, а заплијењене су 2 пушке.

Командант 11. дивизије Јосип Мажар Шоша, који се кретао са 1. батаљоном 5. козарске бригаде, 22. септембра наредио је тој ударној групи (12. бригада и два батаљона 5. бригаде) да убрза покрет и до уништења прогони сјеверну групу Форкапа — Винчић — Дукић, која је одступала према селима Мартинац и Ножичко.

Штаб Бригаде одредио је нове правце наступања ка Врбасу. Први батаљон истог дана стигао је у Радовачу, 2. батаљон у Осојац, а 3. батаљон, са Штабом Бригаде и позадинским дијеловима, преко Макаревца у Липову Косу. У наређењу Штаба Бригаде, батаљонима се скреће пажња да „на својим правцима претресају секторе, с обзиром на то да се четници, приликом проласка наших снага, пресвлаче у цивилна одијела, крију се по кућама, потоцима, жбуновима па чак и земунцима.¹⁴ И тај податак говори о расулу четничких јединица.

Батаљони Бригаде не наишавши на јачи отпор четника, стигли су у наведене рејоне, одакле су 1. и 2. батаљон наредног дана прешли на лијеву обалу Врбаса.

У покрету према Врбасу, Штаб Бригаде предузео је све мјере за тјешње повезивање са народом тога краја, и са Србима, и са Пољацима и Украјинцима, који су називани Галицијанима, будући да су аустроугарске власти заједно са Пољацима у ове крајеве колонизирали и Украјинце из Галиције.

Иначе, у првим данима устанка, па све до четничких пучева и четничке контрареволуције 1942. године, у том крају партизанске снаге су имале велики утицај, а створени су и народноослободилачки одбори. Многи од бораца су у тим трагичним данима, да би спасили своје животе и животе својих породица, силом прешли у четничке јединице. Мање више такво и слично стање било је на цијелом простору тзв. средње Босне. Имајући све то на уму, Штаб 12. бригаде, пре-

¹⁴ Исто, док. 33.

ма сугестији команданта Дивизије, 23. септембра штабовима батаљона даје упутства за одржавање политичких зборова са народом, давање приредби и мобилизацију људства за Народноослободилачку војску.¹¹⁵

Командант 11. дивизије донио је одлуку да се пређе Врбас, нападне непријатељев гарнизон у Разбоју и посада у Кукуљама. Тај потез је био од вишеструког значаја, јер је потврдио да су снаге НОВ у средњој Босни ојачале, бројно нарасле и да су добро наоружане, те да могу водити веће борбе и угрожавати веће непријатељеве гарнизоне и комуникације. Поред тога, очекивао се прилив нових бораца у наше редове, успостављање директне везе средње Босне са Козаром, коришћење богатих извора снабдијевања, које је пружио Лијевча-поље, итд.

Напад на непријатељев гарнизон у Разбоју извеле су јединице 5. козарске бригаде, а правац од Бање Луке и напад на посаду у Кукуљама обезбијеђивали су батаљони 12. бригаде.

Први и други батаљон (без једне чете, која је остала на десној обали Врбаса ради обезбјеђења прелаза) прешли су на лијеву обалу Врбаса 23. септембра. Двадесет четвртог и 25. септембра водили су ограничене борбе против непријатељеве пјешадије, подржане тенковима и авијацијом, и одбили непријатеља на полазне положаје. Протјерана је непријатељева посада из Кукуља. У борбама које су вођене у та два дана убијено је 9 непријатељевих војника, убијен је 1 усташа, уништен 1 тенк помоћу нагазне мине, 1 аутомобил и 2 мотоцикла, оштећена су 2 камиона, заплијењене 4 пушке, 3 пиштоља и извјесна количина војне опреме. Запаљене су зграде, које су служиле за становање непријатељевих војника у Кукуљама и Косијерову. Заплијењене су и веће количине стоке и жита са имања усташких функционера. У тим борбама погинула су два борца из 1. батаљона, а шест их је рањено — двојица од сопствене нагазне мине, а тројица од дејства авијације. Након извршења задатка 26. септембра ба-

таљони су се вратили на десну обалу и до 30. септембра на том сектору прогонили четничке банде. У једној борби са 1. батаљоном тешко је рањен четнички командант Љубо Бундало.

За то вријеме јединице 3. батаљона на десној обали Врбаса нападале су четничке банде у рејону Просјека, Церове Косе, Ножичког и Шешковца. Једна чета тога батаљона 29. септембра обезбјеђивала је караван и рањенике на путу у Прњавор.

У мјесечном извјештају Штаба Бригаде за септембар 1943. наводи се да се због сталних покрета нису могли одржавати часови обуке, да су прије извођења сваког задатка одржавани састанци старјешина ради договора о најбољим начинима за извршење. Наводи се да је у том мјесецу мобилисано 107 нових бораца, од тога су 73 остала у Бригади, затим да је исхрана добра, да је одјећа и обућа слаба (већина бораца носи опутњаке од пријесне коже, који се на киши распадају, а борци остају боси), да су морал и дисциплина добри, да се заповијести и наређења извршавају тачно на вријеме, да је однос између војске и народа на терену којим се бригада кретала био правилан, да нас становништво признаје за своју војску, а не четничку и усташку, које су им биле наметнуте, те да постоје добри услови за општу мобилизацију уколико се дуже задржава на том терену. За четнике се констатује да су политички раскринкани, а војнички разбијени и да их наше мање јединице могу прогонити.¹¹⁶

Крајем септембра Бригада је попуњена са шест бораца од којих су двојица дошла из 2. крајишке бригаде, из домобранства тзв. НДХ. Били су то дочасници избјегли из Травника и ступили у наше редове. Они су врло брзо постали водни и четни а затим и батаљонски руководиоци.

У току борби у септембру у Жупи и Јлијевча-пољу погинули су борци: Мићо Илинчић, Драго Томаш, Ђуро Будимир, командир вода, Стојан Богуновић водник вода, Душан Стакић водник вода, Коста Радивоје-

¹¹⁶ Зборник НОР-а, том IV, књ. 18, док. 8. стр. 8. стр. 22.

вић, Спасоје Вучић, Лепосава Брковић болничарка и Дане Поповић.

Акција на разбој и прелаз преко Врбаса и Лијевча-поље омогућили су јединицама 11. дивизије да се ослоне на нове борце и велики извор хране. Утицај НОП-а у цјелини, а нарочито Козаре, био је снажан у сваком селу и засеоку. За два дана боравка јединица 5. и 12. бригаде, јавило се преко 200 омладинаца добровољаца.

Од Врбаса ка Усори и Босни

Наређењем Штаба 11. дивизије од 27. септембра 1943. године, јединице 5. и 12. бригаде добиле су задатак да и даље разбијају четничке групе на сектору средње Босне, будући да су они једна од највећих сметњи за масовнији прилив народа тог краја у редове НОВ. Ради остварења тог задатка, од снага 5, 12. бригаде и Прњаворског партизанског одреда формирају се три ударне групе. У прву групу ушле су јединице 12. бригаде и 1. батаљон 5. бригаде. Задатак тих група био је да претресе цио терен у батаљонским, четним и водним колонама, сјеверно од Црног Врха и Љубића, до Саве.¹¹⁷ Током извршавања тог задатка, тачније 6. октобра, наређењем Штаба Дивизије формира се нова — четврта ударна група, састава: 12. бригада, без 1. батаљона, 1. батаљон 5. бригаде и Теслићко-тешањски одред. Првм батаљон 12. бригаде ушао је привремено у састав групе Лијевче, коју су сачињавале снаге 5. бригаде и која је имала задатак да на десној обали Врбаса — у Жупи и према Мотајици — напада на четничке снаге Бундала и Форкапе, те да придобије што већи број нових бораца из села тог краја и да преко Врбаса и Лијевча успостави везу са јединицама на Козари.

Четвртој групи, Штаб Дивизије прецизирао је задатке везане за дејства на комуникације Дервен-

¹¹⁷ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 875, фасц. 1. док 34.

та—Добој и Добој—Теслић, те за борбу против четника и милиције у муслиманским и хрватским селима.¹¹⁸

Бригада је у саставу тих група дејствовала у првој половини октобра и извела више акција на непријатељева упоришта и објекте.

Развијајући своја дејства у саставу групе Лијевче, преко Друговића—Поточана—Отпочиваљке, гдје су се предала четири четника са пушкама, и Селишта, 1. батаљон је 8. октобра стигао у Н. Мартинац. У том дијелу Жупе, поред гоњења четника, 1. батаљон (са којим је био и политички комесар бригаде Раде Башић), развија веома живу политичку активност и у српским и у селима настањеним Пољацима — са циљем мобилизације људства за јединице НОВ. У то вријеме одржано је и неколико зборова са народом: 11. октобра у Милосавцима, 12. октобра у Шешковцима и 13. октобра у Н. Мартинцу.

Послије акције на четнике на подручју прњаворске жупе (у вријеме од 1. до 7. октобра) 2. батаљон је {у саставу четврте групе), већ 8, 9. и 10. октобра нападао непријатељева упоришта Криж и Јелах — на комуникацији Теслић—Добој. Пошто је напустио Криж, непријатељ је појачао своје снаге у Јелаху, тако да напад 2. батаљона на то упориште 9. октобра није успио. Но, и поред тога уништен је један воз, заплијењен мотоцикл и радио-апарат. Убијен је један непријатељски војник и заплијењена једна пушка. Из 2. батаљона погинули су: Светозар Благојевић — делегат вода у 2. чети, Љубан Лазић — борац и Анка Кевић — болничарка 2. чете.

Ноћу 10/11. октобра 2. батаљон је ноново напао на Јелах. Напад је усмјерен на школу, оклопни воз и жељезничку станицу. Воз је ликвидиран противтенковском пушком, а станица је заузета. Заробљено је 26 непријатељских војника. Седамнаесторица је остало у 2. батаљону. Заплијењено је: 24 пушке, 3.320 метака, 12 мина за минобацач и већа количина војне опреме и одјеће.

^m Зборник НОР-а, ТОМ IV, књ. 18, док. 34, стр. 86.

Послије успјешне акције на Јелах, батаљон већ 14. октобра напада на жељезничку станицу Јоховац — на прузи Добој—Дервента. Станица је брзо заузета, сем бетонског бункера. Заробљена су 4 домобрана и заплијењене 4 пушке, 2.800 метака, 60 ракета, 13 бомби, већа количина војне опреме и артикала исхране (мармелада, шећер, итд.).

Трећи батаљон је у времену од 1. до 5. октобра гонио четнике на правцу: Чардачани—Кадињани—Лађевци, затим: Вршани—Цер—Прњавор—Глоговац—Дријен—Детлак. Батаљон се 1. октобра у Блашком сукобио са јачом групом четника. Том приликом је погинуо Остоја Стојаковић, звани Натарош, а три борца су рањена. Заробљен је и један четник са пушком. Батаљон је 6. октобра стигао у рејон Растуша и Радње, гдје је прихватио 22 борца, која су изашла из Тешња — 10 је остало у Бригади, а 12 је упућено у Теслићко-тешањски одред. Осмог октобра батаљон је избио на пругу Теслић—Добој и код Врела минирао пругу. Уништен је оклопни воз. Потом батаљон одлази на Криж и остаје у резерви снагама које нападају Јелах. Дванаестог октобра у покрету према Великом Прњавору долази у сукоб са усташком милицијом. Том приликом су погинула 2, а заробљена су 4 милиционера.

Већ 13. октобра 3. батаљон напада жељезничку станицу Которско, на прузи Дервента—Добој. Станица је заузета, заробљена су 4 домобрана, заплијењене 4 пушке, запаљено 10 вагона са угљем, 2 вагона жита и зграда жељезничке станице. Минирана је пруга, на којој је уништена једна локомотива.¹¹⁹

О тим борбама 4. ударне групе свједоче сачувани непријатељеви документи. На примјер, о нападу јединица 2. батаљона на Јелах, 10/11. октобра, пише:

„Ноћу извршили су комунисти напад на посаду жељ. страж. сати у Врелима и на посаду Дом. до бојне у Лелаху, а жељ. пругу између Врела и Јелаха порушили на дужини 400—500 метара. Напад је одбијен у Јелаху. На жељ. ста-

¹¹⁹ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 875, фасц. 3, док. 46.

ници у Јелаху налазио се оклопни влак са посадом жељ. страж. сати, на који су комунисти пуцали са противоклопним набојима. Посада влака је заробљена, а потом пуштена.¹²⁰

У извјештају заповједништва 4. оружничке пуковније говори се и о нападима јединица 12. бригаде: „На подручју крила Добој 12. октобра 1943. у 21.00 сат, напала је 12. партизанска бригада на упориште Великог Прњавора (7 км с.з. Јоховца), које су упориште држали милиционери 4. сати Дом до бојне из Дервенте. Партизани су милиционере разбили и упориште заузели и 5 милиционера заробили.^{1,21}

Продор 4. ударне групе према Усори и Босни имао је велики и војни и политички значај. Омогућио је успостављање везе са нашим јединицама у источној Босни и прихватање вијећника АВНОЈ-а на путу за Јајце, затим прикупљање података о непријатељевим гарнизонима на прузи Дервента—Добој и Добој—Теслић. Тим акцијама наставља се разбијање четништва и тзв. хрватске и муслиманске милиције на том терену. Тиме су створени услови за успостављање веза и са постојећим и са потенцијалним присталицама НОП-а у Дервенти, Которском, Добоју, Тешњу, Јелаху и Теслићу и селима настањеним хрватским, муслиманским и српским стоновништвом.

Наредбом штаба 11. дивизије од 16. октобра 1943, а у сагласности, како се наглашава у наредби са Врховним штабом НОВ и ПОЈ, од снага Бањалучког и Прњаворског партизанског одреда формирана је 14. средњобосанска бригада. У педељу 17. октобра извршена је свечана смотра јединица 11. дивизије у Церу, и то: комплетне 14. бригаде, 12. бригаде и два батаљона 5. бригаде, те постојећих партизанских одреда. Послије смотре одржан је велики народни збор и народно весеље. Увече је у Прњавору одржана приредба за народ и војску.

¹²⁰ Зборник НОР-а, том. IV, књ. 18, док. 213, стр. 542.

¹²¹ Исто, књ. 19, док. 158, стр. 489.

Била је то најзначајнија манифестација народа и војске у то вријеме у средњој Босни. За непуна четири мјесеца, захваљујући борбама и политичкој активности јединице 11. дивизије и партијско-политичких радника на терену, створени су услови за формирање нове партизанске јединице на том терену.¹³²

Поново у захвату комуникација Дервента — —Добој и Добој—Теслић

Послије смотре 11. дивизије, а у другој половини октобра, Бригада је извела низ успјешних акција против четника и тзв. хрватске и муслиманске милиције, те акције и диверзије на прузи и цести Дервента—Добој—Теслић, које су држале њемачко-усташке и домобранске снаге.

Батаљони Бригаде већ 19. октобра налазили су се на путу према Малом и Великом Прњавору, Фочи и прузи Дервента—Добој. Већ тога дана 1. и 3. батаљон напали су Нијемци и домаћа легија, уз помоћ тенкова и тешких оруђа у рејону Малог и Великог Прњавора. Била је то једна од тешких борби тих батаљона, у којој су погинули: Вулета Бјелан, замјеник политичког комесара чете, Саво Драгичевић, борац, Јованка Мајкић — Ћуја, болничарка из 3. батаљона, Чедо Предојевић и Јово Илибашић.

Док су јединице 2. и 3. батаљона прелазиле пругу и цесту према Трњанима, 1. батаљон 21. и 22. октобра напада на непријатељево упориште у Великом Прњавору. Поред осталог, циљ те акције био је да се олакша повратак јединица 2. и 3. батаљона са Штабом Бригаде. Акција 1. батаљона је успјела. Послије краће борбе заробљено је 48 домобрана, заплијењено 36 пушака, 5 пушкомитраљеза, 1 тешки митраљез, 5 стројница, 3 пиштоља, 20 бомби, 4.000 метака, 1 мали минобачач, и друга опрема. Убијена су 2 непријатељева војника, а 3 су рањена. Три борца 1. батаљона само

¹¹⁹ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 875, фасц. 3, док. 46.

су лакше рањена. Штаб батаљона је цијенио да су снаге непријатеља биле јачине до једне бојне домобрана, потпомогнуте извјесним бројем Нијемаца.

Јединице 2. батаљона 20. октобра увече, послјије протјеривања непријатеља (милиције и Нијемаца) ка Фочи (јачине око 150 војника), наставиле су покрет у правцу Трњана на ријеци Босни, заједно са 3. батаљоном. При повратку из Трњана 22/23. октобра, снаге 2. батаљона које су обезбјеђивале снаге 3. батаљона нападају на непријатељеву посаду на жељезничкој станици Комарица. Упориште је брзом акцијом заузето, посада је успјела побјећи, заробљена су 4 домобрана са оружјем, запаљена је жељезничка станица, сва постројења и 10 вагона натоварени сијеном. Послије успјешне акције 2. и 3. батаљоци су успут заробили 3 домобрана, који су бјежали испред снага 1. батаљона и заплијенили 1 тешки митраљез, 1 пушкомитраљез, 9 пушака, 20 бомби, 600 метака, и другу опрему.

Први батаљон, са једном четом 2. батаљона, 26. октобра напада жељезничку станицу Руданка, коју је бранила посада од 50 домобрана. Домобрани су успјели да се извуку, сем њих седам, који су заробљени. Заплијењено је 8 пушака, 1 тешки митраљез, 7.600 метака и остала војничка опрема. Запаљена је жељезничка станица, сва њена постројења и школа, која је служила за смјештај непријатељевих војника. У тој борби теже је рањен један борац из 1. батаљона.

Други батаљон је 28. октобра био у засједи на прузи и цести Добој—Теслић, код Ђедовца, и пошто непријатељ није наишао до 12 часова, батаљон се повукао и успут заробио 4 домобрана и заплијенио 1 пушкомитраљез и 3 пушке.

Први батаљон, са једном четом 2. батаљона, 31. октобра поставио је засједу, минирао пругу Добсп—Теслић у Калошевићу и уништио оклопни воз. Послије краће борбе заробљено је 17 домобрана и заплшењено 14 пушака, 2 пушкомитраљеза, 1 стројнииа, 500 метака, 5 бомби и друге опреме. Поручено је око 100 метара пруге. Убијена су 2 непријатељева војника.

За то вријеме јединице 3. батаљона биле су у покрету преко Глоговца, Вијачана, Караћа, ради заштите болнице и људства које је похађало курс, ради контроле сектора према Календеровцима и протјеривања четничких банди.

У петнаестодневном извјештају за другу половину октобра 1943. командант бригаде, оцијењујући борбену и војничку спремност Бригаде, констатује да о томе најбоље говоре резултати које је Бригада постигла у том периоду. Ево тих резултата: заробљено преко 130 непријатељевих војника, заплијењено 16 пушкомитраљеза, 4 тешка митраљеза, преко 100 пушака, 1 мали минобачач, 2 тромблona, 8 стројница, итд. Уништено је 48 вагона (од тога је 25 било натоварено аутомобилима, камионима и мотоциклима), 4 локомотиве и 1 оклопни воз.¹²³

О тим акцијама 12. бригаде, а нарочито о акцијама на Руданку, говоре и непријатељеви документи. У извјештају заповједништва 4. оружане пуковније гшше:

„26. 10. 1943. у 20.20 сати, јача група партизана напала је и након кратке борбе заузела жељ. постају Руданка (4 км ј.з. Добоја). Истодобно заузели су један бункер жељ. стражарске бојне и заробили 7 домобрана, са пушкама и једном тешком стројницом. Након тога опљачкали су жељ. постају Руданка, складиште и школу, чије су зграде након пљачке запалили", и даље: „31. 10. 1943. у 10,30, поставили су партизани три мине на жељ. пругу између Усоре и Теслића. Када је наишао оклопни воз из Теслића мине су експлодирале и избациле воз из трачница, тада су из заклона искочили партизани и све оружје и друго потребно покупили, а потом цио влак претресли и опљачкали. Овом приликом погинула су 2 домобрана, а један рањен, рањена су и три сељака, а стројовођа, 2 њемачка војника и 14 домобрана нестало, за чију се судбину незна" . . .¹²⁴

¹²³ Исто.

¹²⁴ Зборник НОР-а, том IV, књ. 19, док. 158, стр. 490

Прихват вијећника за Друго засједање АВНОЈ-а

Почетком новембра Бригада добија задатак да хитно крене у Мајевац на ријечи Босни, гдје треба да прихвати и обезбјеђује неке другове из источне Босне, те да преузме вагон соли. Другови су били чланови делегације за Друго засједање АВНОЈ-а, коју је предводио Родољуб Чолаковић. Командант Бригаде, са 2. и 3. батаљоном одмах је извршио покрет одређеним правцем, док је 1. батаљон задржао на линији Сочаница—Велики Прњавор. Ради обезбјеђења при извршењу тог задатка издвојена су још два батаљона 5. бригаде.

Ноћу 3. новембра 1943. снаге 2. батаљона напале су на непријатељево упориште и жељезничку станицу Которско, на прузи Дервента—Добој. Акција је успјела. Заробљено је 18 домобрана и заплијењено 18 пушака. Четврти новембар батаљони су провели у с. Мајевцу, а истог дана увече, по наређењу морали су да се врате путем којим су дошли. Док је 3. батаљон прихватио и обезбјеђивао делегацију АВНОЈ-а, други батаљон минирао је пругу и поставио засједу у близини жељезничке станице Комарице. Воз који је наишао од Дервенте налетео је на мину и застао. Након неколико минута посада воза је савладана и растјерана. Убијено је 10 непријатељевих војника, заплијењено је 8 пушкомитраљеца шараца, 2 стројнице, 5 пушака и већа количина друге војничке опреме. Воз који је имао 35 вагона, натоварених камионима, аутомобилима, мотоциклима и осталим војним материјалом, покривен сијеном, потпуно је уништен и спаљен. Заплијењено је и неколико партизанских капа са петокраким звијездама, а у ранцима је нађено неколико пари „опутњака“. То је била опрема за њихове диверзанте — трупове. У тој борби нарочито су се истакли: командир 2. чете Маринко Аврамовић, његов замјеник Милош Кончар, десетар Алекса Каралић и борци Предрог Милић, Јово Скакић и Никола Ковачевић.¹²⁵

¹²⁵ НСТО: док. 73, стр. 259.

У извјештају котарске области Дервента од 8. новембра о тој акцији 12. бригаде, каже се:

„4. студеног 1943. године око 23 сата напала је једна група партизана, у јачини око 800, на жељезничку пругу у селу Комарици, 22. км југозападно од Дервенте, подметнули мину на жељезничку пругу, на коју је наишао теретни влак број 169. На влак је била натоварена њемачка моторизација, слама, сијено и остали материјал за њемачку војску. Када је подметнута мина влак је из трачнице избацила и порушила, партизани су из бусије запуцали на пратњу, која се састојала од 14 њемачких легионара, али су они борбу примили. Борба је трајала око један сат и том приликом, колико се је могло установити, рањене су 4 особе, један легионар је погинуо, којег је њемачки панцер превезао у Добој, а седам особа из пратње и жељезничара нестало је и за њихову судбину се незна.

Овом приликом партизани су запалили 16 вагона сламе, сијена и осталог материјала, који је припадао 369. „Вражијој“ дивизији и 39.602 ВСК. Вагони и материјал су до темеља изгорјели. Партизани су однијели из влака 8 стројопушака, 2 парабеле и око 1.000 набоја за исто оружје...¹³⁸

Та и више других успјешних акција на прузи Дервента—Добој и Добој—Теслић не би биле могуће без вјештих и смјелих минера 12. бригаде, којим је умјешно руководио командир минерског вода Драган **ПопоЕић** — Кантар. За вријеме 15-мјесечних дејстава Бригаде у средњој Босни, они су успјешно извели низ диверзија, минирали и рушили жељезничке пруге, мостове, цесте и друге саобраћајне објекте.

Први батаљон, који се 5. новембра налазио у региону Сочаница—Велики Прњавор, прихватио је снаге 2. и 3. батаљона, а наредног дана добио задатак да

Љк Исто. Док. 153, стр. 480.

ZAPOVJEDNICTVO
I. LOVACKOG ZDRUGA
 Broj 197/43
 U Zagrebu, dana 29.10.1943.

Predmet: Zaplijenjena partizanska arhiva.

ZAPOVJEDNICTVU ZBORNOG PODRUČJA "GSI"

B R O D

U prigibu podnaša se zarobljena arhiva I. bataljona XII. KNOU brigade, koja je pronađena u jednoj vradi u gradju, prilikom podhvata 1/6 l.p. sjeverno od Spletene Lipe, dne 21. ov. m. j.

Iz zaplijenjene arhive saznaje se:

1/ Da je XII. KNOU brigada u sastavu XI. NOU divizije I. Bosanskog NOU Korpusa.

Zapovjednik Korpusa je neki "Kosta", zapovjednik XII. NOU divizije je "Soša"/ Josip Madžar/, politički komesar neki "Čarko", zapovjednik XII. KNOU je major Kečava.

2/ Da su XII. i V. KNOU brigade prešle r. Vrbas kod Lievča polja, negdje oko 10 ov. m. j.

3/ Da svaki bataljon u brigadi vodi "Dnevnik rada", u koji se upisuje svakodnevna situacija, pokreti i vodjenje pojedinih četa i stanje kod neprijatelja.

4/ Da svaka četa podnaša bataljonu "5-dnevni raport o brojnom stanju ljudstva, oružja, streljiva i konja, koje bataljoni unose u vode u knjizi zvanoj "Raport".

Iz ovog "Raporta" vidljivo je, da je brojčano stanje ljudstva do mjeseca travnja 1943. godine, - po četama - bilo od 100 do 150 ljudi, a dalje od mjeseca svibnja spalo na polovinu, a tako isto i s streljivom, veći i više od polovine. Pušku imađe prosječno svaki drugi borac, a utomatskog oružja dosta malo.

5/ Iz priloženih obrazaca vidljivo je nadalje, da svaka četa vodi "Spisak poginulih, ranjenih i bolesnih drugova", koji podnaša bataljonu, nadalje "Lista poginulih oficira i podoficira, ili umrlog od rane ili od bolesti", izkaz predloženih za unapređenje, objave/ za putovanja/, lične legitimacije, spisak kandidata.

Među arhivom pronađene su i obveznice "Obveznice Zajma Narodnog Oslobođenja" u iznosu od dinara, kuma 500.000.000 za potrebe NOV i partizanskih odreda Jugoslavije i za seba uništena od okupatora, ustaša i četnika, koji zajam je raspisalo Antifašističkoviće narodnog oslobođenja Jugoslavije.

Od promičbenog tvoriča pronađene su među ostalim i partizanske novine "Borba", organ komunističke partije Jugoslavije i "Glas" narodno oslobodilačkog pokreta u Bosanskoj krajini.

Iz priloženih izdatih partizanskih naredbi vidljivo je:

I/ Organizacija zdravstvene službe uobče, a napose u pogledu zaraznih bolesti, te briga i skrb za ranjene i bolesne.

II/ Naredbom štaba XII. NOU divizije od 25. VI. 43., određuje se vođenje i sastavljanje 15-dnevnih izvještaja.

III/ Iz naredbe štaba XII. KNOU brigade br. sl. od 27. VI. 1943., vidi se vođenje evidencije o brojnom stanju ljudstva, oružja, streljiva, vojne opreme, eksploziva, alata, telefonskog tvoriča, konja i komore. Nadalje vođenje evidencije ranjenih i bolesnih, vođenje izkaza poginulih i umrlih od rana i bolesti, vođenje urudbenog zapisa: str. poverljivog, poverljivog, operativnog i običnog, vođenje izkaza ljudstva i 15-dnevnih izvještaja.

Izveštaj zapovjednika I. lovackog zdruza od 29. oktobra 1943. godine dostavljenog zatgovjedništvu 2. zbornog područja, o zaplijenjenoj arhivi I. bataljona i komentar zaplijenjenih pisama koje su borci upuñivali porodičnima

III/ Naredbom štaba XII. NOU divizije broj 4/43 od 15. VI. 1943. određeno je pravo na pripadanje jahacih konja.

IV/ Naredbom štaba I. Bosanskog NOU Korpusa br. 12/43 od 19. VII. 43. ušla je XII. NOU divizija u sastav I. Bos. NOU Korpusa.

V/ Naredbom štaba XII. KNOU brigade, broj sl. od 4. VIII. 43. određuje se vođenje "Dnevnika rada" u koji se uvođi, šta je kojega dana radeno, gdje i kada je neprijatelj napadao, te izvršene akcije i sa kakvim rezultatom. Ovi "Dnevnici rada" služe za podatke kod sastavljanja "15-dnevnih izvještaja".

VI/ Naredbom štaba XII. KNOU brigade br. sl. od 24. VIII. 43. spominju se partizanski činovi u vojsci i to su: desetar, mlađi vodnik, stariji vodnik, zastavnik, potporučnik, poručnik, kapetan, major, podpučnik, pukovnik, general, major, general, lajtnant i general pukovnik.

Politički komesari imaju rang odgovarajućeg komandanta.

Svi oni, koji su imali neki čin u Jugoslavenskoj vojsci ili domobranstvu, unapređuju se za dva čina više, ako nisu bili kažnjeni.

VII/ Naredbom XII. KNOU brigade str. pov. 1/43 od 29. VIII. regulirana je služba "Cematrača neba", radi javljanja i dolaska neprijateljskih zrakoplova.

VIII/ Naredba štaba XII. KNOU brigade 1/43 od 29. VIII. izvještava o ustapavi "Komanda Banjalučkog područja", koji obuhvaća cijeli oslobođeni teritorij, na kojem djeluje XI. NOU divizija, kao i komanda mjesta: Prnjavor, Maslovar, Sipege i Skender Vakuf.

IX/ Naredbom štaba XII. KNOU brigade br. 3 od 5. IX. 1943. određuje se vođenje knjiga, određenih na pojedine dužnosti i rad.

X/ Iz naredbe štaba XII. KNOU brigade br. 4/43 od 13. IX. 1943. vidi se postojanje "Oficirske škole" pri Vrhovnom Štabu NOV i POJ.

XI/ Naredbom štaba XII. KNOU brigade br. sl. od 23. IX. 1943. reguliran je način vršenja mobilizacije na zaposjednutom području.

XII/ Naredbom štaba XII. KNOU brigade br. sl. od 28. IX. 43. regulirano je pisanje i slanje posebničkih pisama koja se šalju preko brigade samo svakog 15 i zadnjeg u mjesecu.

Među arhivom pronađeno je i 45 ovakvih posebničkih pisama, koja su sva otvorena i pročitana u stožeru ovoga zapovjedništva, te se 12 od ovih pisama - značajnijih - podnašaju naslovu, radi znanja i korišćenja podataka.

Sva pisma su osim jednoga pisana ćirilicom.

U glavnom iz svih pisama vidljivo je i proizlazi, da je partizanskom vodstvu stalo i namjera likvidirati četnike. Nadalje se vidi, da četnici u većini slučajeva izbjegavaju borbu i da se predaju. Vidi se nadalje, da se nitko ne tuži, već se naprotiv hvale, da mu je dobro, interesira se za kućne i porodične prilike i stanje ljetine.

Iz pisama vidljivo je i to, da ista nestizavaju na određenu adresu, jer se većina u pismima tuži, kako od svojih kod kuće ne dobivaju odgovora.

Prednje se podnaša naslovu sa priloženom arhivom sa molbom na znanje i korišćenje podataka.

ZA POGLAVNIKA I ZA DOM SPREMNI!
 gl. c.
 ZAPOVJEDNIK
 Glat. pukovnik/ Nikolić/
Nikolić

прати делегацију АВНОЈ-а и караван у Чечаву. Једна чета 1. батаљона 7. новембра присуствовала је прослави октобарске револуције у с. Јелањска. Од 9. до 12. новембра батаљон се налазио у покрету преко Теслића, Прибинића и Клупа, на путу у Масловаре. Једна чета је штитила дивизијску болницу у Борцима, а друга је пратила делегацију АВНОЈ-а.

Крајем октобра јединице 1. ловачког здруга тзв. Независне Државе Хрватске заплијениле су архиву 1. батаљона. У њој се, поред службене преписке и докумената, налазило и 45 приватних писама, која су борци писали својим породицама — претежно на Козару и Подгумеч. У извјештају поменуте непријатељеве јединице Заповједништву зборног подручја ГСТ, оп. бр. 497. од 29. октобра 1943. године, послатом из Добоја, са назнаком „заплијењена партизанска архива“, каже се, поред осталог, да су сва писма писана ћирилицом и да је из писама „видљиво да је партизанском руководству стало и намјера ликвидирати четнике“, да се „нитко не тужи, већ напротив хвали да му је добро, интересовање за кућне и породичне прилике и стање љетине . . .“¹²⁷

Након прославе Дана октобарске револуције у Осињи, 2. и 3. батаљон су 9. новембра напали на непријатељев гарнизон у Јелаху, да би до 14. истог мјесеца стигли у рејон Котор-Вароша и Подбрђа. За вријеме покрета имали су мање сукобе са четницима код Бање Врућице и у Долићима, гдје су убијена три четника, заједно са командиром чете, и уништен непријатељев логор. На прузи Теслић—Блатница разрушена су два моста и покидан је један километар телефонске линије. Трећи батаљон је 15. новембра стигао у рејон Масловара.

Тих дана из Бригаде је отишао политички комесар Раде Башић, а на његово мјесто је дошао Милутин Вујовић. За замјеника политичког комесара Бригаде, намјесто Владе Ковачевића, који је премјештен, дошао је Мирко Вранић.

¹²⁷ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 82, фасц. 1, док. 4.

Поново на старом терену

Средином новембра 12. бригада се нашла на својим старим теренима око Чемернице, Котор-Вароша и Скендер-Вакуфа, да би наставила свакодневне борбе против већ добро познатих противника — четника Лазе Тешановића, Раде Радића и Уроша Дреновића, те њемачко-ушастих и домобранских снага у околним гарнизонима. Бригада ће на том терену, уз прекид од краја марта до почетка маја 1944. године, остати све до августовских дана 1944. године, када ће коначно напустити те крајеве и кренути на далеки борбени пут — у битке за ослобођење Београда, на сремски фронт — у завршне операције за ослобођење земље. Долazeћи на тај терен, Бригада је смијенила два батаљона 5. бригаде, која су га контролисала у вријеме док се 12. бригада налазила на просторији између Врбаса и Босне.

У другој половини новембра батаљони 12. бригаде налазили су се на одређеним секторима: 1. батаљон, од 15. до 23. новембра, са једном четом, у Хрваћанима — контролисао Узломац и Липље, једна чета је штитила дивизијску болницу на Борцима, а једна била у Шипрагама, ради заштите каравана. Од 23. до 30. новембра чете тог батаљона налазиле су се на положајима према Челинцу, Јошавци и Липовцу, затварајући правац и комуникацију Бања Лука—Котор-Варош. За тих седам дана батаљон је имао два сукоба са четницима у околини Липовца. У исто вријеме чете тог батаљона на смјену су добијале предах, ради купања, парења и поправке одјеће и обуће, те ради вакцинасања против тифуса.¹²⁸

Други батаљон се од 15. до 23. новембра налазио на положајима Забрђа, гдје је контролисао сектор према Челинцу, Јошавци и Липовцу, са тежиштем на комуникацији Бања Лука—Котор-Варош. У тих осам дана једна чета извршила је демонстративни напад на непријатељево упориште Челинац, а друга је гонила четнике од Липовца према Карановцу. У исто вријеме,

¹¹⁹ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 875, фасц. 3, док. 46.

и борци 2. батаљона су се на смјену купали, парили и крпили одјећу и обућу, те вакцинисали против тифуса. Од 23. до 30. новембра једна чета батаљона налазила се у Дабовцима гдје је контролисала Узломац и Липље, друга чета налазила се у Борцима, гдје је штитила дивизијску болницу, а трећа у Шипрагама, ради заштите караванског пута.

Трећи батаљон је другу половину новембра провео на сектору око Чемернице. Крстарећи тим тереном скоро свакодневно сукобљавао се са мањим четничким снагама. Седамнаестог новембра дошло је до жестоког сукоба са четницима на Ћуковцу, који су штитили извлачење веће количине дрва из Чемернице за непријатељев гарнизон у Бањој Луци. Четници су 18. новембра напали једну чету тог батаљона у Агином Селу, али су енергичним нападом протјерани.

Бригада је на тој просторији остала све до краја децембра 1943. године. Ту је, у садејству са Бањалучким и Теслићко-тешањским партизанским одредом, чистила терен од четника и прогањала њихове групе. Тих дана Штаб 11. дивизије издао је наређење, којим се Бањалучки одред ставља под команду Штаба 12. бригаде и истовремено наређује Бригади да помогне организаторима војно-политичког курса у Масловарама. У случају веће непријатељске офанзиве, организаторе и учеснике курса укључити у састав Бригаде.

На терену средње Босне јединице Бригаде попуњаване су, са више или мање успјеха, људством са те територије. У том периоду у бригаама 11. дивизије, па и 12. бригади, случајеви осипања јединица, односно „дезертерства“, били су чешћи него раније. У периоду септембар—децембар 1943. године у четама 12. бригаде 83 борца самовољно су напустила своју јединицу. Треба одмах рећи да, у већини случајева, дезертери нису прелазили на страну непријатеља. Напротив, они су „дезертирали“ у своје бивше јединице или су одлазили својим кућама, у родни крај, тамо се прикључивали партизанским јединицама и настављали борбу против непријатеља. Дешавало се да се новомобилисани борци врате својим кућама, најчешће без оружја.

Анализирајући ту појаву, Штаб 11. дивизије дошао је до закључка да је, поред везаности за завичај, па и страха, један од разлога напуштања јединице то што нови борци не полажу заклетву. Цитираћемо дио једног извјештаја:

„Штабови батаљона и команде чета у посљедње вријеме не заклињу новомобилисане другове, те се највише због тога и догађа да ти незаклети другови бјеже, јер их не веже за војску оно на што је наш народ највише научен, па и наша војска, а то је заклетва. Да би се томе, колико-толико стало на пут, скрећемо пажњу штабовима батаљона, а нарочито полит. комесарима, да строго поведу рачуна о заклињању новомобилисаних другова. Није потребно чекати да се постројава читав батаљон, већ то може чинити свака ваша јединица посебно . . .”²⁹

Првих 15 дана децембра чете 1. батаљона биле су на положајима или крстариле просторијом: Подбрђе — Липовац — Врбањци — Шипраге — Корићани — Витовље. Посљедњих дана батаљон је у Витовљу и Корићанима штитио болницу 1. пролетерског корпуса, а потом извршио покрет према Скендер-Вакуфу. У истом периоду 2. батаљон је дијелом снага штитио дивизијску болницу, а једном четом контролисао сектор испод пл. Узломац. Седмог децембра извршио је покрет и заузео положаје на линији Подбрђе—Забрђе—Липовац. Трећи батаљон налазио се испод пл. Чемернице, а затим је држао положаје на Подбрђу и Липовцу, гдје су дијелови батаљона водили борбу са једном четничком групом. Убијено је 7 четника. Послије неколико дана батаљон се вратио према Шипрагама.

На територији средње Босне непријатељ је развио јаку обавјештајну службу, која му је давала драгоцене податке. Добијене информације непријатељ је користио за изненадне нападе на командна мјеста, штабове и положаје партизанских јединица. Крајем 1943. и у току 1944. године та активност се појачала,

²⁹ Исто. фасц. 11, док. 22.

јер је непријатељ на слободну територију убацивао специјално опремљене трупове.

Сачуван је плак рада Бригаде у вријеме од 1. до 15. децембра 1943. године. У поднаслову стоји: Тактика непријатељских диверзионих група званих „Черкези“ и борба против њих.

Тридесетог новембра командант 11. дивизије Јосип Мажар Шоша обавјештава Штаб 12. бригаде да је окупатор ради осигурања пруге Дервента—Добој—Сарајево, убацио читаву 1. козачку дивизију (коњичку), „којој смо већ избацили из строја око 250 што мртвих што рањених. Предало се само 7. Има 6 пукова по 9 ескадрона, сваки ескадрон по 150 људи. Нешто је на коњима, нешто на бициклима, а нешто иде пјешке. Један ескадрон су Нијемци и гестаповци, командант Нијемац, а остало бјелогардејци, козаци Власова и Красова, а 80% омладина из заробљеничких логора, од красноармејаца и повучене позадине од одступајућих Нијемаца. То људство је мобилисано фашистичким методама изгладњивања, итд. Гестаповци, усташе и четници, у сарадњи са њима, упадају у села (четници их воде у Босни, а у Хрватској усташе), вршећи у њихово име страшна звјерства, силовања, убиства, палевине, итд., хотећи тиме да компромитују руски народ. Народ их зове „Черкезима“, иако врло мало Черкеза међу њима има. У вези са операцијом наших јединица и задатка ове дивизије да укочи саобраћај на прузи Дервента—Добој—Жепче, 5. КНОУ бригада и друг начелник Штаба ове дивизије дјеловаће од 1. XII. т.г. на прузи и цести Тешањ—Маглај—Жепче, а 14. бригада и 12. славонска нападаће 1. коњичку козачку дивизију на осигурању пруге Дервента—Добој. Ако војна ситуација на сектору, око Бање Луке дозвољава, у склопу општих и раније датих задатака вашој бригади, упутићете један ваш батаљон (појачан) преко Бјелобучја—Блатнице—Озимице на цесту и пругу Тешањ—Маглај (и) Завидовићи—Жепче, са циљем напада на транспорте и осигурања транспорта на прузи Добој—Жепче."¹³⁰

¹³⁰ Зборник НОР-а, **ТОМ** IV, књ. 19, док. 140, стр. 437.

Назначени сачувани докуменат (план рада) потписао је само командант — мајор Мећава. То упутство Мећава је написао, подстакнут цитираним обавјештењем команданта дивизије Јосипа Мажара Шоше. Управо тих дана Петар Мећава је написао два плана рада: „О стражама" и „Диверзионим групама и борбама против истих". У сачуваној архиви нашао се овај други Мећавин „план рада". Ради потпунијег освјетљавања лика Петра Мећаве и његових војничких способности, наводимо неке дијелове тога документа, у коме он излаже своје виђење тог проблема. Осим тога, на територији средње Босне дејствовале су специјално организоване и за диверзантске акције оспособљене непријатељеве јединице. То су били познати „трупови", са којима су јединице 11. дивизије долазиле у сукобе. Ево неких дијелова тога упутства:

„У борби против Народноослободилачке војске у Југославији, а нарочито у Хрватској и централној Босни, Нијемци прилазе новој тактици ратовања, употребљавајући диверзионе снаге, јачине 50 до 100 војника, модерно наоружане: припадајућим бројем п. митраљеза („шараца"), стројница, тромблona, аутоматских пиштоља, бомби, по потреби, носе и тешке бацаче. Сваки војник има бусолу за оријентацију, и то нарочито направљену у виду сата, коју носи на руци. Већина их има секције терена, по којему треба да оперишу, добро су обучени, имају двогледе и кожне торбице, крећу се возовима, камионима и пјешнице, што зависи од постављеног им задатка и на којему сектору има акција да се изведе. Овакве групе називају неким „Черкезима", дочим, констатовано је, да у тим групама најмање има Черкеза, а већином су то добро извјежбани Нијемци, гестаповци, културбундовци, усташе, а остало бјелогардејци, козаци Власова и Красова, окорјели здруговци, те најгоре силеције и бандити, четници Драже Михајловића, који диверзионим групама у Босни служе као водичи" ...

„Тактика таквих непријатељевих диверзионих група јесте: у Босни, помоћу четника, а у

146.

(3)
11
1943

PLAN RADA ZA VRIJEME OD 15. DO 30. X 1943.

Vojnički životičnost i rad svakog pojedinog vojnika praxe cijelog dana od ustajanja do poretanja.

1. Svaki vojnik prije doručka, a poslije ustajanja, dužan je da se brzo obuče, obuče, umije, opere lice, ruke, uši, glavu i vrat, usua svu svoju linu spram i oružja i da čeka spram na poziv, bilo na doručak, bilo na izvršenje nekog zadatka.

Što se tiče oblačenja, obučenja, umivanja, doručka itd. sve to mora biti po jedinicama organizovano u predviđene vrijeme, što određuju Komande četa, čitavi bataljoni, brigada itd. Sve mora biti najjednostavniji pod komandom, vojnički, u čemu se ne ogledati nikakvu jednu regularnu vojsku, jedne vojske koja je preživjela mnoge petakove, naredne-calo-bodilačke vojske, vojske koja se ispravila i odličila u nebrojenim vatrenim krštenjima i borbama, vojske koja je u tragedijama ratu stekla veliku iskustvo, veliku vojničku i političku znanje, vojske čvrstog, barbenog morala i vojske discipline, vojske koja svakim svojim pokretom, radom ili gestom služi za prijaer pokazujući i dokazujući da je stvarno prava vojska, 10. Vojska.

Poslije doručka, ako je vojska na odmoru, vojnik ni jednog časa ne smije da bude bezposlen, bez da nešto, ili uči, ili dotjeruje svoju linu spram u izprav ne stanje.

2. Bez pitanja svojih starješina i odobrenja ne smije se nikuda iz svoje jedinice udaljavati, a da starješine ne znaju. Za vrijeme "vojnog" potrebe je da vojnici viku svojim kućama i familijama da isto znaju gdje im se nalazak i u kojej jedinici nalazak sinovi, oševi, keperi itd.

3. Linu spram vojnička/oružja, odjeća i obuća, poružja, sapun, viljuška, tarcica, ruzna, šašica, vob/, sve mora biti čistio oprane, skrpijena, oprane, održano, oružja pedržano tako da nikada vojnik ne smije da dozvoli da mu se stavlja prijaer pojedinih starješina na nježnost i na odjenja račun o ličnoj spram i oružju.

4. Decentralizacijom moraju biti svijsani svoje dužnosti kao centralizacijom i važnosti njihovog centralizacijom i ne smiju nikada dozvoliti da im centralizacijom budu prijaer, nepodređeni i nelspravni.

5. Komandanti, odmah poslije ustajanja, moraju sedeti sa im konji nahrnanje i, nasmajani, obočeni, kada se vrši pokret da su zasmarani kako treba, da se ovaj nisu pretvarati, da tovar stoji ravno kako smar uobi konji nahulije. Što bi čitavo uticalo na svakeobne marševa i barbene kretanje naše vojske.

6. Kuriri moraju uvijek da su spremni za prijaer pošte, za raznosjenja po x jedinicama. Prilikom raznosjenja da znaju kako se pošta čuva, ne smije da dozvoli da neprijatelju padne u ruke, načita unistotnja u kritičnim momentima, da mu je poštu na vrijeme prenijeti, na vrijeme se na vjesta: pelaska vratiti. Kuriri, kada poštu prime, ne smiju se ni jednog momenta zadržavati, jer je pošta baš u sadašnjem vrijeme pedržna od velike važnosti.

Sve navedene dužnosti po sekt. rama rada naši borci moraju da pedržavaju u potpunosti, a starješine su dužne da ih po istima obučavaju.

Čest fašizam - Slaboda narodu!

Komandant-major,
Medaru s.r.

SIAS AN KIL BRIG. XI NOVU DIVIZIJE

№ 146
7.5.43
146

Čena

План рада Бригаде за вријеме од 15. до 30. X 1943. године
коју је израдио командант бригаде Петар Међава

Хрватској, помоћу усташа као водича, увлаче се дубоко у иашу позадину, мучки нападају наше позадинске власти и форуме, команде мјеста, штабове, јединице док се налазе на одмарању, када су раскомоћене, наше болнице, групе које Ерше неке самосталне задатке, и то мање у позадини, наше курире, узнемиравајући у позадини мирно становништво. Приликом вршења акција наших јединица на поједина непријатељска упоришта тактика им је: да се од упоришта повуку, да наше јединице пусте ка упоришту, да би се наше јединице задовољиле плијеном и опиле успјехом, па онда концентричном ударном ватром и јуришем хоће да нам нанесу губитке. Немајући довољно повјерења у своју борбеност и знајући да су никакви борци, банда се послије краће борбе повлачи и бјежи, сваки у свом правцу, помоћу бусоле оријентишу се и одлазе на одређена мјеста, где су при поласку на задатак заказали збор — састанак. Њихова акција траје пет, десет — петнаест минута, па што за то вријеме учине. Без обзира на то да ли су задатак извршили или не, они бјеже. За то што сваки у свом правцу бјежи, постоји одговор. А то је да познају партизанску тактику ратовања и њихову борбеност, па у вези са тим, и они своје акције изводе ноћу, ујутро рано, по магли и невремену, или послије подне, тактизирају да им се стварно тешко упознати са задатком."

Ради што успјешније борбе против таквих непријатељских јединица, „трупова" и „Черкеза", у овом упутству детаљно су разрађени задаци јединица и штабова — партизанских бригада и одреда, ради што успјешније обавјештајне, одбрамбене, безбједносне, и тактичке дјелатности. Поред осталог, каже се:

„Када је гшан одбране, односно напада створен, по потреби, и ровови ископани, па ако се и поред свих предузетих мјера предострожности деси изненадни напад, борба се мора примити и прима се на најподеснији начин. Команде војних

руководилаца у борби борци морају да осјећају, борбена дисциплина мора у потпуности да буде заступљена, никаква гужва и гурање не смије бити, већ сваки борац има да ради оно што му је предвиђено, односно што му старјешина одреди. Зато старјешине и овом приликом, да би одиграле своју командујућу улогу правилно и онако како се од њих захтјева, морају бити: хладнокрвне, храбре, присебне и хладне. Својим личним примјером у борби и руковођењу борбом, нарочито у наведеним и критичним ситуацијама, мора се одмах створити план за контранапад, бити одлучан и одмах га на најпогоднији начин спровести у дјело, тј. преузети контранапад, по могућству, са бокова, и банду растјерати."¹³¹

Иако се јединице 12. бригаде нису сукобљавале са „труповима" и „Черкезима", оне су, захваљујући мјерама које су предузели штабови, а у првом реду упутствима команданта Бригаде Петра Мећаве, појачале будност и биле спремне за изненадне борбе са таквим непријатељем.

Са ширењем слободне територије и јачањем позиција народноослободилачког покрета, организују се војно-политички курсеви, затим подофицирска и официрске школе у временски различитом трајању. У прву класу Официрске школе при Врховном штабу, средином септембра 1943. године, Бригада је упутила пет другова: Драгољуба Пећанца, Драгу Поповића, Михајла Калинића, Стеву Радулца и Бранка Узелца.¹³¹ И у другу класу Официрске школе Бригада је упутила неколико старјешина. На политички курс, који је одржан од 19. августа до 10. септембра, при Штабу 11. дивизије, у Кулашима (курс је завршио у Чечави), из Бригаде је упућено седам политичких руководилица. Седамнаестог децембра Штаб Бригаде упутио је Штабу Дивизије 6 другова на подофицирски курс.

Приликом избора кандидата за војно-политичке, официрске и подофицирске курсеве, предлоге су да-

¹³¹ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 875, фасц. 8, док. 7.
las Исто, фасц. 10, док. 23.

вали штабови батаљона, а коначну одлуку доносио је Штаб Бригаде.

Од 15. до 31. децембра Бригада се иналазила на просторији Опсјечко—Шибови—Јошавка—Липовац—Пионир и није имала већих сукоба са непријатељем. Мање борбе водио је 1. батаљон у рејону села Шибови, гдје је 27. децембра растјерана једна четничка јединица, и наредног дана у селу Меховци, гдје је убијен замјеник команданта четничког батаљона Станоје Брђенин. Четници су изгубили неколико људи, а неколико је рањено. У сукобу са четницима код села Шибови ранама је подлегао борац 1. батаљона Пантелија Тубин. И 2. батаљон је имао неколико мањих сукоба, у којима је убијено 5, а рањено 11 четника. Тада је погинуо борац Јован Кокић, а у болници је умро Стево Јеличић, оба из 2. батаљона.

У заштити чланова Предсједништва АВНОЈ-а и Националног комитета

Трећи батаљон Бригаде први је добио задатак да обезбјеђује чланове Предсједништва АВНОЈ-а и Националног комитета ослобођења Југославије у рејонима с. Ковачевићи—Шипраге—Крушево Брдо—Петрово Поље.²⁹ Од средине децембра за то је ангажована и једна чета из 2. батаљона.

Око 10. децембра 1943. група чланова Предсједништва АВНОЈ-а и Националног комитета из Јајца боравила је на терену Петровог Поља. У групи чланова Предсједништва АВНОЈ-а били су: др Иван Рибар, Моша Пијаде, Марко Вујачић, Јосип Руе и Родољуб Чолаковић, а у групи чланова Националног комитета: Миливоје Јамбришак, Владо Зечевић, Тодор Вујасиновић, Сулејман Филиповић и Едвард Коцбек. Десетог децембра умро је Миливој Јамбришак. Другови су га сахранили у селу Витовљу. Мијењајући мјесто боравка, они ће у том рејону остати све до 4. јануара 1944, односно до почетка тзв. шесте непријатељске офанзиве.

²⁹ Исто. фасц. 11, док. 22.

Другови Моша Пијаде и Родољуб Чолаковић Роћко, држали су борцима предавања: „О антихитлеровској коалицији“ и „О националном питању у Југославији“, Другарице Зора Стојаковић-Дејановић и Дара Џабић помагале су Мошиној другарици око припремања хране, а и као болничарке — водиле су бригу о рањеницима, нарочито о др Ивану Рибару.

У својим „Записима о ослободилачком рату“, Родољуб Чолаковић на неколико мјеста говори о својим сусретима са борцима и руководиоцима 12. бригаде. Цитирамо нека његова запажања:

„Десетак кућа, као насађених на стрмој падини, коју пресијеца поток — то је заселак Ковачевићи. Са свију страна, осим источне, притисле га планине; према истоку остало је мало видика, али је ових јесенских дана и он застрт облацима и маглом. По ваздан смо у кућама, јер се напоље, због блата, не може ни крочити. Слушамо вијести, коментаришемо их, правимо прогнозе о намјерама непријатеља, јер се све упорније шире вијести о његовој офанзиви, све су бјешње пријетње усташке 'промицбе'. Радујемо се успјесима наших јединица у Санџаку, источној Босни, код Ливна. О њима је јавио радио, а о њима нам је говорио и командант Дванаесте бригаде, Мећава, који је, чим смо се овдје сместили, дошао да лично провјери како нас обезбјеђује један од батаљона његове бригаде ...

Био сам код наше заштитнице, која је смјештена у једној кући на крају засеока. У њој има око педесет бораца, све младића који су ове године ступили у војску, осим десетара, водника, командира и комесара. Говорио сам им о Одлукама Другог засједања АВНОЈ-а. Предавање су слушали пажљиво, али су се снебивали да постављају питања. Слабо су одјевени, храна им је једнолична и недовољна — кувано месо с нешто кромпира и купуса, хљеба мало, па ипак издржавају све без роптања. Послије предавања петорица кренуше у патролу на извиђање. Чим из-

макоше из села, зачу се њихова пјесма. Нема овакве војске нигдје.

Посјетио нас је политички комесар дивизије, Блажо Ђуричић. То је висок, млад човјек, свршени агроном, родом Црногорац. Између осталог, испричао нам је да су четници обавијестили Нијемце да се око Шипрага налази Тито са Врховним штабом. Стога он предлаже да се премјестимо из овог села ближе Корићанима, јер би Нијемци могли послати који авион да бомбардује село."^{III}

Оцјена партијско-иолитичке активности и стања у Бригади

Тешкоће и недаће, као што су епидемија пјегавог тифуса, осипање бораца и руководилаца, свакодневне борбе и покрети у току тзв. четврте непријатељске офанзиве, и касније пратиле су Бригаду од њеног формирања до преласка у средњу Босну. Прилике у средњој Босни, поготову на веома пасивним теренима Скендер-Вакуфа, Котор-Вароша и Чемернице, гдје је Бригада дејствовала, усложиле су ионако веома тешко стање у Бригади. Поред окупаторских и усташких снага, Бригада је на том терену била изложена свакодневним, већим или мањим акцијама и борбама против четника, а народ тог краја био је под веома јаким утицајем њихове пропаганде. Томе треба додати и веома оскудне могућности за мобилизацију нових бораца, велики проценат босих и слабо одјевених бораца, лошу исхрану, и друго.

И поред тога, захваљујући напорима партијско-политичког кадра, партијске и скојевске организације, сачувао се и даље развијао борбени дух и морал у 12. бригади. Развијању и подизању морално-политичке свијести, активности у Бригади и на терену, те оспособљавању партијско-политичког кадра, знатно су

^{III} Родољуб Чолаковић, „Записи из ослободилачког рата“, књ. V, „Свјетлост“, Сарајево, 1966. године. стр. 109—113.

допринијели и другови из виших команди и штабова — Дивизије и Корпуса, а нарочито Политодјел бригаде, који су сачињавали: Владо Ковачевић, Марко Перовић и Јован Баровић. Помоћ Политодјела била је непосредна и свакодневна.

У неким документима — извјештајкама из друге половине 1943. године дате су неповољне оцјене партијско-политичког рада, дјеловања СКОЈ-а и културно-просвјетне активности, мада се истовремено констатује да је борбени морал бораца и старјешина на висини. Поред раније наведених докумената (Савјетовање политичких комесара, извјештаји Радоша Рачичевмћа и Владе Ковачевића), у којима се говори о партијско-политичком раду, стању у Бригади и ситуацији на терену, наводимо још неке.

У извјештају Обласног комитета за Босанску крајину од 12. новембра 1943. године Покрајинском комитету КПЈ за Босну и Херцеговину о стању у Босанској крајини, говори се и о војно-политичкој ситуацији у средњој Босни и о стању партије на терену и у војсци. Цитираћемо неке дијелове, који се одnose на: стање четничких јединица, расположење муслиманског живља и дио у коме се говори о 12. бригади:

„Друга озбиљнија четничка групација, која нарочито у посљедње вријеме постаје војнички и политички активна и која још у својим рукама држи извјесне територије око ушћа Врбаса, јесте група у централној Босни — група Раде Радића, Форкапе, Бундала и Малића. Тој групи у посљедње вријеме придружила се група требавских и озренских четника, који су овамо пребјегли. Група броји око 1.900 људи. Интересантно је да је ова група оживјела у доба највећих међународних догађаја, у доба капитулације Италије. У групи је јако језгро Дражених официра и ови су, са четницима Раде Радића, читаву годину дана водили борбе, наслоњени на Швабе у Лијевчу и око ушћа Врбаса. Они се држе у томе крају већ око годину и по до двије године дана. Посљедњих дана они су се концентрисали и извршили напад

на Прњавор, који се налази у нашим рукама. Но, иако су наше снаге у Прњавору биле веома мале, четницима није успјело да заузму Прњавор и били су побијеђени... Сваки пут када би снаге наше 5. и 12. бригаде протјерале Радићеву групу, они би се сручили у Бању Луку, прикупили се, средили и — поново изађу и нападну **Натге** мање снаге оvdје или ондје. На ову групу четника треба ударити јачим снагама и одсјећи им одступницу за Бању Луку, а тада ће их се моћи и лакше ликвидирати."

О муслиманском живљу у средњој Босни, у том извјештају се констатује:

„У многим тамошњим крајевима четници нападају на муслиманска села и тако гоне муслимане у наш табор. Око Шипрага, срез Котор-Варош, успјели смо мобилисати један дио Муслимана, али наши другови нијесу умјели ту мобилизацију проширити на друга муслиманска села. У шипрашкој општини Муслимани су се искључиво наоружали против четника. Прњаворски и которварошки Муслимани још се колебају, иако су Швабе спалиле читаво муслиманско село Вечићи, због сарадње са партизанима, и жестоко бомбардовали муслиманско и хрватско село Врбање. Ту је, као што смо рекли, бојазан од репресалија, а дијелом и успјех понеког четнички оријентисаног Муслимана разлог колебљивог држања Муслимана. И у Шипрагама и у Лишњи (село код Прњавора) четници међу Муслиманима имају своје људе, обично трговце, који коче прилазак Муслимана на нашу страну. У том истом селу убијено је око 15 Муслимана од четника, и сви се Муслимани дигли да иду у партизане. Наши другови, умјесто да то брзо прихвате, препустили су читаву организацију тога посла четничком кортешу Муји Јашаревићу, који је то намјерно упропастио."

О стању партијских и скојевских организација, у поменутом извјештају дају се општи подаци. Каже се да 12. бригада има 148 чланова Партије, 36 канди-

дата и 143 члана СКОЈ-а. Наглашава се да је било дезертера, међу њима и два члана Партије, а затим се каже: „Многе слабости у овој Бригади се отклањају. Она данас има око 600 бораца. Бригада је војнички сређена и, с обзиром на број бораца, јака ударна јединица.. „¹³⁵

Политодјел 12. бригаде (потписао Марко Перовић) у извјештају ЦК КПЈ од 4. новембра 1943.¹³⁶ године, као главне проблеме, нађене након доласка Политодјела у Бригаду — августа 1943. године, наводи следеће:

„1. Штабови су били непотпуни, команде чета, такође, партијских руководилаца недостајало је скоро свуда.

2. Партија као руководилац се није осјећала. Често су поједини другови били све, као нпр. команданти батаљона.

3. Партијски рад био је врло слаб. Активност је постојала код појединих другова.

4. У Бригади, због недовољног партијског рада, те због прејавивања од стране појединих другова, искрсли су извјесни проблеми који се нису на вријеме отклонили, па су се тако могли и одомаћити. Ево неколико таквих проблема: неправилно држање према другарицама у двојаком смислу, тј. њихово запостављање у погледу политичког рада и приступање њима као женкама, неправилно схватање личног јунаштва, недовољан партијски рад. Горући проблем био је попуњавање Бригаде, која је тада имала испод 300 бораца, па није ни била толико способна за борбу. Исто тако, важан проблем био је и облачење бораца, који су, због непрестаних акција на четнике по Чемерници, поцијепали и оно што су имали”.

Након тромјесечног рада (у вријеме писања извјештаја) наводи се да се стање у Бригади знатно побољшало:

¹³⁵ Зборник НОР-а, ТОМ IV, књ. 19, док. 50, стр. 164.

¹³⁹ Архив ЦК СКЈ, док. 5449/V-2-31 (43).

„Данашње стање Бригаде могло би бити овако:

1. Штаб Бригаде је потпун. Штабови батаљона, такођер, али су два друга замјеника команданта батаљона послата на војнички курс, који су по завршетку курса послати за Словенију, те је тиме Штаб II и III батаљона за сада непотпун. Команде чета су сређене.

2. Партија као руководилац прилично се осјећа. Успјело се отклонити прејаживање од стране појединих другова. Још није задовољавајуће, али се у томе погледу добро коракнуло.

3. Партијски рад је оживио. Осјећа се прилична активност. Смисао одговорности пред Партијом најбоље показује да је у том погледу направљен прелом.

4. Што се тиче проблема, по свима се нешто урадило. Но из даљег излагања најбоље ће се видјети колико се постигло.

Сада ћемо изнијети питање неправилног држања по питању другарица. Начин отклањања тога проблема, као и осталих, видјеће се из анализе начина нашега рада. По овом питању смо успјели толико, да се оно може сматрати ријешеним 90%. Дакле, сматрамо да ће се тај проблем ријешити у потпуности онако како треба."¹³⁷

Констатује се да се, и поред великих напора и непрестаног рада са народом (конференције, итд.), није много постигло у мобилизацији људства за Бригаду. Али да се народ донекле отргао од четника. Истиче се веома добра сарадња са политичким комесаром Бригаде Радом Башићем и заједнички напори за оспособљавање политичких комесара батаљона и чета, те успјешнији политички и културно-просвјетни рад у јединицама и у народу.

Планом рада, поред осталог, било је предвиђено: теоретско уздизање комесара чета и водних делегата, политичка ситуација код нас и у свијету, читање и

¹³⁷ Исто, док. 5449/V-2-31 (43).

прорада дневне штампе и радио-извјештаја међу борцима и са народом, те обрада питања националности.

О развоју партијске ораанизације и културно-просвјетне дјелатности, каже се:

„Развитак партијске организације од нашег доласка текао је овако: кад смо дошли било је чланова Партије 107, а данас их је 148. Скојеваца је било 125, а сада их је 152. Но, ако би се овоме додао и број погинулих партијаца и скојеваца, онда се да видјети да је пораст прилично велики.

Сада ћемо се осврнути на културно-просвјетни рад. На овом пољу није се много успјело. Рад је био раније замро. Данас је он оживио, али још не задовољава. Успјели смо дати извјесне приредбе. У сваком батаљону постоје културни одбори. У самим батаљонима културни рад је жив, али не дајемо довољно за народ, што је условљено нашим врло честим покретима и мијењањем терена. Постоје хорови — неки од њих већ задовољавају. У погледу просвјетног рада стојимо боље. Неписменост се полако отклања."

Овоме извјештају треба додати и неке оцјене о раду СКОЈ-а и омладине, дате у извјештају¹³⁸ одговорног инструктора у Политодјелу Јована Баровића од 8. септембра 1943, упућеног ЦК СКОЈ-а. У њему се, пред осталог, наводи:

„Овдје сам затекао скојевске активе по четам, такође су била формирана и батаљонска руководства, мада нису уопште радила. Сами скојевски активи, такођер су били врло уско постављени и у организационом погледу, а рад се крећао само по неким секторима, и то врло скучено. Организације СКОЈ-а имале су слабу помоћ Партије, па се нијесу ни осјећале као самосталне организације. Чланови Партије и СКОЈ-а, а готово омладина, нијесу видјели значај СКОЈ-а и потребу рада у њему ..."

¹³⁸ Архив ВИИ, фонд НОР-а, филм бр. 4, снимак 288—289.

„.. Одмах послѣје доласка Политодјела одржан је први састанак Бригад. комитета СКОЈ-а. Из извјештаја о стању по батаљонима види се да је у СКОЈ-у од преко 250 омладинаца свега једна половина. Разлог за то је секташтво и нерад, а никако квалитет омладине, јер је омладина ове Бригаде храбар, пожртвован и радан елемент, што су до еада показале многе акције и борбе... Истина, омладина је користила рад војних руководстава и у том погледу се уздигла на завидну висину. Она је примјер борбености, дисциплине и послушности...”

„... На II састанку Бригадног комитета 3. септембра показало се да је учињен велики корак напријед од пријашњег стања организације. Руководства се учвршћују, активи су се проширили и стално се проширују (сада је једна трећина омладине ван СКОЈ-а) и свакодневно иде по неки друг у Партију. Сектори рада су већ правилно схваћени и оживљава рад по свима — сем по питању рада на терену, иако то захтијевају прилике и терени гдје смо.”

Интересантно је поменути упозорење из осврта ЦК СКОЈ-а на цитирани извјештај:

„Примили смо твој извјештај од 8. IX. 43.

Политодјел је партијско инструкторско тијело, те према томе ти, као његов члан, ниси руководилац СКОЈ-а, а то значи да ти своје извјештаје не треба да шаљеш нама, већ ЦК Партије, заједно са извјештајима Политодјела по другим секторима рада. Извјештаје ЦК-у СКОЈ-а треба да шаље Бригадни комитет.

Када Бригадни комитет буде слао извјештаје, треба им помоћи, тако да се све ствари у њему (грешке, недостаци, сметње, план рада и већ спроведени рад) ближе објасне и да се о томе детаљније пише, како бисмо ми имали што јаснију слику о стању код вас. Ти, на примјер, у свом извјештају пишеш да су постојали неки сектори који нису имали потребе да постоје. Требало је

више написати о томе — који су то сектори и како је по њима рађено."¹³⁹

Даље се дају детаљна упутства за рад СКОЈ-а и омладине у Бригади и на терену.

Веома исцрпан извјештај¹⁴⁰ о стању и раду организације СКОЈ-а у 12. бригади написао је Централном комитету СКОЈ-а секретар Бригадног комитета СКОЈ-а Ђуро Мандић децембра 1943. године. Цитираћемо неке дијелове:

„Наша бригада формирала се у вријеме највеће фашистичке офанзиве на Грмеч. Усљед велике зиме и усљед тога што је омладина била боса и гола и свакодневних маршева и борбе, и поред свега тога навали тифус, болест на Бригаду, тако да су сви борци боловали тифус. У исто вријеме, наша бригада добила је наређење за покрет из Грмеча у средњу Босну, тако да је више од 150 скојеваца и руководиоца остало у болницама у Лици и Козари.

Сви ми који смо кренули онако болесни на далеки пут, на самом путу имали смо доста борбе, и кад смо стигли овамо — свакодневне борбе са четничким бандама, уз слабу исхрану. Дешавало се да по 10 дана војска буде да уопште нема хљеба.

Поред свих тих патњи и тешкоћа које је прешла наша бригада, ми смо, ипак, успјели да формирамо Бригадни комитет, као и батаљонске комитете и четне активе.

Кад смо прешли овамо имали смо свега 4 чете у 2 батаљона. Послије неког времена формиран је и III батаљон, тако да је сваки батаљон имао по 2 чете. Бригадно руководство формирано је од секретара Бат. комитета, а секретар Бригадног није везан ни за један батаљон, он се налази при једној чети II батаљона..."

„... Бригадно руководство састаје се у 15 дана, уколико се ие укаже каква потреба. Батаљон-

¹³⁹ Исто, снимак 28&—287.

¹⁴⁰ Исто, снимак 280—286.

1/2

(16) / притома 12 децембра 1943.

Београд

... године, одруженим тиме о јачину снаге и вештачине
наше војне бригаде. Ишатали смо о издржавању
руководиоцима својих одреда. Ни смо нису имали
да би поштом извештај о мишљеним мишљањима
знали, да сведомо да војни изазови као што смо
Авласком Комитету СКОЈа.

Како је Бригада у својој формацији, формирала се у
време прве француске окупације, Бретања.

У јулу велике обимне борбе и услед тога, био
је самодела дота доса и тога и великог
маршеви и борбе, и поред тога свега навалне
шифу, бавали на Бригаду и тако да су сви војници
болели шифу. У исто време наша Бригада
добила је докрен из Бретања за средњу војну,
и тако да је било од 150. постоје и руководиоци
остало у Британији, Лици и Козари.

Сви ми који смо користили како постоје
на далеким путима, и касније путују итали
доша до борбе, и кад смо извршили обави, свако
двоје до борбе, са кешитириш-вандрима и доша
са слободом испроком дешавало се да по годани
војска буре да у оштите нека млада.

Поред свих тих ишатања и ишатања која могу
прешла наша Бригада, ми смо ипак уједили
да формирамо Бригаду Велике Маје и Математичке
Комитете и кешитириш Активне.

Како смо ишатали тога ишатања свега 4 кешитириш
ишатања нека времена формирали је и 3 војска.

Прва страница извештаја секретара бригадног комитета СКОЈ-а
Буре Мандића, послатог Централном комитету СКОЈ-а
почетком децембра 1943. године

ски комитети састају се осмично једном, једном састанак подношење извјештаја, а један учећи. Активи чета у осам дана по двапут, један састанак радни, а други учећи.

Што се тиче наших скојеваца по војничком сектору, стварно служе за примјер свим осталим борцима. Старији скојевци служили су за примјер осталим у борби, логору, маршу, итд. Остала омладина пошла је примјером тих скојеваца, тако да су увучени у СКОЈ, и данас су скојевци пушкочетраљесци, бомбаши, итд. Скојеваца има десетара 12, водника 3 ..."

На крају се наводи бројно стање СКОЈ-а по јединицама, четама, батаљонима и приштапским дијеловима. Укупно, у Бригади има 149 чланова СКОЈ-а (15 жена). Из СКОЈ-а у Партију у посљедње вријеме примљен је 21 друг, а у СКОЈ 35 омладинаца. На партијски и болничарски курс отишло је 11 скојеваца (5 мушкараца и 6 жена).

Са краја децембра 1943. сачуван је извјештај зајменика политичког комесара Бригаде Дивизијском комитету 11. дивизије, у коме се, између осталог, наводи:

„Партијска организација Бригаде броји 178 чланова, организованих у 17 партијских јединица (ћелија), кандидата има 42. Скојевских актива има 15, са укупним бројем чланова 198, од којих 31 другарица. Необухваћене омладине има 178.

Рад се у овом мјесецу одвијао без нарочитих застоја, састанци су одржавани, како радни тако и теоретски. Приступило се системској обради — проради организацијског питања, гдје се нарочито читавала помоћ виших руководилаца нижим. Обрадила се друга глава Историје СКПБ и VIII тачка из 'Основа лењинизма', затим се редовито разрађивао сав материјал добијен за ово вријеме. Да би се наши руководиоци осамосталили, нарочито да би се теоретски рад у Бригади побољшао, почео се одржавати при Штабу Бригаде партијски курс. Обрађене су теме: 'Развитак

друштва', 'Теорија партије', 'Национално питање', 'Организационо питање' и 'О совјетској држави'...

Војничка страна Бригаде прилично задовољава. Дисциплина је добра, борбеност старијих другова је врло добра, док борбеност млађих другова, нарочито мобилисаних, не задовољава. Систематски се ради на одржавању војничких, како практичких, тако и теоретских часова. Командири чета и команданти батаљона, у погледу теоретског рада још се нису осамосталили, него план рада понајчешће даје командант Бригаде...

Помоћ СКОЈ-у од стране Партије, од стране Политодјела, била је врло слаба. Надаље, секретар Бригадног комитета живио је у чети и тако није могао имати доста увида у рад и стање скојевске организације. У посљедње вријеме СКОЈ-у је пружена, од стране Партије, помоћ и сада се доста редовито одржавају састанци, гдје се прорађује материјал, и то: 'Шеста земаљска конференција', 'Организационо питање СКОЈ-а', 'СКОЈ у суровој школи рата'. Иначе, већина скојеваца је приличног квалитета и послужиће као сигурна резерва Партији.

Бригада броји по списку око 800 бораца и оформљена су и три батаљона.¹⁴¹

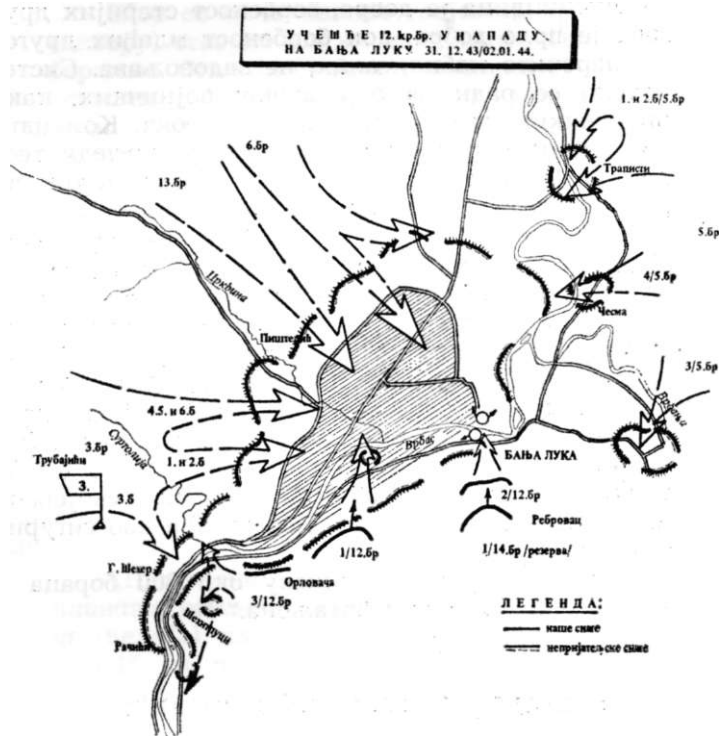
Бригада у бањолучкој операцији

Уочи напада на Бању Јтуку јединице Бригаде налазиле су се у ширем рејону Котор-Вароша, малој босанској касаби, стјешњеној између брда, која је већ промијенила многе господаре. Тих децембарских дана у граду је било веома хладно. У тамним и мрачним ноћима само се могао чути понеки корак стражара.

Становништва у граду било је мало. Већ и до тада се селило и расељавало, бјежало али и поново враћало. Страх и неизвјесност пратили су становништво

¹⁴¹ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 875, фасц. 17, док. 30.

тог града већ од 1941. године, па је, вјероватно, и то био разлог што је мало људи остало у кућама, а и они су ријетко излазили на улице.

Хладне и сурове ноћи 30. децембра 1943. Бригада је добила наређење за покрет. Предстојала јој је битка за Бању Луку — највећа акција од њеног формирања.

Уочи напада на Бању Луку у Бригади је било око 800 бораца и руководилица, међу којима 180 чланова КПЈ и 220 скојеваца. Имала је три батаљона и била солидно наоружана лаким пјешадијским наоружањем. Водећи маће и веће борбе у Босанској кра-

јини и средњој Босни, стекла је борбено искуство. Војнички и политички кадар батаљона, чета и водова био је, такође искусан, а предводио га је талентовани командант Бригаде Петар Мећава.

У нападу на Бању Луку учествовале су цјелокупне снаге 5. босанског корпуса, под командом 25-годишњег, изузетно цијењеног и талентованог команданта Корпуса, Славка Родића.

Снаге 5. корпуса биле су ојачане 3. крајишком бригадом и 3. личком пролетерском бригадом.

Задатак 11. дивизије, која се налазила у саставу 5. корпуса, био је да ликвидира сва непријатељева упоришта у Бањој Луци и у околини, на десној обали р. Врбаса, а затим да дијелом снага на неколико мјеста пређе на лијеву обалу р. Врбаса, те да у садејству са осталим снагама Корпуса учествује у дефинитивном уништењу непријатељевог гарнизона у граду. У извршењу дивизијског задатка непосредно су учествовале 5, 12. и 14. бригада, док су остале снаге дивизије (12. славонска бригада и група средњобосанских одреда распоређене у ширем рејону Прњавора, Котор-Вароша и Скендер-Вакуфа, са задатком да штите слободну територију од четника и, евентуално, од других непријатељевих снага, које би се појавиле на том терену.¹⁴²

Непријатељев гарнизон у Бањој Луци, са снагама спољне одбране и ближим гарнизонима бројао је око 10.000 војника, углавном Нијемаца, усташа и домобрана. Са њима су сарађивали четници, који су се налазили на прилазима Бањој Луци и о сваком партизанском покрету обавјештавали њемачко-усташке команде.

Све вријеме рата Бању Луку су држале јаке њемачко-усташке снаге, претварајући је у усташку клинику поштених српских, хрватских и муслиманских синова, не само из града већ из цијеле Босанске крајине и средње Босне.

Крвници су поубијали стотине родољуба, а хиљаде одвели у концентрационе логоре, одакле се мало

¹⁴² Зборник НОР-а, ТОМ IV, кн». 20, док. 137, стр. 455.

ко вратио. Познату хапсану „Црну кућу“ у Бањој Луци, упамтили су многи родољуби и борци тога слободарског града.

У граду се налазило на стотине храбрих партизанских бораца и комуниста, а многи су већ били изашли из града и укључили се или су руководили партизанским четима, батаљонима, бригадама, дивизијама, окружним и среским комитетима КПЈ у Босанској крајини.

Тридесет првог децембра 1943, тачно у 22.00 сата, отпочео је напад на Бању Луку.

Јединице 12. крајишке бригаде, у чијем саставу је била и Скендервакуфска чета, добиле су задатак да нападну непријатељево упориште Бања Лука, на десној обали ријеке Врбас: Горњи Шехер, са околним упориштима, центар мале чаршије (Занатску школу), Полицијску касарну код моста на Врбасу, Трговачку академију, Стари и Нови мост, полицијску караулу код Ребровачког моста, те да након ликвидације поменутих упоришта подрже напад партизанских јединица, које дјелују у граду, са лијеве обале ријеке Врбас, ради коначног ослобођења Бање Луке.¹⁴³

Командант Мећава је већ 25. децембра, по задатку Штаба 11. дивизије, односно 5. корпуса, са другом четом 1. батаљона, био у Бањој Луци (Доњи Шехер), тамо се повезао са партизанским сарадницима у граду и добио тачне и провјерене податке о бројном стању и намјерама непријатељевих снага. Ти подаци били су драгоцјени и послужили су поменутиим штабовима за разраду плана напада на Бању Луку.

Борци су се, очигледно, радовали нападу на непријатеља у том граду, мада их је напорни марш од Котор-Вароша до прилаза Бањој Луци, по хладној и сњежној ноћи, знатно изморио. Петокраке звијезде на капама бораца, избледјеле су од кише и снијега, па се скоро нису ни примјећивале. Многи су борци били слабо обучени и полубоси. И поред тога што је просјек старости био између 18 и 20 година, изгледали су једи, уморни и испијени. Наредне ноћи требало је ју-

ришаги на бункере и митраљеска гнијезда и одлучно ићи у крваву, тешку и неизвјесну борбу.

Мада се тридесет првог децембра 1943. године, вријеме почело прољепшавати, претходних дана и Нонн нападао је доста снијега, што је успоравало кретање Бригаде. Испред Бригаде све се више отварао видик. Лијепо се видјела Бања Лука и куће како се бијеле у граду, који је борцима изгледао и велик и простран. Видио се и набујали Врбас. Свуда около бјелина, снијег.

Битка је отпочела. Прва колона, јединице 3. батаљона, једна чета Бањалучког партизанског одреда и Скендервакуфска чета, под командом Никице Милића, команданта 3. батаљона, добиле су задатак да ликвидирају непријатељево упориште око Горњег Шехера и Горњи Шехер, те да учврсте мостобран на р. Врбасу у Горњем Шехеру, а након тога да нападну непријатељево упориште у Карановцу. Добијени задатак батаљон је извршио веома успјешно и без губитака, чему је много допринијела инфилтрација његове 2. чете у рејон Шехера.

У Шехеру је заробљено 8 непријатељевих војника (међу којима и један подофицир) са цјелокупном опремом и наоружањем 6 карабина, 1 стројница и 1 пушкомитраљез.

Након ликвидације наведених упоришта, а с обзиром на то да је отпочео напад и на сва околна упоришта спољне одбране Бање Луке, цјелокупна посада непријатељевог гарнизона из Карановца побјегла је са четницима у правцу Крмина, Љубачева, Осмаче и пл. Чемернице.

Јединице 3. батаљона су цијелог дана држале мостобран на мосту преко р. Врбас, у Горњем Шехеру.

Другу колону су сачињавале јединице 1. батаљона, под командом Раде Чекића. Оне су добиле задатак да ликвидирају непријатељево упориште у Малој чаршији, Занатску школу, Полицијску караулу код моста и да успоставе мостобран.

У караули је убијено 7 фолксдојчера а на улици још два Нијемца, један од њих био је официр. Остали су пребјегли преко моста у тврђаву Кастел, оставивши

сву своју опрему и оружје. Заплијењено је: 35 карабина, једна стројница, 50 ручних бомби, 4.000 метака, 3 писаће машине и сва њихова лична опрема.

Из осталих упоришта упаничени непријатељ се збио у новој згради Трговачке академије, одакле је пружао врло јак и жилав отпор.

У току 1. јануара 1944. године почевши од 8.00 сати, моторизован непријатељ је нападао на мост да би одбацио јединице Бригаде из града и да би извукао свој гарнизон из зграде Трговачке академије, или да, евентуално, појача своје снаге у том упоришту, које су биле пред сломом.

Чете батаљона су у току цијелог дана веома чврсто држале под ватром мост, одбијајући сваки напад непријатеља и наносећи му осјетне губитке. Покушаји Нијемаца да по сваку цијену ухвате везу са својим гарнизоним у згради Трговачке академије, били су узалудни.

У борбама на мосту је убијено 30 војника, које непријатељ није успио извући у току дана због убитачне ватре чета 1. батаљона. Посебно треба поменути пожртвованост пушкомитраљесца 1. чете 1. батаљона Ранка Драгића, који је цијелог дана дејствовао својим „шарцем“ са балкона једне зграде и спречавао непријатеља да пређе преко моста.

Истога дана, око 14.00 сати предала се посада непријатељевог упоришта у Трговачкој академији. Учили су то у моменту када су им борци Бригаде запријетили да ће их уништити и када су схватили да им помоћ са лијеве стране р. Врбаса никада неће стићи.

Убијено је 5, а заробљено 89 непријатељевих војника, 4 официра и 10 разних службеника. Заплијењено је 110 пушака, 8 пиштоља, 5.000 пушчаних метака, 250 ручних бомби, 7 радио-станица, више телефонских апарата и друге војничке опреме. Губици батаљона били су: 2 мртва и 8 рањених — тројица теже. Била је то велика и успјешна битка.

Трећа колона, јединице 2. батаљона, под командом Душана Репацића — Дуле, без једне чете, која је остала у заштити вијећника АВНОЈ-а (Друго засједа-

ње) и дивизијске болнице, добила је задатак да нападне и ликвидира полидијску караулу код Ребровачког моста и Ребровачки мост, те да након тога пређу преко р. Врбаса и нападну војни логор, у коме се налазила батерија са непријатељевим топовима.

Напад је отпочео на вријеме. Међутим, задатак није извршен у потпуности, односно упориште на lijeвој обали Ребровачког моста, које је брањено јаким снагама из солидно утврђених бункера, није ликвидирано. Пет пута су чете батаљона организовано јуришале на мост, али без успјеха. У тим јуришима посебно се истакао пушкомитраљецац Жарко Дејановић из села Мајевица код Добоја, који је, на жалост, у тој борби касније и погинуо.

Губици батаљона били су 2 мртва и неколико рањених бораца. Изгубљен је и један пушкомитраљез. Заробљена су 3 непријатељева војника, међу њима и 1 подофицир.

Грађани Бање Луке са одушевљењем су дочекали партизане. Нудили су им храну, топле шалове, чак и вунене покриваче. Пред једном кућом борци Бригаде наишли су на групу постаријих грађана, који су им пришли, почели их љубити и нудити им хљеб, чарапе, чакшире и зимске капуте.

По свему судећи, непријатељев гарнизон у Бањој Луци био је изненађен партизанским нападом, мада су их четници обавјестили о покрету партизанских снага према граду. Будност непријатеља попуетила је, вјероватно, и због тога што је била Нова година. То се, поред осталог, види и по њиховој депеши, коју су одмах те ноћи, 31. децембра, послије упада партизанских снага у град, послали својим вишим штабовима: „Опкољени смо са свих страна. Партизани заузели пола града. Ако нам у току дана не стигне помоћ, Бања Лука ће проћи као и остали градови!”¹⁴⁴

У освит првог дана 1944. године у граду су се најчешће могле чути ријечи „Јуриш!” и „Форверц!”. Дванаеста крајишка бригада извршила је постављени задатак — дио града са десне обале р. Врбаса очишћен

¹⁴⁴ Исто, књ. 21, док. 1, страла 8.

је од непријатељеве војске, о чему је обавијештен Штаб Дивизије.

Услиједило је ново наређење Бригади да се све њене јединице преко Горњег Шехера пребаце на лијеву обалу р. Врбаса, да дејствују према центру града ради даљег овладавања непријатељевим упоришима. У наређењу је стајало да ће Бригада вршити операције у садејству са 3. крајишком пролетерском бригадом.

Истога дана, јединице Бригаде повезале су се са 3. крајишком бригадом и већ водиле тешке борбе око непријатељевих упоришта у Кастелу, хотелу „Палас“ и згради Гимназије.

На лијевој обали р. Врбас цио дан и ноћ 2. јануара 1944. водила се жестока борба. Ноћ је била тамна, снијег непрестано падао. У тим условима батаљони Бригаде јуришали су више пута на добро утврђено и брањено непријатељево упориште Кастел, хотел „Палас“ и зграду Гимназије.

У току јуриша на „Палас“ чете 3. батаљона претрпјеле су осјетне губитке: 4 мртва, међу њима и командир чете Симо Шобот, који је са једном десетином својих војника и два пушкомитраљеза јуришао на хотел. Том приликом рањено је 6 бораца из његове чете. Они су спашени, али наши нису успјели извући 4 погинула борца, међу којима је био и храбри командир Симо.

С обзиром иа то да јединице Бригаде нису могле извршити продор између хотела „Палас“ и зграде Гимназије, преко Говедарице, због јаке и концентрисане ватре њемачких снага, батаљонима није преостајало ништа друго него да блокирају непријатељево упориште Кастел. Тако су 2. јануара 1944. током цијелог дана к ноћи, те наредног дана до 3.00 сата ујутру, држале блокаду тога упоришта. Уз то су непрекидно вођене уличне борбе са непријатељевим тенковима и пјешадијом.

У борбама код хотела „Палас“, и у уличним борбама јединице 1, 2. и 3. батаљона, заједно са четима 1. батаљона 3. крајишке пролетерске бригаде, нанијеле су непријатељу тешке губитке. Сви непријатељеви

курири, који су у групама од 4 до 5 војника излазили из упоришта ради успостављања везе између Гимназије и Кастела, поубијани су.

У исто вријеме 2. батаљон заробио је бившег министра тзв. Независне Државе Хрватске Хилмију Бешлагића и његовог брата, градоначелника Бање Луке, Хакију. Обадва су предата Штабу Дивизије.

Другог и 3. јануара у Бањој Луци се водила тешка борба. Сви напади партизанских снага ради освајања зграде Гимназије, Кастела и хотела „Палас“, били су одбијени. Нијемци су се упорно бранили, не штедећи муницију.

Првог јануара у поподневним часовима непријатељ је почео да довлачи појачања из Приједора (дивизиони 373. гренадирске дивизије), а 2. јануара, када је борба достигла кулминацију и када се одбрана града љуљала под налетом партизанских снага, око 13.00 сати из Босанске Градишке стигао је 901. оклопни гренадирски пук, који је одмах уведен у борбу. Ноћу 2/3. јануара у Бању Луку је стигао и 92. моторизовани пук. Непријатељеве снаге су добиле појачање и у људству и у наоружању. То су партизанске снаге и те како осјетиле у току борби. У новонасталој ситуацији Штаб 5. корпуса одлучио је да се даљи напад на град обустави и да се јединице што прије извуку из борбе.¹⁴⁵

Трећег јануара у 3.00 сата услиједило је наређење Штаба 5. корпуса за повлачење снага које су учествовале у нападу на град. Батаљони и чете 12. бригаде требало је да се повуку према Горњем Шехеру и Карановцу, на првобитне положаје: Меховац, Подбрђе, Шарговац, што су одмах урадиле.

Те ноћи и ујутро 3. јануара 1944, улицама Бање Луке стално су крстарили непријатељски тенкови, сијући смрт на сваком кораку. С обзиром на то и најмање закашњење извлачења партизанских јединица из града имало би за 12. бригаду, која се у том тренутку налазила у центру града, кобне посљедице — све до уништења јединица. У тој тешкој ситуацији штабови батаљона и команде чета су, са својим борцима, ба-

цали флаше и бомбе на непријатељеве тенкове, приморавајући их да се неколико пута повуку према Гимназији. У том моменту командант Бригаде Петар Мећава, смјело је изашао на улице Бање Луке да повеже своје батаљоне и извуче Бригаду из пакла у којем се наша. Пробијајући се улицама града убио је два непријатељева војника.

Мада су се те ноћи ујутро 3. јануара борци пробијали у веома тешким условима, Бригада се извукла из Бање Луке без губитака.

У тродневним борбама за Бању Луку 12. бригада је заробила 127 непријатељевих војника и подофицира и 4 официра, а убила је 52, што се могло утврдити из извјештаја Штаба Бригаде од 4. фебруара, упућеног Штабу 11. дивизије. Заплијењен је: 151 карабин, 5 пушкомитраљеца, 1 тешки митраљез, 2 стројнице, 9 пиштоља, 300 ручних бомби, 10.000 пушчаних метака, 7 радио-станица, 3 писаће машине, доста телефонског материјала, и друге ратне опреме — одјеће и обуће.

У истом извјештају Штаба Бригаде посебно се наглашава да се у борбама за Бању Луку истакао друг Милан Чобановић, командир 1. чете 1. батаљона, који је са својом четом јуришао на полицијску караулу код моста на р. Врбас, у Малој чаршији. Он је цијелог дана хладнокрвно са четом држао мостобран, не дозволивши непријатељу да продре на десну страну Врбаса. Штаб 12. бригаде је посебно похвалио Милана Чобановића, као примјер осталим старјешинама, и предложио Штабу Дивизије да се његова чета јавно похвали пред стројем Бригаде.¹⁴⁶

Њемачко-усташком гарнизону у Бањој Луци нанесени су велики губици. Према извјештају Штаба 15. њемачког брдског армијског корпуса, сопствени губици у борбама у Бањој Луци од 31. 12. до 3. 1. 1944. били су: 129 погинулих, 319 рањених и 420 несталих.¹⁴⁷

Четници су и овога пута остали досљедни својој издајничкој улози — сарађивали су са Нијемцима и

¹⁴⁸ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 876, фасц. 4, док. 4.

¹⁴⁷ Нац. архив Вашингтон НТ 315 (Архив ВИИ, фонд њемачки).

ушашама и директно учествовали у одбрани непријатељевих упоришта и прилаза Бањој Луци. Они су редовно обавјештавали њемачку команду о надирању и покретима партизанских јединица према граду.¹⁴⁸

Партизанске јединице су у току припреме и напада на Бању Луку, у тродневној даноноћној борби, стекле драгоцено искуство, које им је послужило у даљим борбама. А грађани и народ слободарске Бање Луке још су једанпут потврдили дубоку приврженост НОБ-у.

У бици за Бању Луку погинуло је 20 бораца и руководилаца из Бригаде: Симо Шобот, командир чете у 3. батаљону; Милан Мандић, помоћник политичког комесара у 3. батаљону, Мика Марчета, четна болничарка у 3. батаљону и борци: Жарко Дејановић, Јован Медић, Бошко Рајилић, Стојан Дакић, Стево Косановић, Душан Савић, Душан Мајкић, Драгутин Никодијевић, Војислав Радић, Марко Репацић, Милан Товиловић, Мухарем Халиловић, Душан Видовић, Ђуро Врањеш, Петар Медић, Драго Давидовић и Душан Вујанчевић.

Борба у шестој офанзиви

Послије веома тешких и напорних борби за ослобођење Бање Луке, Бригади је, очигледно, био нужен предах, барем само дан или ноћ. Нажалост, то није било могуће. Већ 3. јануара 1944. према Бригади су надирале свјеже и добро опремљене њемачко-ушашке снаге, прилагођене за зимско ратовање, састављене, претежно од смучара и за ту сврху посебно припремљених јединица.

У склопу шесте непријатељске офанзиве, непријатељ је, према 12. бригади, предузео офанзивне акције ширих размјера. Бригада се послије бањалучке акције повлачила према Котор-Варошу.

¹⁴⁸ Двадесетседмог децембра у град је дошао лично Вукашин Марчетић, четнички командант, са пратњом од 15 четника и упозорио Нијемце да се добро наоружане и јаке скупоше партизана концентришу према Бањој Луци.

Петог јануара 1944. године батаљони Бригаде су имали слиједећи распоред: 1. батаљон у покрету из села Меховца на сектор Свињаре—Забрђе, са задатком да затвори комуникацију Бања Лука—Котор Варош; 2. батаљон је имао задатак да изврши покрет са двије чете на положај Липовац, са задатком да затвори комуникацију Бања Лука—Котор Варош; једна чета тог батаљона била је од раније додијељена Штабу Дивизије, као заштита дивизијске болнице и вијећника АВНОЈ-а; 3. батаљон се налазио на положају села Мемићи—Јаворани, са задатком да контролише и затвара правац од Карановца према Скендер-Вакуфу.¹⁴⁹

Петог јануара 1944. године непријатељ је са тенковима и камионима пуним војника ушао у Котор-Варош од с. Челинца.

Продором јаким непријатељевих снага у Котор-Варош, јединице 1. батаљона 12. крајишке бригаде остале су одсјечене на десној страни комуникације Котор-Варош—Бања Лука, па Штаб Бригаде није могао имати везе са том јединицом.

Ипак, јединице 1. батаљона, и јединице 2. батаљона, заобишле су Котор-Варош са сјевероисточне стране, и у току ноћи дошле у село Врбање, те преко Моста прешле у село Вечићи.

Јединице 12. бригаде одступале су у планине, у беспућа и неизвјесност. Било је изузетно тешко. Утолико теже што су са јединицама били тешки и лаки рањеници чији се број нажалост, сваког часа повећавао. Рањеници су се морали спасити, а како их извући то је била брига не само штабова и команди чета него и сваког борца.

Седмог јануара 1944. године батаљони су се нашли: први батаљон се оријентисао према Орахови, трећи према селу Вишевци, са задатком затварања правца Котор-Варош—Скендер-Вакуф. Други батаљон, са двије чете, заузео је положај Костићи—Рађићи, и затварао правац планина Чемерница—Скендер-Вакуф. Огроман је био то простор, који су држале јединице

¹⁴⁹ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 876, фасц. 1, док. 1.

Бригаде, мада веома исцрпљене, што од хладноће, што од глади, промрзлости и ношења рањеника, који су им мање-више непрекидно били на леђима.

Јединице Бригаде су одступале пред јачим непријатељевим снагама. Ишло се у реду и без реда, стазама и без икаквих стаза увалама и јаругама, гдје се није могло ни стати, ни сјести. Нијемци и усташе нису дали партизанима ни да предахну.

Непријатељеве колоне су наступале из разних праваца: Теслића, Масловара, Котор-Вароша, према Шипрагама и Скендер-Вакуфу, и даље према Угру, Јајцу и планини Влашић. Бригада се стицајем околности нашла на главном правцу, којим су наступале непријатељеве снаге. Имали смо утисак да се тих дана и ноћи Нијемци налазе свуда око нас. Свуда се чуло штектање непријатељевих оруђа.

Сви штабови, команде чета и сви борци тих дана били су окупирани мишљу како избјећи „пакао“, чиме зауставити Нијемце и како и куда се повући. Нико у том моменту није могао дати прави одговор. Стање је заиста било тешко. Нијемци су убијали све на што су наишли. Остављали су праву пустош за собом.

У три колоне, и даље са веома јаким снагама, непријатељ је наступао према Жежицама, вјероватно, рачунајући да се тамо налази главнина Бригаде. Очигледно су рачунали на то да ће је уништити.

Први батаљон се сукобио са јачом непријатељевом колоном, у којој је било 800—1000 војника. У самој Жежици јединице 1. батаљона дочекале су чак двмје упоредне непријатељеве колоне. Борба је трајала пуна 2 сата. Према документима из тог времена, непријатељу су нанесени велики губици, чак 52 мртва и већи број рањених. И снаге 1. батаљона имале су неколико рањених другова (два теже). Ипак је непријатељ на том сектору задржан и сузбијен. Али, пријетила је опасност да се трећа непријатељева колона, која је надирала према Орахову и Голом Брду, са још јачим снагама сручи на јединице 12. бригаде.

Штаб Бригаде био је углавном на окупу. Процјењујући тренутну ситуацију, донио је одлуку да се све

снаге Бригаде хитно повуку према Угру, те да се у току повлачења што прије повежу са осталим снагама 11. крајишке дивизије, чије су се јединице већ налазиле у с. Корићани и Витовље, далеко испред налета и удара непријатељевих снага.

Прије него што су јединице стигле на Угар, јединице 1. батаљона, са командантом Бригаде, прве су прешле Угар и продужиле према Јајцу, немајући везе са осталим снагама Бригаде и дијеловима Штаба Бригаде. То је, без сумње, пореметило јединство командовања. Командант Мећава већ се налазио преко Угра, а Штаб Бригаде и приштапске јединице још су биле у Скендер-Вакуфу, под заштитом 2. батаљона, који је водио тешке борбе у селу Борку, штитећи Штаб Бригаде и повлачећи се према Угру. Штаб Бригаде није имао везе са јединицама 3. батаљона од 7. јануара до 15. јануара, мада се, истина, са батаљоном кретао заједно комесара Бригаде.

Јединице 2. батаљона и Штаб Бригаде, без команданта Бригаде, у повлачењу, након преласка Угра, водиле су тешке борбе у селу Бунаре изнад Угра. Непријатељ их је потиснуо у голу сњезну планину, на висину коте 1.473 метра. Очигледно, самим тим, Штаб Бригаде и 2. батаљон били су одсјечени од осталих снага Бригаде.

Јединице 1. батаљона, које су Угар прешле 8. јануара, заједно са дијеловима 5. козарске бригаде, водиле су борбе у селу Купрешини, обезбјеђујући дивизијској болници повлачење према Јајцу. У тим борбама непријатељу су нанијети знатни губици.

Будући да јединице Бригаде нису биле повезане, ситуација је била далеко тежа и сложенија.

Трећи батаљон је био одсјечен и налазио се далеко иза ријеке Угра. Нијемци су били и испред и иза њега.

Први батаљон је заједно са командантом Мећавом, већ крајем 8. јануара извршио иокрет правцем Постајница—Божиновац, и изманеврисао неирјатељеву колону из Гостиља, спојио се са снагама 5, 1. и 13. бригаде и наредне ноћи успио да се пробије у Витовље и Корићане у позадину непријатеља.

Истовремено, други батаљон је кренуо од Голе планине према селу Мелине, да се пребаци у село Имљане. Нажалост, Нијемци су батаљон пресјекли. Али, батаљон, са Штабом Бригаде, ипак је успјео маневрисањем да избјегне клопку, мада су с времена на вријеме поједини дијелови батаљона имали сукобе са непријатељем. У једној од таквих борби погинуо је и секретар Штаба Бригаде Пера Арсић.

Био је 8. јануар, када се и трећи батаљон, који је био потпуно одсјечен, почео спуштати према Угру. Ледену јаругу многи су борци упамтили по злу и тешкоћама. У дну су угледали Угар и обрадовали се. Видјели су и неку воденицу. Хтјели су да направе предах. На жалост, поново су наишли Нијемци који су их у стопу пратили. И ту се водила тешка борба, у којој је погинуо 41 борац из тог батаљона, са командиром вода Миланом Ковачевићем, родом из с. Мали Цвјетнић. Било је још пуно лутања и неизвјесности док се, напokon, тај батаљон није спојио са партизанским снагама на Голом Брду и Грабовици. Та територија се већ налазила непријатељу иза леђа. То је значило да је и тај батаљон 12. бригаде пребродио офанзиву, која је за њега била и тешка и крвава, жешћа и најтежа одкад је формиран и одкад је ушао у састав 12. крајишке бригаде.

Овдје треба посебно напоменути и 3. чету 2. батаљона, која је 8. јануара у Купрешанима водила жестоку борбу са непријатељским снагама и омогућила дивизијској болници повлачење према Јајцу. Иако је и та чета била одсјечена и од свога батаљона и других јединица Бригаде, она је вјештом командом Мића Ћопића успјела да пређе Угар и својом умјешношћу и храброшћу помогне осталим нашим јединицама 11. дивизије у спасавању дивизијске болнице. У тој борби је, према извјештају штаба 12. бригаде од 4. фебруара, убијено 35 непријатељевих војника.

Послије напорних и тешких борби од 5. до 14. јануара у такозваној шестој непријатељевој офанзиви, јединице 12. крајишке бригаде су, напokon успјеле да се вјештим маневром нађу иза леђа непријате-

љевим снагама и да се прегрупишу на слободној територији, у Имљанима и Корићанима.

Тешкоће су биле огромне и због тога што Штаб Бригаде није био на окупу. Практично је био са батаљонима. Самим тим, јединствене команде и није било. Срећом, штабови батаљона и команде чета били су дорасли свом задатку и успјешно су га извршили. Маневришући својим јединицама, они су борце извели у позадину непријатељевих снага.

Тај маневар, односно забацавање јединица непријатељу иза леђа, био је значајан и због тога што је непријатељ и даље рачунао на то да се јединице 12. бригаде налазе испред њега и да ће успјети да Бригаду набаца према Бугојну и Доњем Вакуфу, гдје ће их, како је цијенио, бити лакше уништити.

Дванаеста крајишка бригада је у тој офанзиви стекла огромно искуство и очигледно се показало да је и способна и спремна за тешке битке и мегдане. Борци те бригаде, штабови батаљона и команде чета показали су вјештину у маневрисању и примању тешких и снажних борби. Уз то су борци показали изузетну храброст, прибраност, издржљивост и упорност, која је дошла до пуног изражаја.

Углед Бригаде је још више порастао и међу осталим јединицама Дивизије и код народа.

Бригада се поново нашла на некадашњим старим положајима Скендер-Вакуф—Котор-Варош, сада већ на кратком, али заслужном одмору. И одмор је искоришћен да се сумира пређени пут, да се извуку искуства за поновне и још веће битке, које су у наредном периоду предстојале Бригади.

За вријеме шесте непријатељске офанзиве, непријатељ је запосјео Котор-Варош, Скендер-Вакуф и Масловаре. У тим борбама убијено је 99 непријатељевих војника, а 70 их је рањено.

У борбама од 5. до 14. јануара Бригада је имала 52 погинула, око 50 рањених и 37 несталих. Цјелокупна комора је пропала и изгубљена, осим коморе 2. батаљона. Изгубљена је и бригадна архива и 1 радио-апарат, 4 тешка митраљеза, 3 пушкомитраљеза и 64

карабина.¹⁵⁰ Поред Милана Кнежевића водника вода и Милана Бабића, водника вода у шестој офанзиви из Бригаде су погинули:

Перо Арсић, секретар Штаба Бригаде, Илија Билбија, Мирко Бочек, Ђурађ Борић, Средо Петрушић, Стево Видић, Љупко Родић, Милан Вучић, Богдан Радочај, Мустафа Рахмановић, Јока Грубог, болничарка, Лазо Грбић, Васкрсије Савић, Петар Грбић, Стојан Стојић, Димитрије Данилук, Остоја Торбица, Хусо Екмећић, Гојко Тица, Босиљка Јевтић, Симеон Тширловић, Јован Јовановић, Бранко Чакарић, Ђорђе Јанковић, Рамис Шабановић, Богољуб Керезовић, Јован Ђербула, Симо Куњадић, Станко Грбић, Стево Кабић, Коста Кеџман, Ђуја Билбија, Стево Д. Митровић, Мирко Париповић, Томо Поповић, Божо Грубиша, Мирко Савић, Драгољуб Кнежевић, Милан Кнежевић, Павле Корсум, Ибрахим Коњић, Милан Латиновић, Смаил Одобашић, Мехо Палић, Зора Дарадан, Стојан Стојановић, Богдан Савић, те борац Иво, Милка и Стана,, болничарке чија презимена нису установљена.

Послије шесте офанзиве

И у другој половини јануара 1944. године, Бригада је, поред сталних борби против непријатељевих снага, а посебно четника, и даље била окупирана политичким и војничким сређивањем јединица. Неопходно је било реорганизовати чете и батаљоне, и појачати политичко-партијски рад, а посебно културно-забавни живот. У том раду драгоцјену помоћ Бригади је пружио Политодјел II. дивизије, другарица Боса Цвијетић, Вељко Драговић, Благоје Богавац и Лука Цветичанин. Они су своја револуционарна искуства веома вјешто преносили на младе. Идеолошко-политички успон у Бригади, захваљујући, прије свега, интензивном раду, био је све видљивији.

Бањолучка операција и непријатељска офанзива биле су и те како добра и драгоцјена школа у сваком погледу за те младе и изузетно поуздане и храбре

¹⁵⁰ Цсто, кут. 875, фасц. 3, док. 4.

борце. Као и увијек у сличним приликама, борци који су се посебно истицали у тим борбама примљени су и у КПЈ. Тих дана су готово све партијске ћелије и у четама и у батаљонима бројчано ојачале.

И у војничком погледу искуства из бањолучке операције и из офанзиве била су поучна и веома корисна. Команде чета и штабови батаљона анализирали су готово сваку борбу и из ње извлачили искуства за будуће војне операције Бригаде.

Исто тако, што прије је требало средити интендантуре, коморе и санитет у Бригади.

Већ 14. јануара, у зору, 2. чета 2. батаљона разбила је четничку Ђуковачку чету, која је припадала такозваном Кршу — четничком команданту на том подручју.

Том приликом је убијено 10 четника, међу којима и командир Ђуковачке чете Кутић Ђорђе.¹⁵¹ У току те борбе ослобођен је и познати пушкомитраљезац 12. бригаде Славко Бјеловук, којег су четници заробили за вријеме шесте офанзиве.

Треба истаћи и то да су 14. јануара Нијемци под притиском наших јединица напустили Котор-Варош и околна мјеста. Тако су јединице 11. дивизије поново запосјеле своје старе секторе.

Четници Уроша Дреновића и Лазе Тешановића концентрисали су се на сектору Карановац—Чемерница—Липовац, са сједиштем у Карановцу. Ваљда су рачунали да су партизанске снаге уништене у офанзиви, па су по селима ширили вијести да, наводно више нема партизана, а поготово не 12. крајишке бригаде, која је, како су они говорили, потпуно уништена.

Углед 12. бригаде на Котор-Варошком и Скендер-Вакуфском подручју био је изузетно велики. Самим тим што су јединице 12. бригаде одмах послје шесте непријатељеве офанзиве предузеле акције против четника, демантоване су све приче о тобожњем уништењу партизана. У наређењу Штаба Бригаде од 21. јануара 1944. године јасно се наређује јединицама да предузму шире акције против четника на цијелом том

150 Цсто, кут. 875, фасц. 3, док. 4.

подручју. Тако је први батаљон извршио покрет у правцу Липовац—Поповац, протјерујући четнике према Карановцу. У том прогону четника неколико их је убијено и рањено. Четници су, углавном, бјежали испред јединица 1. батаљона, не прихватајући готово нигдје борбу. Други батаљон је 22. јануара 1944. године извршио покрет у правцу Соколине—Вишевица, не наилазећи готово нигдје на отпор четника, а већ сутрадан се упутио правцем Јаворани, Меховци, Карановац. За вријеме тог покрета убијено је 5 четника и заплијењен је један путнички аутомобил, у који се возио четнички вођа Урош Дреновић и три виша њемачка официра. Према извјештају Штаба Бригаде, упућеног Штабу Дивизије 4. фебруара 1944. године каже се: „Банда је успјела да побјегне из аутомобила, и то, прије свега, због тога што друга чета тог батаљона није на вријеме успјела да блокира пут куда су побјегли. Разумије се, аутомобил је уништен.”¹⁵²

Трећи батаљон се налазио на сектору Вишевица, Ћуковац, Костићи, Гарићи, Скендер-Вакуф. Двадесет другог јануара 1944. завршио је чишћење сектора Мокри Луг, Боцац, Агино Село, Крмине и Љубачево. Батаљон се кретао према Карановцу. Четници су, углавном, бјежали испред батаљона, тако да до борби већих размјера није долазило. Акције јединица Бригаде, **Које** су трајале неколико дана, потпуно су распршиле четнике и повјерење народа у 12. бригаду поново је враћено. Тих дана, као и раније, борбено дејство Бригаде је било изванредно.

Послије чишћења тог терена од четничких банди, јединице Бригаде имале су краћи одмор, дан-два, што је искоришћено за војно-политичка савјетовања штабова батаљона и командира чета.

На тим савјетовањима расправљало се о грешкама у протеклом периоду ратовања и расправљало се о тактици непријатеља. Разумије се, говорило се и о попуни Бригаде и њеном сређивању. Посебан проблем био је недостатак оружја и муниције.

За вријеме бањалучке операције и у току шесте непријатељске офанзиве, било је осипања у Бригади.

им исто, кут. 876, фасц. 3, док. 23.

Послије офанзиве извјестан број тих истих бораца поново се враћао у Бригаду. Такви борци нису кажњавани, али су критиковани. У то вријеме главно је било да престројавање и бораца и народа иде у корист НОБ-а и да се све више сељака опредјељује добровољно за партизане и НОБ.¹⁵³

Прва половина фебруара 1944. такође је била пуна борби са четницима. Зима није попуштала. Јединице Бригаде су се кретале готово по свим селима и подручјима Котор-Вароша и Скендер-Вакуфа. На примјер, јединице 1. батаљона су тада биле на правцу Бања Лука—Котор-Варош, контролисале терен и уништавале и протјеривале четнике. Јединице тог батаљона су се сукобљавале и са Нијемцима који су се из правца Челинца кретали према Котор-Варошу. Посебно треба истаћи борбу са четницима вођену 9. фебруара 1944. у селима Поповац, Меховци и Карановци. Том приликом неколико четника је рањено и убијено, а што је најважније, протјерани су са тог терена и сељацима је, како су тада говорили партизанима, лакнуло, јер су већ били сити и четника и њихове сталне и непрекидне пљачке. Други батаљон се налазио на положајима Липовац—Товладићи, Кабловић—Јаворани, са задатком затварања правца Бања Лука—Карановац, према Котор-Варошу, и на том правцу прогањали су и уништавали четнике.

Јединице 3. батаљона биле су оријентисане према Скендер-Вакуфу, Мокром Лугу, Котор-Варошу и Масловарама. Задатак је био протјеривање и уништавање четника и држање слободних територија у тим селима.

Такоређи није било дана када се јединице 12. бригаде нису сукобљавале са четницима. Мада су четници избјегавали борбу, они су, ипак, представљали велики проблем, што се констатује у извјештају 12. бригаде упућеном 16. фебруара Штабу 11. дивизије. У том извјештају говори се о извођењу војне обуке са командирима, водницима и десетарима, читању карата и топографских знакова. Млади, тек примљени војни-

¹⁵⁴ Исто, фасц. 3, док. 3.

ци, учили су да рукују оружјем, да пуне и празне пушке и пушкомитраље, да бацају бомбе, борбу прса у прса, заштиту, нападе, одбрану, будност, етражарску службу, чување војне тајне и тактику партизанског ратовања. Посебна се пажња посвећивала поступку старјешина према борцима, сталном попуњавању чета новим борцима са терена, на коме је Бригада дејствовала и правилном односу према народу. У политичком раду значајно мјесто имале су теме о карактеру и циљевима народноослободилачке борбе. И даље су постојали проблеми везани за слабу одјећу и обућу бораца и старјешина, исхрану, и друго.

Тих дана услиједило је наређење Штаба Дивизије, према коме је Бањалучки одред требало да уђе у састав Бригаде, као њен 4. батаљон. Међутим, због ситуације на терену и специфичности те партизанске јединице, ускоро је услиједило и друго наређење, којим се Одред изузима из састава Бригаде.

Бројно стање Бригаде било је: 717 бораца, 507 пушака, 36 пушкомитраље, 52 пиштоља, 234 ручне бомбе, 18.354 метака, 2 телефонска кабла, 2 телефона, 14 јахаћих и 52 товарна коња. Сваки батаљон имао је своју интендантуру. Постојао је бригадни и батаљонски санитет и болничарке по четама. Према томе, Бригада је, углавном, била комплетирана и, за партизански начин ратовања, релативно добро опремљена.¹⁵⁴

Сачувани су Закључци са сједнице Дивизијског комитета од 7. фебруара 1944, у чијем раду су учествовали члан Покрајинског комитета КПЈ за БиХ — Авдо Хумо и секретар Обласног комитета за Босанску крајину — Осман Карабеговић. Иа тој сједници дата је оцјена спољне и унутрашње политичке ситуације и стања партијских организација у бригадама 11. дивизије. У тим закључцима се констатује да је стање у Бригади добро и дају се шири задаци за даљи рад. Наводимо неке ставове из Записника:

„По питању савеза СССР-а, Енглеске и Америке протеже се још доста ускости, које се у оквиру будућег рада морају ликвидирати. Није се

¹⁵⁴ Исто, фасц. 3, док. 3.

успјело да се Одлуке Другог засједања АВНОЈ-а и стварање Националног комитета схвате као почетак стварања државе. И у војсци и на терену мало се урадило да се Одлуке популаришу и да се схвати историјски смисао државничких одлука Другог засједања АВНОЈ-а. Није се успјело да се пред 6. непријатељску офанзиву у нашој дивизији створи широка перспектива код бораца и прикаже међународни значај развитка наше борбе, те карактер тих одлука. Отуда се и десило да је било неправилних процјена по питању утјецаја четника у средњој Босни, цијенећи њихов утјецај само кроз прилике у средњој Босни, а не у земаљском размјеру. Њихов бројчани прираштај није свађен довољно брзо, јер наша реакција није била никаква у односу на њихову активност после 6. непријатељске офанзиве. Данашња војно-политичка ситуација у свијету и у Земљи, а специјално на терену средње Босне, поставља пред нас најјачу активизацију и војничку и политичку у борби против четника. Искористити сваку ситуацију да их војнички дотучемо, а политички изолирамо од народа, гдје они још имају утјецаја, то мора бити један од најважнијих задатака у нашем раду. У партијској организацији треба разбијати схваћање о бесплодности борбе против четника .. ,"¹⁵⁵

О ставу према западним савезницима говори директива ЦК КПЈ:

„а) Треба истицати све што савезници чине за нас (присуство делегације, помоћ, примање рањеника, изјаве државника, штампе, итд.).

б) Треба избјегавати секташки став према Енглеској и Америци (схватити да ми стварамо нову државну заједницу, учвршћујемо њен спољно-политички положај).

ц) Не критиковати унутрашње уређење савезничких земаља.

155 Исто, кут. 866 А, фасц. 9, док. 6.

д) Када се говори о савезничким одлукама доносеним у Техерану, треба истицати не само СССР, него и савезнике ..."

Што се тиче рада и организационог јачања партијских организација у јединицама и рада на терену, указује се на: борбу за безусловно спровођење партијских одлука и директива, ликвидацију теоретске заосталости, помоћ Партије СКОЈ-у, непрекидан рад са народом, фамилијарност, итд. Указује се и на рад штабова, војно-политичке припреме и обуку бораца и руководилаца, потребу развијања демократизма у раду партијских организација, проблем дезертерства, мобилизацију нових људи и рад на терену, смањење жртава у борбама и акцијама, помоћ партијским организацијама у одредима, развијање обавештајне службе, итд. Посебно се указује на недовољну одговорност, која се испољила и у шестој офанзиви.

Након доношења ових закључака покренуто је и велико такмичење у јединицама Дивизије. Такмичење ће у 12. бригади бити спроведено од половине марта и у току априла 1944. године и даће добре резултате.

И у другој половини фебруара 1944. године Бригада се налазила на просторији: Скендер-Вакуф—Масловаре и Котор-Варош, и за то вријеме батаљони су повремено имали мање сукобе са непријатељем, претежно четницима. Због велике зиме и слабе одјевености, завладао је грип, али без већих посљедица. Слободно вријеме и предах између борби коришћен је за одржавање скупова са становништвом, што је имало позитивне политичке резултате, мада се омладинци са тог терена још увијек нису масовније укључивали у чете и батаљоне.¹⁵⁶

У то вријеме у 2. батаљон за заменика политичког комесара батаљона постављен је Тоне Викић, а на његово мјесто, за замјеника политичког комесара у 3. батаљон, постављен је Милан Мајкић.

У току фебруара из Бригаде су погинули: Драган Тошић, командир вода, Крстан Стојановић, Здравко Новаковић и Борко Шикањ, борци.

им исто, кут. 876, фасц. 3, док. 23.

Покрет у рејон Прњавор—Добој—Дервента

Почетком марта 1944. године Бригада је извршила покрет са устаљеног подручја Котор-Варош—Скендер-Вакуф, са циљем да ликвидира четничке јединице ЈБубе Бундала и Владе Винчића и разруши комуникацију Добој—Дервента и Теслић—Дервента. У току покрета према Јошавци и Српској Моравици, чете 1. батаљона су, у рејону с. Опсјечко, имале мање сукобе са Нијемцима и четницима, и том приликом је убијено и заробљено неколико четника. Истовремено, 2. батаљон је извршио покрет преко Узломца према с. Станарм, а 3. батаљон према Клупама и Чечави. У току тог покрета батаљони нису имали већих сукоба са четницима, који су, углавном бјежали.

У том периоду појачан је политички рад у селима. Као посљедица тога, а нарочито због успјеха у борби против четника, у Бригаду је мобилисано 45 омладинаца. То је било од посебног значаја за још јачи политички утицај партизана, односно идеја НОП-а на том подручју.

И наредних дана батаљони су имали повремене и претежно мање сукобе и борбе са четницима, којима су стално наносили губитке. Старјешински и борачки састав Бригаде стекао је велика прилична искуства и своје тактичке поступке прилагођавао конкретной ситуацији. Формиране су ударне групе и вршени чести иоћни упади у четничке логоре и њихову позадину. Четничка контрареволуција у средњој Босни губила је политичку и војничку битку, а народ тог подручја све више се опредјељивао за НОП. У вези са тим, у извјештају Штаба Бригаде, послатом Штабу 11. дивизије тих дана, констатује се да је појачан политички рад, а одржавање културно-забавних приредби веома добро примљено код млађег свијета, што је знатно допринијело да се један број младих људи определијели за партизане . . .¹⁵⁷

¹⁵⁴ Исто, фасц. 3, док. 3.

Десетог марта 1944. године Штаб Бригаде послао је писмо потчињеним јединицама, у коме се, поред осталог, наводи:

„С обзиром на то да Бригада пролази кроз кржаве битке и велика политичка искушења, Штаб Бригаде поставља задатак ударничког такмичења пред свим јединицама:

— прво, ко ће више успјети мобилисати нових снага и попунити своју јединицу, при томе посебно водити рачуна да се мобилизација врши правилно и без икаквих грешака;

— друго, ко ће више успјети да уништи непријатељских војника и њихових слугу, са мање утрошка муниције; при томе водити рачуна да се маневрима и брзим упадима уништи што више непријатељских војника;

— треће, ко ће више успјети да обради политичких тема у својој јединици; при томе водити рачуна да се, прије свега, обраде оне теме које су већ предвиђене у плану рада;

— четврто, ко ће више успјети да сузбије неписменост, развије дописништво и да изради цепних и батаљонских листова;

— пето, ко ће више успјети да одржи конференција по селима и дилетантских приредби;

— шесто, ко ће више успјети да открије непријатељских пунктова и четничких јатака по селима. Уз образложење овог писма каже се, поред осталог, да се жеља за оваквим такмичењем појавила још од раније у јединицама".¹⁵⁸

Такмичење је почело 12. марта 1944. године. Рецено је и то да ће Штаб Бригаде похвалити најбољи вод, чету, батаљон или појединца, а ако резултати буду видљиви похвале ће дати и Штаб Дивизије.

Ово такмичење почело је са пуно ентузијазма и ријешености да се постигне што више успјеха.

У другој половини марта 1944. Бригада је готово стално била у покрету, и то на секторима Прњавор—Теслић и Тешањ. Повремено, јединице 12. бригаде

¹⁵⁴ Исто, фасц. 3, док. 3.

су избијале на пругу Добој—Дервента, рушећи комуникације и уништавајући жељезничке станице. У том периоду било је већих и мањих сукоба са четницима и неким мањим домобранским снагама.

Присуство јединица НОВ на том подручју присиљило је четнике да се све више приближавају њемачком гарнизону у Теслићу, Добоју, Дервенти и Бањој Луци, тражећи од њих директну заштиту.

У том периоду Бригада је мобилисала 56 нових бораца, али је Бригаду напустило око 20 који су тек прије 15—20 дана мобилисани.

У извјештају Штаба Бригаде за март, послатом Штабу Дивизије, каже се да је „храна, одјећа и здравствено стање, углавном, задовољавајуће. Али проблем наоружања и даље је акутан”.¹⁵⁹ У борбама око Челинца, Скендер-Вакуфа и Теслића погинули су: Ранко Драгић, командир вода, чувени пушкомитраљезац, родом од Приједора; четна болничарка Роса Јевтић и борци Хусо Кикић, Обрад Јапунцић и Милош Стојановић.

У марту су извршене и неке кадровске промјене. Коста Семиз, политички комесар 1. батаљона, постављен је за замјеника команданта 2. батаљона. За политичког комесара 1. батаљона постављен је Драго Ковачевић, за замјеника команданта 3. батаљона постављен је Гојко Маринковић¹⁶⁰, а 28. марта 1944, мјесто Петра Мећаве, за команданта Бригаде постављен до садашњи замјеник команданта бригаде Миле Вученовић.¹⁶¹ Извршене су кадровске промјене и у командама чета, водовима и десетинама, те у приштапским јединицама 12. бригаде.

Одлазак Петра Мећаве

Штаб Бригаде се налазио у селу Клупама, када је од Штаба 5. корпуса добијено наређење: „Одлуком Штаба 5. корпуса НОВЈ, Петар Мећава, командант 12.

¹⁵⁹ Исто, фасц. 4, док. 24.

ио исто, кут. 877, фасц. 5, док. 12.

^{1,1} Исто, фасц. 3, док. 9.

крајишке НОУ бригаде, поставља се за замјеника команданта 10. НОУ крајишке дивизије. На пут кренути одмах".

Пошто је Мећава одмах морао кренути на пут, није имао времена ни да се опрости са својим борцима. Припадници приштапских јединица и јединица, које су биле ближе Штабу Бригаде, ипак су успјеле да се поздраве са својим командантом. Било је и љубљења и дирљивих ријечи и топлих поздрава команданта са својим борцима. Очигледно, одлазак Мећаве тешко је пао борцима, јер то је, у правом смислу те ријечи, био одличан командант, којег су борци веома цијенили. Мећава је био храбар човјек, добар командант и способан руководилац. Схватио је и потпуно примјењивао партизански начин ратовања. Био је и члан КПЈ и дисциплиновано извршавао постављене задатке. Настојао је увијек да буде непристрасан, па чак и у тешким борбама и маневрима.

Имао је повјерење у борце, а и борци у свог команданта.

Мећава, као командант Бригаде, није се морао увијек наћи у првим борбама, мада је његово присуство на главном правцу напада јединица и те како уливало сигурност и доприносило побједи. Он је то знао и чешће је излазио на правац главног удара Бригаде. Било му је много стало до угледа Бригаде. О успјесима и борбама Бригаде често је говорио у вишем штабу и у народу, у крају кроз који се Бригада кретала. Био је непосредан у разговору са борцима. Знао је с њима да заигра, запјева, да се пошали и да се одушеви неким вицом, или спретностима појединих бораца. Борце је волио, а и они њега. Када би му неки борац, кога је изузетно волио, погинуо, данима би био тужан. Сматрао је, и то са правом да сви борци „морају ратовати". Зато је понекад и другове из комора и интендантуре својих јединица слао у борбу: „Нека мало меци попрскају и по казанима биће боље снабдијеваће ..."

Сатима је знао да учи борца ратној вјештини и: уживао је у постигнутом успјеху. Волио је људе.

Много топлих и лијепих ријечи изречеио је о том команданту, који је проглашен за народног хероја Југославије.

„Међави је тек тридесет година. Неуморан је и стално у покрету, самопоуздан и пун најсмијелијих планова. Прави командант устаничке војске, који се развијао с њом заједно и од борца постао командант Бригаде, баш због тих својих особина. Ако не погине, а смрт стално лебди око те симпатичне и смионе главе, он ће војничкој слави, коју је већ стекао, сигурно додати још много подвига .. „¹а

На жалост, тај храбри командант је 20. октобра 1944. године погинуо у борбама на Травнику, баш онако како је и ратовао — у јуришу и у нападу. Погибија команданта Међаве тешко је пала борцима 12. крајишке бригаде, који су, у то вријеме, из ослобођеног Београда, прешли у Срем.

Послије одласка Међаве, као што смо већ рекли, за команданта 12. крајишке бригаде постављен је његов замјеник Миле Вученовић, који је Бригаду водио до краја рата — до коначног ослобођења земље.

Миле Вученовић, столарски радник из Приједора, комуниста и борац од првог дана устанка 1941. године, био је по нарави тих, миран и скроман, али изузетно храбар, одлучан и сталожен борац и старјешина. Често је говорио: „Много сам од Међаве научио ...“ Храбро га је и поуздано замијенио. Под његовом командом Бригада је водила низ успешних борби — све до коначне побједе над непријатељем. Миле Вученовић је био такође цјењен, поштован и омиљен код својих бораца и старјешина и у рату и послије побједе.

Из извјештаја замјеника политичког комесара 12. бригаде од 30. марта 1944. године Мирка Вранића, пућеног ЦК КПЈ, види се да се стање и рад у Бри-

^а Родољуб Чолаковић, „Записи из ослободилачког рата“, књ. 5, „Свјетлост“, Сарајево, 1966. стр. 30—38.

гади знатно поправило. Ево неких констатација из тог извјештаја.¹⁶²

„Партијска организација Бригаде броји по списку 195 чланова, на лицу 182 организованих у 19 ћелија. Команданта има 16, скојевских акти-ва има 15, са укупним бројем чланова 182, од којих 25 другарица. Социјални састав чланова Партије је следећи: 25 радника и полурадника, 155 земљорадника, 5 интелектуалаца и 3 војника. У вријеме од напада на Бањалуку, тј. од 1. I 1944. године, па до 30. ов. мјесеца погинуло је 14 члаиова, рањено 17, а нестало 2. Мањи орга-низациони недостаци уклоњени су, и опћенито узевши, партијска организација у организационом погледу задовољава . . .”

Наводе се и проблеми Бригаде: мобилизација но-вих бораца, дезертерство, губици у борбама и теорет-ски рад.

Што се тиче војничке проблематике, каже се да су борбе против Нијемаца и четника, а нарочито у шестој офанзиви, показале да самосталност командног кадра није на потребној висини. Критикује се схвата-ње „о неплодности борбе против четника”.

Ради увида у политичко стање у Бригади, цитира-ћемо дио извјештаја:

„Политички рад у нашој Бригади у задње вријеме приличан је, још не може задовољити, јер су комесари чета слабије теоретски уздигнути, а што делегати још нису нашли своје мјесто и не осјећају се као руководиоци, како у раду тако и у животу саме чете . . .”

Оспособљавање делегата и комесара чета и њихово удубљивање у рад поставља се као нај-важнији проблем у политичком раду. Други ва-жан проблем представља полит. рад на терену. Тежиште политичког рада била је прорада Одлу-

¹⁶² Архив ВИИ, фонд НОР-а, филм број 1, снимак 338—339.

ка Другог засједања АВНОЈ-а. Рађене су теме: О Националном комитету, Краљу и монархији, О Федеративној Југославији, Резолуција ЗАВНО-БиХ-а, те Наша штампа ..

За културно-просвјетни рад констатује се да се он сада одвија добро, да одбори раде, да постоје хорови, да батаљони могу сами да дају приредбе, те да је тежиште рада на искоријењивању неписмености.

О раду СКОЈ-а каже се да је много побољшан, да СКОЈ заузима своје право мјесто, те да се редовно одржавају радни и теоријски састанци.

У извјештају се констатује да је било неколико случајева самовољног узимања намирница, да санитарско збрињавање није најбоље организовано и да је 60% бораца босо и са слабом одјећом, да исхрана задовољава, итд.

Дејства на просторији између Врбаса и Босне

Почетком априла 1. батаљон налазио се на положају У^с- Љескове Воде и са своје двије чете чисто терен од четника, у рејону с. Мали Прњавор. Мала Сочаница и Црнча. Већ 3. априла 1. и 3. батаљон извршили су напад на непријатељево упориште Цер, гдје се налазила једна сатнија домобрана са 60 милиционера. У тој борби убијено је неколико непријатељевих војника, а заробљена су 4 домобрана и један официр.

Седмог априла 1. батаљон је извршио покрет у правцу с. Поточани—Деветине, гдје је остао до 11. априла, са задатком затварања комуникације Бања Лука—Прњавор. Наредног дана три четничке бригаде: Врбаска, Црновршка и Јошавачка, уз помоћ Нијемаца, окупили су своје снаге и, са правца Кокора и Клашница, извршили напад на 1. батаљон, у Деветинама. Након трочасовне жестоке борбе, четници и Нијемци су присиљени да се повуку у Клашнице. Убијено је 5, рањено 7 непријатељевих војника. Губици батаљона били су 1 рањен и 3 заробљена. Заробљене борце четни-

ди су предали Нијемцима, који су их отјерали у заробљеништво. Сва тројица су се, након завршетка рата, вратила својим кућама.¹⁶³

Од 1. до 5. априла, јединице 2. батаљона су се налазиле на положајима Клупе и затварале комуникацијски правац: Теслић—Клупе—Масловаре. Четвртог априла једна група од 40 бораца, са замјеником команданта батаљона Костом Семизом, извршила је напад на четнике у с. Мишићима и Пасјачи. Убијено је 6, а рањено 7 четника. Сутрадан је батаљон, преко Чечаве, извршио покрет према Јоховцу. Једна чета остала је да штити бригадну амбуланту, а батаљон је са двије чете извршио напад на жељезничку станицу у Јоховцу. Заробљено је неколико домобрана и мања количина оружја и војне опреме. И наредних дана чете 2. батаљона имале су сукоб са непријатељем, приликом преласка Фоче, гдје је око 200 милиционара, са усташама и домобранима, покушало да осујети рушење жељезничке пруге и телефонских линија код жељезничке станице Комарице. Крећући се у двије колоне, јединице батаљона одбациле су непријатеља према Церу и Добоју, гдје су запосјели цркву и школу. Командант Бригаде, који се кретао са батаљоном, наредио је да се изврши јуриш. Чете су, после кратке и жестоке борбе, протјерале непријатеља и овладале зградама школе и цркве. У тој борби непријатељ је имао 2 мртва и 3 рањена војника. У 20 часова стигао је и 3. батаљон, који је добио задатак да ликвидира и запали жељезничку станицу у Комарици.¹⁶⁴

Трећи батаљон са своје двије чете 1. и 2. априла налазио се на Гојаковцу са задатком да контролише сектор према Крижу и Јелаху. Једна чета је остала у Чечави, у заштити бригадне амбуланте. Четвртог и 5. априла, по наређењу Штаба Бригаде, заједно са 1. батаљоном, нападали су на упориште Цер. Ту је било 80 домобрана и 60 милиционера. Јединице 3. батаљона, заједно са 1. батаљоном претресали су села Станове и Буковицу, ради разбијања и уништења четника. До-

¹⁶⁸ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 866, фасц. 4, док. 25.

³«* Исто.

мобрани и милицијма, који су се налазили у с. Сивша, чувши борбу са четницима, побјегли су према Добоју.

Седмог априла чете батаљона су кренуле према Појезни. Одатле су, по наређењу Штаба Бригаде, кренуле у акцију на Цер. Спаљена је жељезничка станица Дажница и 6 вагона, а разрушена је и пруга у дужини од 60 метара. Сутрадан је ликвидирана и жељезничка станица Комарица, гдје се налазило око 30 домобрана и жељезничара. Том приликом спаљено је 15 вагона натоварених дрвима и празним бензинским бурадима, потргано је 60 метара пруге и исто толико телефонских линија.¹⁶⁵

Првих 15 дана априла јединице 12. крајишке бригаде су готово непрекидно биле у акцијама. Пролазак кроз многобројна села, излазак на пругу Добој—Дервента и акције које су вођене, оставиле су снажан политички утицај на сељаке тих крајева. За тих 15 дана априла у Бригаду је дошло 29 нових бораца. И даље је велики проблем био одјећа, обућа и оружје.

Редовно су одржавани састанци чета и батаљона. Јединица је без поговора извршавала задатке.

Тих дана, поред политичке активности, формиран је и Војни суд при Бригади. Суд је имао, поред осталог, и задатак да испитује сваког дезертера и да предузима оштрије мјере према њима. Утолико прије што је народ тог краја све више подржавао партизане и НОБ. Све више су борцима Бригаде нудили храну, преноћиште и низ других услуга — преношење рањеника и брига о њима.¹⁶⁶

У периоду од 1. до 15 априла 1944. погинули су: Драган Марељ, Стојан Кеча, Рифат Марош, Петар Милаковић, Душан Љујић и Јово Маран.

Јединице 12. бригаде и даље су биле у покрету. Први батаљон је заузео позицију око Бошковића, Чардачана и Ариповића, да би затворио правац Клашнице—Прњавор. У покрету од Вијачана до Деветина убијено је неколико четника и јединице батаљона су протјерале четнике према Клашницама. Деветнаестог апри-

¹⁶⁵ Зборник НОР-а, **ТОМ** IV, књ. 21, док. 8, стр. 33.
¹⁶⁶ Исто, књ. 24, док. 73, стр. 238.

ла 1. батаљон је, заједно са 3. батаљоном, напао на непријатељево упориште Траписте. Послије акције на Траписте, која није успјела, батаљон се вратио у Бошковиће, гдје је затворио правац Бања Лука—Прњавор. Трећи батаљон се налазио у Вучјаку, одакле је извршио покрет према Пажанима, Кришковцима и још неким селима. Пребацивао је неке своје патроле и у Лијевча-Поље, а заједно са првим батаљоном, учествовао је и у нападу на Траписте, који, као што је већ речено, није заузет. Међутим, непријатеља је очигледно изненадио напад партизана на Траписте.

Јединице 2. батаљона 19. априла извршиле су демонстративни напад на Клашнице, ради заштите 1. и 3. батаљона, који су нападали Траписте. Посада непријатељевог упоришта у Клашницама била је изузетно јака, са добрим наоружањем. Ту су се налазили Нјемци, усташе и домобрани. Испред њих су се, већ по устаљеном правилу на том подручју, налазили четници, који су се приликом нашег напада, склањали под заштиту својих господара.

Ту су синхронизовано и под јединственом командом четници и усташе нападали на јединице 2. батаљона. С обзиром на то да су непријатељеве снаге биле бројно надмоћније, батаљон је добро прошао. Није имао ни мртвих ни рањених, док су четници имали 4 погинула и неколико погинулих домобрана.

Вријеме од 15. априла до 1. маја, и поред тога што су јединице бригаде биле у сталним акцијама и борбама, искоришћено је за војничку обуку и стицање што више војничког знања. На примјер, војне старјешине су учили читање карата, оријентацију на терену помоћу бусоле. Са новопримљеним борцима се, такође, пуно радило. Увјежбавали су руковање оружјем, борбену обуку, итд.

Одржана су и партијска савјетовања по јединицама, гдје се говорило о недостацима политичког и партијског рада. Говорено је и о међуљудским односима, посебно о држању у акцијама и борби за спасавање рањеника.

У периоду од 15. до 30. априла 1944. са овог под-
РУ^чЈ^а У Бригаду је ступило око 100 нових бораца, уг-
лавном омладинаца. Морал и борбена готовост били су
на завидној висини.¹⁶⁷

Важно је навести упутство које је Штаб Бригаде
у том периоду упутио својим јединицама: „С обзиром
на то да идемо на нов терен и долазимо у додир са
пољским мањинама, које још нису ступале у редове
НОБ-а, треба настојати да их нашим активним поли-
тичким радом окупимо и сврстамо у наше редове ..”¹⁶⁸

У том крају средње Босне било је око 15.000 ста-
новника пољске националности.

Даље у писму се истиче да политички комесари и
војни руководиоци морају све урадити да се придобију
Пољаци за НОБ. Стога треба одржавати масовне на-
родне конференције и објашњавати Пољацима циље-
ве и карактер наше борбе. Разумије се, треба говори-
ти и о успјесима Совјетске армије, савезника и НОБ-а.
Са борцима који приступају Бригади треба правилно
и људски поступати. Свако неправилно понашање би-
ло би штетно, па о томе треба водити рачуна.

Бригада је добила и 4. батаљон

Штаб 5. корпуса наређује Штабу 4. дивизије да
формира један батаљон, јачине од 220 бораца, првен-
ствено из Подгрмечког и Козарског одреда. На основу
тог наређења, Штаб 4. дивизије је 28. марта издао на-
ређење потчињеним јединицама да 1. априла форми-
рају батаљон и да због тога одређен број људства
упуте у Сански Мост, гдје је батаљон и настао. Ба-
таљон је 20. априла 1944. године стигао у рејон Ко-
тор-Варош, у састав 12. бригаде, као њен 4. батаљон
— имао је 188 бораца.^{11m9}

¹⁸⁷ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 866, фасц. 4, док. 27.

¹⁶⁸ Исто, кут. 877, фасц. 8, док. 1.

^{1,9} Зборник НОР-а, том IV, књ. 23, док. 133, стр. 491.

За команданта батаљона постављен је Ђоко Бањац, за комесара батаљона Дане Шобот, а за замјеника политичког комесара Никица Гашић.

Ђоко Бањац је родом из Санице. Био је борац познатог Пролетерског (крајишког) батаљона. Иначе, Ђоко је био пушкомитраљецац у том батаљону, познат по својој храбрости и борбености. На дужност команданта 4. батаљона дошао је после завршене официрске школе при Врховном штабу, која се тада налазила у слободном Јајцу.

Поред тих руководилаца, батаљону је додијељено и 10 старјешина из 12. бригаде на дужности командира, комесара и њихових замјеника у четама тог батаљона.¹⁷⁰

Формирањем 4. батаљона ударна снага 12. бригаде је веома порасла. Заправо, борци тог новог батаљона били су вјешти и добри војници, прошли кроз многе окршаје. За партизанске услове ратовања, били су веома добро наоружани, а мање-више сви су имали енглеске униформе, које су савезници спустили на слободну партизанску територију.

Борци у батаљону су били младићи од 18 до 20 година. У Бригади су се радовали што су борци тог батаљона са собом донијели доста пушака, митраљеза и бомби.

Додаском 4. батаљона, Бригада је нарасла на 942 борца.¹⁷¹

Тада је имала четири батаљона, интендантуру, митраљеске водове и добру санитарску службу. За те услове ратовања била је и прилично добро наоружана. Имала је 628 пушака, 37 пушкомитраљеза, 4 тешка митраљеза, 12 стројница, 57 пиштоља, 178 ручних бомби, 18.698 пушчаних метака, 16 јахаћих и 65 товарних коња.

У наредним борбама показало се потпуно оправданим што је добила такав батаљон.

Дошло је већ прољеће 1944. године. Јединице 12. бригаде су се од првог до 5. маја налазиле на слиједи-

¹⁷¹ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 877, фасц. 5, док. 14.

¹⁷¹ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 876, фасц. 4, док. 10.

ћим положајима: 1. батаљон на сектору Бошковићи—Друговићи, са задатком затварања комуникације Клашнице—Прњавор, 2. батаљон на сектору Палачковац—Глоговац управо је затварао правац Дервента—Прњавор, 3. батаљон на положајима Кришковци—Поточани, а 4. батаљон био је на положајима Подбрђа, према цести Бања Лука—Котор-Варош. Територијално то је био велики простор који је Бригада покривала. Задатак јој је био да јој ништа не промакне, а да она не контролише. То је истовремено захтијевало стално кретање јединица Бригаде, а самим тим и непрекидне борбе са четницима, који су се и даље у већим или мањим групама кретали по том терену.

Усташе, домобрани и четници су ее веома често удруживали и нападали јединице 12. бригаде. непријатељ је тих мајских дана 1944. године био активнији, него ли прошлих мјесеци, вјероватно и због тога што је стално присуство јаких партизанских снага на терену средње Босне збунило и њих и њихове господаре.

Јбути на четничке банде које су их непрекидно узнемиравале, пресретале курире или интендантуре, и нападали их, једна група од 80 партизана 2. батаљона 12. бригаде самоиницијативно је 30. априла напала повећу групу четника у селу Детлаку, под командом познатог четничког кољача Влада Винчића. Група је бројала око 200 четника. Борба је била жестока. Убијено је десетак четника, већи број рањено, а заплијењено је 10 пушака, 2 пушкомитраљеза, 20 бомби и извјесна количина муниције. У овој борби истакао се борац Петар Шкрбић.

На жалост, у тој борби непријатељев пушкомитраљезац смртно је погодио Косту Семиза, замјеника команданта 2. батаљона. Коста је погођен испод срца и у стомак. Умро је након једног сата на путу за Палачковац. Сахрањен је у истом селу.¹⁷²

Губитак тог изванредног борца и руководиоца тешко је пао и батаљону и Бригади.

У 12. бригади било је познато да је Коста Семиз често, захваљујући својој умјешности и храбрости,

¹⁷² Исто, кут. 866, фасц. 3, док. 24.

рјешавао борбе које је водио његов батаљон. Комунисти су у њему гледали узорног, храброг и оданог члана КПЈ и борца.

Коста Семиз је био један од оних руководилаца 12. бригаде, који су без резерве прихватили Међавину тактику ратовања. Многим примјерима је то већ и доказао. Попут Међаве носио је увијек са собом више бомби. Сам или са мањом групом другова волио је да упада у непријатељеве ровове и да ухвати непријатељског војника и да преко њега открије драгоцене ратне тајне. „Открио сам његову живу реч“, волио је да каже Коста. Тај храбри човјек волио је да туче из пушкомитраљеза по непријатељевом строју. А гађао је тачно и прецизно.

Коста је свој борбени пут започео на Козари, гдје се истакао храброшћу и умјешношћу у ратовању. Његова смрт је значила велики губитак и за батаљон и за Бригаду. У сјећању су остале његове ријечи: „Па, какав би ја био војник и партизански руководилац ако вечерас не бих са друговима ишао у бомбаше.“ Имао је свега 22 године када је погинуо. У периоду од 15. априла до 1. маја, поред Косте Семиза, погинули су и Мирко Гутић, водник вода, и Јово Мараш.

Дејства у мају и јуну и резултати такмичења

Петог маја 1944. године 12. бригада добила је задатак да са својим јединицама крене према Узломцу и припреми се за предстојећи напад на Котор-Варош, који су Нијемци од 20. априла поново држали у својим рукама.¹⁷³

Борци 12. бригаде нису се посебно радовали повратку на територију Котор-Вароша, односно Скендер-Вакуфа, гдје су приближно остали више од 10 мјесеци, разумије се, ни самом нападу на Котор-Варош.

Док су се јединице 12. бригаде припремале за пут, надлетели су непријатељеви авиони, бацили бомбе и митраљирали мјеста гдје су се налазиле јединице 12. бригаде.

175 Исто, фасц. 4, док. 10.

За напад на Котор-Варош Бригада је располагала са сљедећим информацијама: у Котор-Варошу се налази око 600 непријатељевих војника — Нијемаца, усташа и домобрана. Добро су наоружани, а град су бункерима добро утврдили и обезбиједили. Очекују партизански напад, па неће бити изненађени.

Према наређењу Штаба 11. дивизије, у самом нападу на град учествоваће 1. и 4. батаљон 5. козарске бригаде и 1. и 2. батаљон 12. бригаде, док ће 3. и 4. батаљон 12. бригаде затворити правац од Бање Луке и спречавати евентуални долазак помоћи непријатељевом гарнизону у Котор-Варошу.

Према наређењу Бригаде, први батаљон ће нападати болницу и пошту у граду, а после ликвидације тих упоришта потпомоћиће ликвидацију највећег упоришта у граду, који је непријатељ веома добро учврсто.

Други батаљон је добио задатак да се пребаци на лијеву страну ријеке Врбање и нападне цамију, коју је такође непријатељ добро утврдио, те да након ликвидације цамије запосједне ћуприју у граду.¹⁷⁴

Већ у самом нападу видјело се да је Котор-Варош утврђен и да га неће бити лако заузети. Непријатељ се, очигледно, спремао за одбрану и све је правце упорно бранио.

И поред свих настојања и непрекидних јуриша, партизани цијелу ноћ нису успјели да освоје ни једно упориште. Напади су заустављени, непријатељ је давао отпор, био је снабђевен тенковима и бројном артиљеријом, а био се веома добро утврдио и изradio посебне бункере за одбрану. Готово сваку тврђу зграду, а њих је било десетак, претворио је у непробојни бункер. Очигледно град се могао заузети само под условом да партизани имају и одређена оруђа, оружја и ратну технику за освајање поменутих утврђења.

Штаб 11. дивизије наредио је: уколико напад не успије прве ноћи, поновити га другу ноћ. Из оправданих разлога Штаб 11. дивизије одустао је од другог напада на Котор-Варош и о томе обавијестио шта-

¹⁷⁴ Исто, док. 27.

бове бригада. Грешком курира који су преносили по-руку, јединице 12. и 5. бригаде нису биле обавијештене о томе, па су и другу ноћ поновиле напад. Ни тај напад није успио. Јединице Бригаде су изгубиле шест другова, а једанаест их је рањено.

Јединице 12. бригаде су се повукле на првобитне положаје, затварајући правац Котор-Варош—Масло-варе—Шипраге.

Седмог маја снаге 3. батаљона 12. бригаде биле су на положајима Липовац, Поповац, Јаворани, и цио дан водиле борбу са четницима, потпомогнутим усташама и Нијемцима, који су хитали у помоћ угроженом гарнизону Котор-Вароши.

Осмог маја непријатељеве снаге из Бање Луке, са 7 камиона (пуних војника), три тенка и са неколико артиљеријских оруђа нападале су снаге 4. батаљона, које су се налазиле на том положају и затварале правац према Котор-Варошу.

Десетог маја 1944. године непријатељеве снаге из К. Вароша, јачине двије сатније, са једним минобацачем и два пушкомитраљеза, прешле су у Врбање и напале мање јединице 12. бригаде, са циљем да их одбаце што даље од К. Вароша. Непријатељ је дочекан јаком ватром јединица 12. бригаде и приморан да се повуче према К. Варошу.

Јединице 12. бригаде су се поново нашле на својим старим положајима — на которварошком и скендервакуфском подручју.¹⁷⁵

У другој половини маја јединице Бригаде нису имале жешћих борби, осим, разумије се, што су се и даље непрекидно сукобљавале са слабијим и јачим четничким снагама.

На примјер, 16. маја 650 четника, појачаних групом усташа, напале су јединице 12. бригаде, које су се налазиле у Рађићима. Борба је трајала више од три сата. Непријатељ је изгубио четири војника, и већи број је рањен, а батаљон Бригаде, мада је потпуно распршио и растјерао и четнике и усташе, није имао мртвих ни рањених бораца.

¹⁷⁵ Исто, фасц. 4, док. 10.

Четници су поново заједно са усташама, 19. и 20. маја напали јединице 4. батаљона, које су затвориле дравац К. Варош—Масловаре, али су одбачени. До 25. маја непријатељ је мировао. Заправо, платио је посљедње испаде, и било му је јасно да у напад на партизане мора ићи са јачим снагама.

Двадесетпетог маја непријатељеве снаге поново су изашле из К. Вароша у три колоне. И овог пута непријатељ је разбијен и протјеран према Котор-Варошу. Један напад извршен је 29. маја, али се и он завршио као и претходна.¹⁷⁸

Најактуелнији проблем у Бригади тих прољећних дана била је исхрана бораца. Села тог подручја су, углавном, сиромашна а оно мало хране што су имали отели су им усташе и четници.

Крајем маја 1944. године анализиран је успјех такмичења, које је у марту исте године постављено пред јединице Бригаде. На примјер, јединице 1. батаљона су у вријеме такмичења убиле 6 домобрана и усташа и 25 четника, заплијениле су 30 карабина, 2 пушкомитраљеза, 4.500 пушчаних метака, 4 бомбе, 11 шињела, 11 ћебади и 4 брдска казана. За то вријеме батаљону је приступило 30 нових бораца.

Борци те јединице су мање-више научили руковати оружјем. Политички рад је интензиван и унутар јединице, а поготово у мјестима и крајевима кроз које су борци тих дана пролазили и задржавали се. Што се тиче културно-просвјетног рада — неписменост се свела на минимум. Тридесетак другова научило је да чита и пише. Одржано је и неколико приредби у селима у којима су се јединице дуже задржавале.

Други батаљон је постигао још боље резултате: убио је 25 домобрана и усташа, 20 четника, заплијенио 19 карабина, 6.000 пушчаних метака. Уз то, јединице батаљона су порушиле 2 километра жељезничке пруге. У батаљон је дошло 100 нових бораца. Савладано је руковање оружјем, а већи број бораца је научио да рукује пушкомитраљезом и тешким митраљезом. Ба-

175 Исто, фасц. 4, док. 10.

таљон је, такође, политички веома активно радио са сељацима у мјестима и крајевима кроз које се кретао.

Трећи батаљон је убио 20 непријатељевих војника, порушио 2,5 километара жељезничке пруге, спалио 21 вагон и једну жељезничку станицу на прузи Добој—Дервента. За то вријеме мобилисано је 70 нових бораца. Педесетак бораца научило је да чита и пише. Политички рад је веома развијен.

Четврти батаљон је касније укључен у састав Бригаде, па није учествовао у такмичењу.

У току такмичења јединице Бригаде су убиле 106 непријатељевих војника, заплијениле 25 пушака, 10.500 пушчаних метака, 7 брдских казана, 20 шињела, 15 ћебади, порушиле 4,5 километра жељезничке пруге, онеспособиле 21 вагон и једну жељезничку стагошу.

У исто вријеме у Бригаду је дошло 200 нових бораца. У свим јединицама поново и темељно прорађиване су одлуке АВНОЈ-а и ЗАВНОБиХ-а.

Истовремено је преко 100 неписмених бораца научило да чита и пише. У селима кроз која је бригада пролазила, или се задржавала одржано је на десетину конференција и дато је око 20 културно-просвјетних приредби.

Такмичење је допринијело да Бригада буде убојитија и политички спремнија за задатке који су јој предстојали у даљем ратовању. Такмичење је очигледно, дало своје позитивне резултате и било је оправдано.¹⁷⁷

Крајем маја, Бригада је имала 877 бораца, са 576 пушака, 36 пушкомитраљеза, 1 тешким митраљезом, 1 противтенковска пушка, 11 стројница, 51 пиштољ, 212 ручних бомби, 21.210 пушчаних метака, 3 километра телефонског кабла, 4 телефона, 13 јахаћих и 62 товарна коња.¹⁷⁸

У љето 1944. године јединице 12. бригаде налазиле су се и даље на положају Котор-Варош—С. Вакуф. Јединице 2. батаљона налазиле су се на положајима Жи-

Исто, фасц. 9, док. 1.
178 исто, фасц. 4, док. 11.

винице—Вишевице и Рађићи, и затварале правац Котор-Варош—С. Вакуф.

И даље су се свакодневно водиле борбе са четницима, који су, у ствари, представљали истурене тачке Нијемаца у средњој Босни.

Првог дана јуна четници су се осмјелили, па су извршили напад. Јединице 2. батаљона нападе су на Соколине, гдје су се налазиле усташке снаге. Убијене су 3 усташе, а више њих је рањено. У тој борби погинуо је Душан Јањанин, замјеник командира 1. чете 2. батаљона, познати бомбаш и изузетно цијењен и храбар борац. Погибија друга Јањанина била је тежак ударац за батаљон, а и за Бригаду, јер је био и добар борац и добар старјешина.

Снаге 4. батаљона тих ратних јунских дана 1944. године налазиле су се у селима Хрвађани и Савићи, и са те стране затварале правац према Котор Варошу.

Јединице 1. батаљона налазиле су се у Врбањцима, гдје су се 11. јуна 1944. сукобиле са сатнијама милиционера и усташа, који су изишли из К. Вароша на слободну територију. Том приликом убијено је 12 милиционера и усташа, а више их је рањено. Јединице батаљона су прошле без губитака.

Дванаестог јуна јединице 2. батаљона водиле су борбу са четницима у Агином Селу. Убијено је 6, а рањено 7 четника. Двадесетог јуна 1944. усташке снаге и милиција, потпомогнуте четницима од Јаворана и Чемернице, јачине 1.200 људи које су подржавали Нијемци (они су тукли јединице Бригаде минобацачима, топовима и аутоматским оружјем), нападе су снаге 1. батаљона на Вишевицама и у Живиницима. У исто вријеме, 2. батаљон је водио борбу са четницима на положајима Чуковац—Рађићи. У бици на Живиницима убијено је 18, а рањено је 8 непријатељевих војника.

Двадесет првог јуна, јединице 2. батаљона водиле су још једну борбу са 250 усташа и милиције у Врбањцима. Непријатељ је изгубио 11 људи, а 6 је рањено. Батаљон није имао губитака.

Јединице бригаде су у јуну избациле из строја 101 непријатељевог војника.

Штаб 12. бригаде, дајући сумарну оцјену, истиче да није задовољан борбом својих јединица тих дана да се могло и боље и више, наглашавајући да у борби треба више самоиницијативе указујући на то да непријатеља треба чешће нападати, како би се стекла нова искуства за битке које предстоје.

Интересантан је извјештај Штаба Бригаде, послат Штабу 11. дивизије 3. јуна. У њему се говори о бомбардовању Бање Луке, које је извела савезничка авијација. Говори се да су посљедице бомбардовања биле око 400 мртвих и исто толико рањених непријатељевих војника, те преко 1.400 жртава цивила.¹⁷⁹

Тада је Бригаду стигло радио-телеграфско одјељење са једном радио-станицом и формирана је шифрантска служба, којом је руководио Васо Мирјанић.

Десетог јуна Бригада је слала 11. дивизији приједлог списка за одликовање бораца и руководилаца, што је имало посебан значај за борбену чврстину јединица. Брижљиво су одабирани најбољи борци и руководиоци.

Углед 12. бригаде био је евидентан. У њеним јединицама су се налазили борци из разних крајева земље, припадници готово свих народа и народности. Због тога Бригада, стицајем околности постајала је све **В**илте бригада братства и јединства, што је, поред осталог, давало посебан углед том дијелу Босне, чији су становници били различитих националности. Такав карактер Бригада је задржала до краја рата.

Војнички гледано, Бригада је била израсла у борбену јединицу, спремну да иде у још веће и теже битке. Борци су свакодневно увјежбавали ратне вјештине, тако рећи и док је Бригада била у покрету. Готово да није било борца који није знао да рукује пушком, бомбом, па и аутоматским оружјем.

У 12. бригади, такође, није било неписмених бораца, а културно-просвјетни рад је постао саставни дио Бригаде. Често се могло видјети како у предаху борби борци уче читати и писати, а они који су савладали азбуку, држе књигу у рукама. Неизоставно треба по-

155 Исто, кут. 866 А, фасц. 9, док. 6.

менути другарице које су у том периоду радиле на разним задацима. Оне су несебично водиле бригу о борцима чета, батаљона и Бригаде, и то не само о рањенима и болесним већ и о здравим. Крпиле су нас, прале, његовале. Њихов допринос Бригади у тим тешким условима био је драгоцен. Поред тога, увијек када су биле у могућности да и саме учествују у борбама, а посебно у извлачењу рањеника, биле су међу првима. Више су водиле рачуна о рањеном другу, него о себи.

Аматерске приредбе и скичеве, који су брижљиво припремани и давани по селима, народ тог краја изванредно је примио. Број чланова КПЈ у том мјесецу попео се до 300, а број чланова СКОЈ-а на близу 400, тако да се са сигурношћу може рећи да је Бригада постала кадровска, што јој је, поред осталог, омогућавало да води тако успјешне борбе и да политички правилно дјелује.

Погинуо је храбри командир

Двадесет деветог јуна 1944. године погинуо је један од најхрабријих бораца у Бригади, командир 1. чете 1. батаљона Милан Чобановић. На једном узвишењу изнад Врбање, у близини Котор-Вароша утврдиле су се усташе и на том утврђењу поставиле схматрачницу. Веома често са ње отварали су ватру на Миланову чету. Била је зора, сунчан и лијеп дан. Милан је са три друга отишао да изненади усташе, заправо, да их уништи у бункерима. На жалост, усташе су их примјетиле и истовремено отвориле ватру.

Милан Чобановић, командир чете, смртно је погођен. Тужна вијест је брзо прострујала четом. Борци су пожурили да што прије извуку свога командира. Када су му пришли већ је био изгубио свијест, мада је још давао знаке живота. Све је било касно.

Погинуо је јунак чете, понос батаљона и Бригаде. На његовом гробу, који је остао на обали Врбање, борци су се заклели да ће мртвог командира осветити.

Милан Чобановић, је у 20. години отишао у партизане. Рођен је 1921. године у Цикотима, код Приједора, у сељачкој породици. Велики борац и комуниста живео је за НОБ и погинуо у борби за боље сутра. По витештву и јунаштву остао је у трајном сјећању његових ратних другова.

У јуну 1944. године јединице Бригаде избациле су из строја 101 непријатељевог војника — убијено 56, рањено 42 и заробљено 3.¹⁸⁰

У мају и јуну, поред Милана Чобановића и Душана Јањанина, погинули су: Бранко Сантрач, замјеник командира чете, Милан Чубрило, политички делегат вода, Недељко Врховец, Душан Дукић, Станко Домуз, Мехо Захировић, Остоја Јовичић, Јанко Јосић, Живко Каламанда, Бранко Пјетловић, Светко Стојнић, Хасан Фифић, Васиљ Шелемба, Михајло Шодаловић, Мирко Крећа, Милош Малешевић, Марко Ољача, Рамадан Халилић, Богољуб Сандић и Мирко Гргић. У болници је умрла болничарка Вида Адамовић.

Теслић је слободан

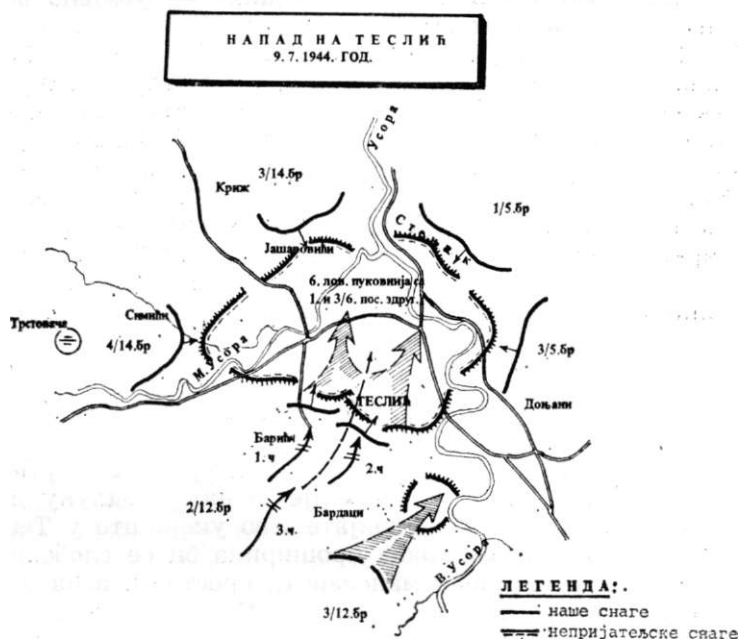
Цијенећи војно-политичку ситуацију у средњој Босни, и шире, Штаб 11. дивизије донио је одлуку да нападне и ликвидира непријатељево упориште у Теслићу.¹⁸¹ Заузимањем града проширила би се слободна територија, добио већи маневарски простор и већа могућност за мобилизацију људства. Сем тога, јединице Дивизије би се снабдјеле већом количином оружја и муниције, што је било веома важно, с обзиром на нове задатке који су стајали пред њом.

Теслић је бранила 6. ловачка пуковнија, са три бојне, и 6. посадни здруг, са 1. и 2. сатнијом и једном штапском сатнијом. Гарнизон је ојачан са 60 Нијемаца, извјесним бројем милиције и жандара. У вријеме напада, у Теслићу је било 26 официра, 1.081 војник и подофицир и 60 Нијемаца, укупно 1.167 војника и

180 Исто, кУТ 876, фасц. 3, док. 11.

Зборник НОР-а, том IV, књ. 27, док. 26, стр. 131.

старјешина. Непријатељ је распоредио снаге тако да је на јужном дијелу одбрамбеног положаја имао четири сатније, ојачане артиљеријом, а на спољњем обручу одбране, на Крижу, дио 3. сатније Посадног здруга. Једна сатнија Посадног здруга бранила је рудник у селу Бардаци и Бању Врућицу.¹⁸²

Непријатељ је организовао систем одбране тако што је цео град окружио рововима, а на погодним мјестима изградио и бункере. Испред ровова поставио је бодљикаву жицу, у коју је укључио струју високог напона. Са западне, сјеверне и источне стране град опасују Мала и Велика Усора, које су, као природна препрека, ојачавале непријатељеву одбрану.

№ исто, књ. 28, док. 131, стр. 539.

Напад на Теслић требало је да почне 9/10. јула у 19.30 часова, с тим што би 5. козарска бригада, са два батаљона, нападала град са источне стране, са задатком да овлада мостом на Великој Усори и електричном централом, а са два батаљона да обезбјеђује правац од Добоја.

Задатак 12. бригаде био је да са једним батаљоном нападне рудник у с. Бардаци, 2 километра јужно од града, те да са једним батаљоном нападне Теслић са јужне стране.

Четрнаеста бригада, по плану, напада са западне стране, преко Мале Усоре, са задатком да заузме зграду б. ловачке пуковније и сва мања упоришта испред себе.

Брдска батерија Дивизије, са 4 топа, артиљеријом подржава снаге Дивизије.

Осамнаеста бригада и Тешањско-теслићки одред извешће демонстративни напад на Тешањ.

Јединице 12. бригаде морале су да превале 40—50 километара пута од Котор-Вароша, да би стигле на прилазе Теслићу. Командант Бригаде Миле Вученовић, са командантима 2. и 3. батаљона, 9. јула прије подне, извршио је извиђање непријатељевих положаја и прилаза Теслићу и издао наређење командантима батаљона за напад. Други батаљон добио је задатак да напада Теслић са јужне стране, између Мале и Велике Усоре, а 3. батаљон да нападне рудник угља у с. Бардаци.

Командант 2. батаљона Душан Репацић Дуле, са командирима чета, извршио је извиђање терена и одредио прецизне задатке четама.

Ради што бржег и потпунијег извршења тог веома важног задатка, командант батаљона је од бораца из свих чета формирао Ударну групу, којом је командовао командир чете Тоде Јерковић. Задатак Групе био је да нападне преко гробља, брзо продре у град и да из центра града, са леђа, развије дејства по непријатељевој одбрани.

Прије напада у Штабу Бригаде одржан је саста-нак, на коме је наређено да се припреме даске, мер-

девине, ђебад и друга средства, неопходна за овладавање жичаном препреком са струјом.

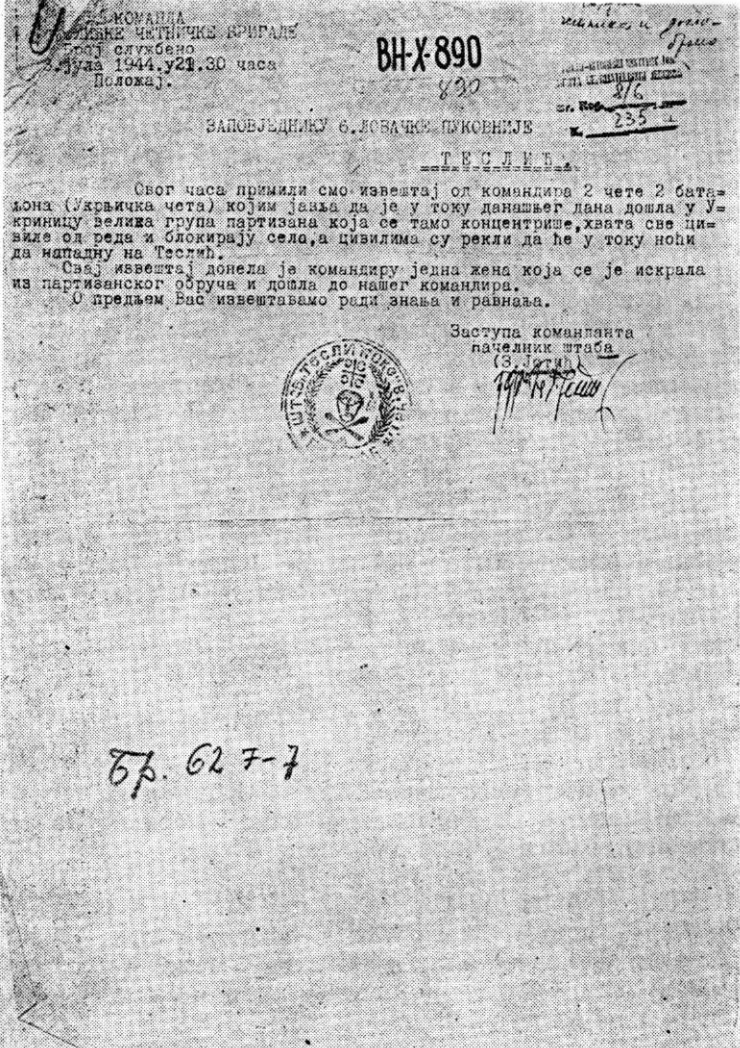
Као и увијек пред значајне акције, и овом приликом одржани су састанци са комесарима чета, партијски и скојевски састанци и четне конференције, на којима се разговарало о значају акције. Истакнут је значај правилног односа према становништву, имовини и заробљеним домобранима, који су се све више прикључивали нашим јединицама.

Чете 2. батаљона на вријеме су стигле на јуришни положај и тачно у 19,30 сати 9. јула 1944, батаљон је отпочео са нападом. Док су аутоматска оружја и остали борци прецизно тукли по непријатељевим рововима, друга чета, под командом Маринка Аврамовића, међу првима је успјела да са две еекире пресијече жицу са струјом испред непријатељевих положаја и да отвори пут чети. Командант батаљона, видјевши успјех 2. чете, одмах наређује Ударној групи да се убади за 2. четом. Продор тих дијелова у прве борбене линије омогућио је и 1. чети да се на свом правцу пробије и заузме прве ровове испред себе. Како непријатељ није организовао одбрану по дубини, а први ровови су на јуриш освојени, јединице из прве борбене линије брзо су се пробиле у град. Савлађивање жичане препреке и заузимање првих ровова дало је полета и борцима и старјешинама, тако да су вршили још јачи притисак и јуришали, пробијајући се у центар града. У првом јуришу разбијена је 2. сатнија 1. бојне 6. ловачке пуковније, а на њеном положају заплијењена су три топа и три тешка митраљеза, те велика количина муниције. Заробљено је 25 домобрана, 1 официр и неколико подофицира.

Заплијењено оружје одмах је искоришћено и окренуто против непријатеља. Један топ није могао да дејствује, јер је непријатељ из њега извукао затварач, који се није могао пронаћи.

Ради проширења постигнутог успјеха, у борбу је убачена трећа чета, која је била у батаљонској резерви.

У свом извјештају потпуковник Ивчевић, командант 6. ловачке пуковније, поред осталог, наводи да су

Обавјештење заступника команданта Теслићке четничке бригаде 3. Јотића, послатог заповједништву 6. ловачке пуковније у Теслићу 8. јула 1944. године, у коме јавља о концентрацији партизанских јединица за напад на Теслић

се „партизанске снаге два батаљона (800 људи) пробиле у град, преко гробља и пилане, око 22.30 часова, и у три колоне напредују. Сви покушаји да се задрже од даљег продора нису успјели.“¹⁸³

Продором у центар града и дејством изнутра, у леђа непријатеља, створена је паника у његовим редовима, па је у својим извјештајима тврдио да је узрок неуспјеха издајство мјештана. Сви покушаји да организује противнапад били су безуспјешни. Прва чета разбила је положај милиције на лијевом крилу и продирала поред Капелице и Православне цркве, у центар града. Друга чета запалила је пилану и заузела Жандармеријску станицу. Око 24.00 часова борба у граду достигла је врхунац. Непријатељ је покушао да, колико-толико, среди своју одбрану, а Нијемци су настојали да преузму команду над домобранима, али им то није успјевало.

Пошто Штаб 2. батаљона у том моменту није имао везу са Штабом Бригаде нити са сусједима, а постојала је могућност да ни остале снаге Дивизије, тј. 5. и 14. бригаде, због великог закашњења не стигну прије сванућа, наредио је да се заплијењени топови одмах евакуишу друмом према Прибинићу, до села Симићи, гдје се налазио Штаб Дивизије.

Командант 11. дивизије Милош Шиљековић, оцијенивши да су се наше снаге пробиле у град, пошао је, уз пратњу заштитнице, према Теслићу и сусрео се са борцима који су евакуисали топове. Командант је дошао на положај 2. батаљона и одмах наредио да се успостави веза са 5. и 14. бригадом. То је било од пресудног значаја за даљи успјешан ток борби.

Успјех снага 12. бригаде, односно 2. батаљона, омогућио је продор снага 5. и 14. бригаде у град и брзо ликвидирање преосталих упоришта. У Теслићу је заробљен већи број непријатељевих војника и командант 6. ловачке пуковније.

Трећи батаљон, под командом храброг, способног и сналажљивог команданта Никице Милића, у нападу на добро утврђене и бункером опасане положаје у

¹⁸³ Исто, књ. 28, док. 139, стр. 588.

руднику Брадарци, наишао је на жилав отпор непријатеља. Чете тог батаљона три пута су јуришале на непријатеља, успјеле да покидају жицу, те да ликвидирају вањске ровове и један дио бункера, али се непријатељ није дао истјерати из рудника. Треба рећи да је Непријатељева посада у руднику добила појачање и давала жесток отпор све до коначног пада Теслића, када је успјела да се пробије према Жепчу.

У извјештају 12. бригаде од 12. јула 1944, поред осталог, наводи се:

„Јединице наших батаљона стигле су на вријеме и отпочеле борбу. Други батаљон успио је продријети у град и око 24.00 сата командир 2. чете Маринко Аврамовић пробио се до саме централе и успио да искључи струју. Борба се наставила у граду до 4.00 сата ујутро. Команданти 12. и 14. бригаде су се споразумели и распоредили снаге за даље чишћење града. Убрзо је стигао и први батаљон 5. бригаде, који је заробио команданта пуковније кад је покушао да се града извуче према Бањи Врућици. Пошто је још даван отпор из зграде штаба пуковније и њемачке команде, по наређењу команданта Дивизије, први батаљон 5. бригаде и батаљони 14. бригаде на јуриш су освојили та упоришта. Ујутру око 5.30 сати град је очишћен од непријатеља. Акцијом је руководио Штаб 11. ударне дивизије.“¹⁸⁴

У борби за Теслић непријатељу су нанесени велики губици. Убијена су 43, а заробљено је 166 војника, а међу њима и 6 официра. Рањено је 34 непријатељских војника и старјешина.

Губици Бригаде били су: 6 мртвих и 12 рањених бораца и руководиоца. Погинули су: Бранко Рађеновић, политички делегат вода, Вељко Бубоњић, Вид Видовић, Јефто Дејановић, Владо Кеџман и Ђурађ Шупут. Тешко је рањен и командир Ударне групе 2.

¹⁸⁴ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 866, фасц. 4, док. 25«* Исто.

батаљона Тоде Јерковић. Заплијењена је већа количина наоружања, муниције и војне опреме: 3 топа, 3 минобацача, 5 тешких митраљеза, 5 пушкомитраљеза, 10 стројница, 3 ручна минобацача, 8 пиштоља, 108 пушака, 30.000 пушчаних метака и већа количина топовске и минобацачке муниције. У наше руке пао је и други ратни материјал — телефони, кабл, санитарски материјал, одјећа, обућа и кухињска опрема.

Дванаеста бригада задржала се у Теслићу два дана, а потом је отишла на своје старе положаје код Котор-Вароша. У Теслићу су остале снаге 5. бригаде и држале га све до 27. јула, када је непријатељ из правца Добоја и Тешња продро у град. Тада су јединице 11. дивизије напустиле град, јер су добиле наређење да крену у источну Босну.

У депеши Штаба 11. дивизије, коју је 11. јула упутио 5. босанском корпусу, између осталог, каже се: „Ноћу 9/10. јула ликвидирали смо Теслић — 5, 12. и 14. бригада, са по два батаљона. Резултат је разбијена 6. ловачка пуковнија. Продор преко електричне жице извршио је други батаљон 12. бригаде, гдје се истакао поручник Маринко Аврамовић.“ Врховни командант је, преко Радио-станице Слободна Југославија упутио похвалу 2. батаљону и поручнику Маринку Аврамовићу.¹⁸⁵

Остале снаге Бригаде приликом напада на Теслић налазиле су се — 1. батаљон према Котор-Варошу, а четврти је обезбјеђивао дивизијску болницу у Шипрагама.

Из Теслића у наше јединице добровољно је дошао извјестан број младића и дјевојака.

У борби за Теслић нарочито су се истакли: Тоде Јерковић, командир батаљонске ударне групе, Милош Кончар, замјеник командира 2. чете, Јанко Тољагић, замјеник политичког комесара 2. чете, Рајко Видовић, пушкомитраљезац, и други борци и руководиоци.

Успјеси 11. дивизије у борбама вођеним у јуну и јулу 1944. године у средњој Босни, укључујући к борбу за ослобођење Теслића, имали су велики војнички

¹⁸⁵ Исто, кут. 461, фасц. 1, док. 85.

и политички значај и позитивно су утицали на ситуацију на ширем подручју Босне, што је посебно наглашено у извјештају Штаба 5. корпуса, послатом Врховном штабу НОВ и ПОЈ.¹⁸⁸

Јединица	Датум	Број	Група	Примљене депеше	Примљено
			8	Заузели смо Тослицу. Лицама тамошњима.	7/38-1 461
	11. VII	20	68	Ноту 8 на 9. либвандрама смо уштомисли Тослицу V, XII и XII. Овако се до Задарског Потуриса - раздирли в. л. цува тири, каровише до а урми во митр. буги мки и а рми Займири смо 140 цувава, 30 цувава во, в. шти, 10 Займири, много мрмици и ошави.	
	11. VII	31	60	Продор преко Шмелцима и преко Шмелцима до Задарског XII. ју дане су је се иштакос до Задарског Мартко Аврамовић. Војни Земља доду у мали доду Продор преко Шмелцима Займири XII буги мки и а рми ки Мартко Аврамовић.	

Депеша Штаба 11. дивизије послата Штабу 5. корпуса 11. јула 1944. године о ослобођењу Теслића, у којој се посебно истиче 2. батаљон и чета Маринка Аврамовића

¹⁸⁹ Зборник НОР-а, том IV, књ. 27, док. 121, стр. 491.

Други неуспели напад на Котор-Варош

Понесени најновијим успјесима у борбама за ослобођење Теслића, чланови Штаба 12. бригаде предложили су Штабу 11. дивизије да нападне непријатељев гарнизон у Котор-Варошу. Штаб Дивизије се сложио са приједлогом, с тим да у нападу учествује и 14. бригада — дјелом снага на сам град, а дјелом да врши обезбјеђење из правца Бање Луке.

У Котор-Варошу се налазило око 700 непријатељевих војника — усташа, домобрана и четника. Град је био добро утврђен и ограђен жицом. Према наређењу Штаба Бригаде, 1. батаљон је имао задатак да нападне Котор-Варош са источне стране, између р. Врбање и Крижа, 2. батаљон да нападне Криж, 3. батаљон — непријатељево упориште — болницу, а 4. батаљон да ликвидира непријатељево упориште у Соколинама, изнад Котор-Вароша, на путу према Скендер-Вакуфу.

Артиљеријски дивизион 11. дивизије, са два брдска топа и једним противтенковским, имао је задатак да туче најјаче непријатељево упориште у Котор-Варошу, тзв. Криж. Напад је био заказан тачно у 22 сата 19. јула.¹⁸⁷

Иоћ је била увелико одмакла када је отпочела борба. Напад је почео у одређено вријеме. Након првог јуриша и налета партизана готово у свим правцима, било је јасно да је непријатељ добро утврђен и да је, очигледно, претпостављао могући напад на Котор-Варош. Посебно треба говорити о првој чети 2. батаљона, која се пробила кроз бодљикаву жицу, гдје је заустављена јаком ватром из бункера и ровова, те и самим тим претрпјела осјетне губитке. У тој борби тешко је рањен истакнути и храбри командир чете Милован Бобић, родом из села Крнета код Лакташа, који је ускоро потом подлегао ранама. Истицао се у свим до-тадашњим борбама и био је веома омиљен и цјењен.

Све јединице Бригаде су узалудно покушавале да изврше постављени задатак. На примјер, сви покушаји да се заузме Криж, највеће упориште у Котор-Варо-

¹⁹¹ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 866, фасц. 3, док. 55.

шу, које доминира градом, били су неуспјешни. Усташе су Котор-Варош претвориле у јаку тврђаву. Тукли су партизанске јединице свим расположивим оруђима. Било је јасно и штабовима и командама чета да се Котор-Варош не може ослободити.

Значи, морало се одустати.

Уз то, требало је сахранити мртве другове и превити рањенике. Тога јутра по Врбањи је пала магла, густа и сива, и непријатељ у повлачењу јединица из Котор-Вароша није могао тачно да гађа борце, што је умањило број жртава приликом извлачења из напада.

Јединице које су учествовале у нападу на Котор-Варош учиниле су, према процјени, све што је било у њиховој моћи да ликвидирају непријатељево упориште. У томе нису успјеле, јер је непријатељ био далеко јачи, град добро утврђен бункерима, снабђевен тешким оруђем и опасан бодљикавом жицом.

Губици 12. бригаде били су велики. Погинуло је 14. бораца и руководилаца, а рањено око 60, а међу њима 6 веома тешко.¹⁸⁸

У нападу на Котор-Варош, поред Милована Божића, погинули су: Дамјан Борисављевић, замјеник командира чете у 3. батаљону, Јелка Ољача, болничарка, Бошко Николић, обавјештајац у 1. батаљону, Петар Смолић и Сретко Грбић пушкомитраљесци, затим борци: Милош Дудић, Бранко Капетановић, Спасоје Божић, Бранко Болтић, Миле Кнежевић, Мирко Мичић, Војислав Сандић и Никола Пећанац.

Јутро 20. јула било је тужно. Бол за изгубљеним и рањеним друговима тешко је гхао преживјелим борцима Бригаде. Ипак се из свега тога нешто научило. Занесени претходним успјехом у борби за Теслић, јединице Бригаде и њихови штабови су прецјенили своје могућности, што им се и те како осветило. Било је очигледно да је непријатељ потцијењен, што се и те како осветило.

До краја јула из Бригаде су погинули борци Химзо Букић и Мирко Спасојевић.

175 Исто, фасц. 4, док. 10.

Четрнаестомјесечни боравак 12. бригаде на терену средње Босне био је изузетно значајан. Створена је слободна партизанска територија. Разбијене су главнине четничких формација, већи број младих људи се определијелио за НОБ. Само у 12. бригаду ступило је око 400 младића и дјевојака. Уз помоћ осталих јединица 11. дивизије омогућено је стварање нових јединица на терену средње Босне. Јединице су скоро свакодневно водиле борбе и нападале на веће непријатељеве гарнизоне. Рушењем комуникација и њиховим онеспособљавањем за саобраћај, приморавали су непријатеља да држи јаче снаге и боље обезбјеђује све значајније објекте на томе терену. Учестали напади и акције партизанских јединица постепено су исцрпљивали окупаторске и квислиншке јединице и наносили им велике губитке у људству и материјалу.

У борбама на теренима средње Босне 12. бригада изгубила је 185 бораца и руководилаца. За 14 мјесеци борби, њене чете и батаљони прокрстарили су уздуж и попрјеко, средњу Босну и прешле око 3.800 километара. Бригада је на тај терен дошла са 341, а отишла са 869 бораца. Испољеном храброшћу у борби против непријатеља, посебно против четника, те правилним односом борачког и старјешинског састава према становништву терена којим је пролазила, Бригада је стекла велики углед. Старјешински кадар, а нарочито партијско-политички радници, односно политички комесари и њихови замјеници, ангажовали су се на стварању народноослободилачких одбора и партизанских јединица у средњој Босни, што је у многоме допринијело бржем развоју НОБ-а у том дијелу земље.